

773528

EMEKLİLİĞİN KADININ SOSYAL YAŞAMINDA MEYDANA GETİRDİĞİ
DEĞİŞMELER ÜZERİNE BİR GROUNDED THEORY DENEMESİ

173528

Ayça YAZICIOĞLU

Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2006

KABUL VE ONAY

Ayça YAZICIOĞLU tarafından hazırlanan “Emekliliğin Kadının Sosyal Yaşamında Meydana Getirdiği Değişmeler Üzerine Bir Grounded Theory Denemesi” başlıklı bu çalışma, 22.05.2006 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

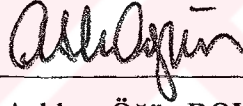
Prof. Dr. Nevin Güngör ERGAN (Başkan)

Doç. Dr. Esra BURCU (Danışman)

Doç. Dr. Aylin Görgün BARAN

Doç. Dr. Aslıhan Ögün BOYACIOĞLU

Doç. Dr. Suna Başak AVCILAR

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. İrfan ÇAKIN
Enstitü Müdürü

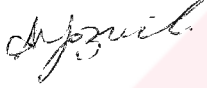
BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun 5 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

22.06.2006

Ayça Yazıcıoğlu

TEŞEKKÜR

“Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri” dersi sayesinde tanıştığım grounded theory araştırma tasarımını kullanarak bir tez çalışması yapmam konusunda beni her zaman cesaretlendiren, bilgi birikimini ve manevi desteğini benden hiç esirgemeyen, “grounded theory” gibi Türkiye’de daha önce çok fazla denenmemiş bir metodu uygulayabilmem için tez çalışmamın her boyutunda bana yardımcı olan hocam Doç. Dr. Esra Burcu’ya çok teşekkür ederim. Tez çalışmam boyunca manevi desteklerini, sevgilerini her zaman gösteren, beni hep destekleyen aileme teşekkür ederim. Kadın emeklilerden oluşan araştırma örneklemini oluşturmamda, bana çok fazla yardımcı olan anneme çok teşekkür ediyorum. Tez çalışmamı yaparken yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarım Emel Akalın ve Müge Kamanlıoğlu’na da teşekkür ederim.

ÖZET

YAZICIOĞLU, Ayça. *Emekliliğin Kadının Sosyal Yaşamında Meydana Getirdiği Değişmeler Üzerine Bir Grounded Theory Denemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006

Bu araştırmanın temel amacı, bireyin yaşam seyri içindeki önemli geçişlerden biri olan emekliliğin kadın emeklilerin yaşamlarında meydana getirdiği değişmelerin bir grounded theory çalışması şeklinde ortaya konmasıdır. Emeklilik öncesi dönemde kadının emekliliğe bakış açısı ve emeklilik nedenleri, emeklilikle birlikte yaşanan rol, ilişki ve aktivite kayıplarını nasıl karşıladığı ve bu durumun yaşamını nasıl şekillendirdiği ve emeklilik yaşantısına uyum sağlamasında etkili olan faktörler araştırma süreci içinde tespit edilmek istenmektedir. Nitel araştırma tasarımlarından biri olan grounded theory stratejisi araştırma metodu olarak kullanılmaktadır. Araştırma kapsamını 45 yaş üstü ve devamlı bir çalışma yaşamı içinde olmuş, 20 yıl fiili hizmet yılını tamamladıktan sonra emekli olma hakkı kazanmış 10 kadın oluşturmaktadır. Araştırma örnekleme teorik örnekleme ilkesine göre belirlenmiştir. Araştırma verileri sohbet tarzı görüşme ve yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme teknikleri ile toplanmıştır. Veri analizi, grounded theory analizinin esasları olan sürekli karşılaştırma yöntemi ve üç tür kodlama ile yapılmıştır.

Araştırma sonucu olarak kadının emeklilik sürecini açıklayan üç odak kategori belirlenmiştir. Bunlar “emekli olmaya karar vermek”, “ilk geçiş”, “emeklilik yaşantısına uyum” odak kategorileridir. Bu üç odak kategori çerçevesinde ulaşılan sonuca göre emekliye ayrılmasında çalışma ortamının ve ailevi ilişkilerinin rolü olan kadın, emeklilik yaşantısına ilk geçişinde ilk olarak sınırsız bir boş zaman alanı ile karşılaşmakta ve bundan memnun olmaktadır, daha sonra ise emekliliğin bir sonucu olan kayıpların farkına varmak onu bir bocalama evresine götürebilmektedir, emekliliğe uyum ise bireylerin yaşantılarındaki sosyal, kişisel ve ekonomik faktörlerinde etkisiyle boş zaman ve kayıplar arasındaki dengenin sağlanmasıyla yani belli alanlarda yeni aktiviteler ve roller kazanmakla belli alanlarda da geri çekiliş yaşamakla gerçekleşmektedir.

Anahtar sözcükler: Emeklilik, kadın emekliliği, grounded theory, emekliliğe uyum

ABSTRACT

YAZICIOĞLU, Ayça. *A Grounded Theory Essay on The Changes in Woman's Social Life Affected by Retirement*, Master's Thesis, Ankara, 2006

The main aim of this study was to discover the changes on the women's retirees lives which the retirement -one of the important taransitions in the individual life course- made. Woman's Outlook to retirement in pre-retirement period and reasons to retire, how the retiree receive the role, relation and activity losses in retirement and how this situation formed the retiree life and the factors affected the adjustment to retirement were wanted to determine in the research process. Grounded theory strategy, which was one of the qualitative research design, was used as the research method. The sample was formed by 10 women over 45 years old, with continuous work history and retirement after 20 year in employment. The research sample was determined by theoretical sampling principle. Data were collected by conversational interview and semi-structured in-depth interview techniques. Constant comparative method and three type of coding was used in grounded theory data analysis.

Three core category, which explain the women's retirement process, was identified at the result of the study. The core categories are "decision to retire", "initial transition" and " adjustment to retirement experience". According to the conclusion with in the frame work of this three core category was: Women's desicion to retire was affected by the working conditions and family relationships. Initial transition to retirement experience, firstly women run across unlimited leusire time and to be pleased from this, but then to notice the losses which consequent of retirement carry the women to a compulsion phase. With the influence of social, personel and economical factors in the individual life's adjustment to retirement was come true by to provide the balance between leusire time and losses, in other words adjustment to retirement mean both to gain new activities and new roles and to experience a disengagement.

Key words: Retirement, women's retirement, grounded theory, adjustment to retirement.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür.....	i
Özet.....	i
Abstract.....	iii
İçindekiler.....	iv
Şekiller Dizini.....	vi
Tablolar Dizini.....	vii
 GİRİŞ.....	 1
1.BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAPSAMI.....	6
1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	6
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	6
1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	7
1.4. ARAŞTIRMANIN PROBLEM CÜMLELERİ.....	8
2.BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN METODU.....	10
2.1. ARAŞTIRMA TASARIMI: GROUNDED THEORY.....	10
2.2. ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEMİ.....	14
2.3. VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ.....	15
2.4. VERİ ANALİZ TEKNİKLERİ.....	17
3. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ŞEMASI.....	21
3.1. BİR GEÇİŞ AŞAMASI OLARAK EMEKLİLİK.....	21
3.2. DİSPLİNLERARASI BİR KONU OLARAK EMEKLİLİK.....	24
3.3. EMEKLİLİK OLGUSUNUN ÜÇ TEMEL YÖNÜ: OLAY, STATÜ, SÜREÇ OLARAK EMEKLİLİK.....	28
3.4. EMEKLİLİK SÜRECİNİN EVRELERİ.....	31
4.BÖLÜM: YENİ BİR ARAŞTIRMA ALANI OLARAK KADIN EMEKLİLİĞİ.....	34
5.BÖLÜM: SOSYOLOJİK BAKIŞ AÇISINDA EMEKLİLİK OLGUSU.....	40
5.1. EMEKLİLİĞİN OLUMSUZ YÖNLERİNİ ÖNPLANA ALAN YAKLAŞIMLAR.....	41
5.1.1. ROL TEORİSİ.....	41
5.1.2. YAŞAMDAN GERİ ÇEKİLME TEORİSİ.....	44

5.2. EMEKLİLİĞİN OLUMLU YÖNLERİNİ ÖNPLANA ALAN YAKLAŞIMLAR.....	47
5.2.1. AKTİVİTE TEORİSİ.....	48
5.2.2. SÜREKLİLİK TEORİSİ.....	51
5.3. EMEKLİLİKLE İLGİLİ DİĞER TEORİK YAKLAŞIMLAR.....	54
6.BÖLÜM: EMEKLİLİK ÖNCESİ DÖNEMDE EMEKLİLİK PLANLARI VE EMEKLİLİĞE HAZIRLIK	58
7.BÖLÜM: EMEKLİLİK SÜRECİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER.....	61
7.1. KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ.....	61
7.2. ÇALIŞMANIN ANLAMI.....	63
7.3. AİLE İÇİ İLİŞKİLER.....	65
8.BÖLÜM: ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	68
8.1. KATILIMCILARIN SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ.....	68
8.2. KATILIMCILARIN EMEKLİLİĞE İLİŞKİN ÖZELLİKLERİ.....	69
8.3.BİR YAŞAM OLAYI OLARAK EMEKLİLİK: EMEKLİLİK KARARINDAN EMEKLİLİK YAŞANTISINA UYUMA KADARKİ SÜREÇ	71
8.3.1. EMEKLİ OLMAYA KARAR VERMEK.....	73
8.3.1.1. ÇALIŞMA YAŞAMINDAKİ SORUNLAR.....	75
8.3.2.2. AİLEVİ SORUMLULUKLAR.....	78
8.3.2. İLK GEÇİŞ.....	80
8.3.2.1. ÖZGÜRLÜK VE SINIRSIZ BOŞ ZAMAN.....	83
8.3.2.2. KAYIPLAR.....	85
8.3.3. EMEKLİLİK YAŞANTISINA UYUM	88
9.BÖLÜM: GENEL SONUÇ	97
10. BÖLÜM: TARTIŞMA.....	108
KAYNAKÇA	116
EK 1:Sosyo-Demografik Form.....	130
EK 2: Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Soruları.....	132
ÖZGEÇMİŞ.....	135

ŞEKİLLER DİZİNİ

ŞEKİL

SAYFA

1. Grounded Theory Oluşturma Süreci	13
2. Grounded Theory Analizi Sonucu Ulaşılan Odak Kategoriler ve Alt Kategoriler ..	20
3. Emekliliğin Evreleri	31
4. Odak Kategoriler ve Alt Kategorileri Arasındaki İlişki	72

TABLÖLAR DİZİNİ**TABLO****SAYFA**

1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri.....	69
2. Katılımcıların Emekliliğe İlişkin Özellikleri.....	70

GİRİŞ

Bu çalışma, bireyin yaşam seyri içindeki önemli yaşam olaylarından biri olan emekliliğin kadın emeklilerin yaşam deneyimlerinden yararlanılarak bir grounded theory denemesi şeklinde ortaya konmasına dayanmaktadır.

Emeklilik, her çalışan bireyin kanuni şartları yerine getirdikten sonra yaşamak zorunda olduğu bir yaşam olayıdır. İnsan ömrünün uzamasına paralel olarak bireyin emeklilikte geçirdiği zaman dilimi de artmaktadır. Bu zaman dilimi içinde belli bir yaşam kalitesi yakalayarak emeklilikte yaşam doyumuna ulaşmak her emekli bireyin isteğidir; ama emeklilik, bireyin günlük rutinlerini, alıştığı düzeni değişikliğe uğratan bir dönüşüm olduğu için her emekli birey bu doyuma emekli olur olmaz ulaşamamaktadır, emeklilik yaşantısına uyum süreç içinde gerçekleşmektedir. Bireyin çalışma yaşamından ayrılarak giriş yaptığı bu yeni dönem toplumsal, kişisel ve ekonomik faktörlerin etkilerine açık olarak şekillenmektedir. Emeklilik sadece bireyin aktif çalışmayı bırakması ve emekli maaşı sisteminden yararlanarak yaşamına devam etmesi demek değildir. Emeklilik bir yandan, bireye çalışma yaşamından kaynaklanan statü ve rollerini kaybettirirken bir yandan da ona yeni roller, ilişkiler kazanması için fırsat yaratan bir dönemdir. Emekli bireyin yaşamının bu yeni döneminde kazanacağı yeni statü ve rollere sahip olması belli bir süreç içinde gerçekleşmektedir. Bu sürecin yapısını ekonomik koşullar, devletin emeklilik politikaları gibi makro etkenlerin yanında, bireyin yakın çevresiyle olan ilişkileri, kişilik özellikleri gibi mikro etkenler de belirlemektedir. Emeklilik sadece emekli olan bireyin yaşantısını etkileyen bir olgu değildir, emekli bireyin yanı sıra ailesinin, çevresindekilerin yaşantılarını etkileyen bir süreçtir. Emeklilik olgusu konuya tek bir yönden bakamayacak kadar kompleks bir konudur.

Emeklilik olgusunu konu alan çalışmaların ortak özelliği, emekliliği yaşlılık döneminin girişi olarak görmeleridir. Bu bakımdan da, emeklilik sosyolojide yaşlılık teorileri başlığı altında aktarılan bilgilerin içinde kendisine yer bulmuştur. Yaşlılık teorilerinin emeklilik olgusuna bakışı, bu olgunun olumlu veya olumsuz yönlerini ortaya çıkarmak şeklindedir. Bu çalışmada, literatürdeki emeklilik olgusuyla ilgili kavramsal görüşler ve bu teorilerin emeklilik olgusuyla ilgili neler söylediği ortaya konmuş ve literatürün tanıtımı yapılmaya çalışılmıştır. Ama bu araştırmanın genel amacı, bu teorik

yaklaşımlardan herhangi birini araştırma süreci boyunca benimsemeden araştırma kapsamı içindeki katılımcıların emeklilik deneyimleri hakkında bir şeyler söyleyebilmektir. Katılımcılarla yapılan görüşmelerin kaynaklık ettiği bir kategorileştirme yapılmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışmada, emeklilik olgusu sosyolojik bakış açısı içinde irdelenirken kadın emekliler üzerinden konu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Kadının çalışma yaşamına katılımının artmasının bir sonucu olarak kadın emekliler de toplumda büyük bir kesime ulaşmıştır. Kadının çalışma şartlarının erkekten farklı yönlerinin olması ve toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak kadına yüklenen sorumluluklar kadının emeklilik kararından emeklilik yaşantısına uyumuna kadar emeklilik yaşantısının her evresinde etkili olan faktörlerdir. Bu faktörler kadının emeklilik yaşantısını erkek bir emeklinin yaşantısından farklı kılan özellikleridir. Kadın emekliler üzerine yapılan bu çalışmayla kadın emekliliğinin kendine özgü özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu özellikler ortaya konmaya çalışılırken nitel araştırma tasarımlarından biri olan grounded theory metodu kullanılmıştır. Strauss ve Corbin (1990)'e göre, grounded theory sistematik olarak toplanan ve analiz edilen veriden oluşturulan bir teori geliştirmek için genel bir metodolojidir. Bu çalışmada, araştırma tasarımı olarak grounded theory'nin kullanılmasıyla, literatürdeki hakim görüşleri yansıtarak kurulmuş olan hipotezleri test etme ya da araştırma sonucunda genellemelere ulaşma kaygısı olmaksızın, konu ile ilgili araştırma verilerini gözlemleyerek temellendirilmiş olan kavramsal ve kuramsal bilgilerin ortaya konması sağlanmıştır.

Bu çalışmada, grounded theory hem araştırmanın nasıl uygulanacağına yol gösteren nitel bir araştırma stratejisi hem de toplanan veriler için bir analiz tekniği olarak kullanılmıştır. Grounded theory'nin öngördüğü şekilde toplanan ve analiz edilen verilerden araştırma sonunda, kadının emekli olmaya karar vermesinden emeklilik yaşantısına uyuma kadarki sürecini açıklamaya çalışan kavramsal bir şema ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.

İlk bölümde çalışmanın konusuna, amacına, önemine ve problem cümlelerine yer verilmektedir. Emekliliğin kadının yaşamında meydana getirdiği değişimler ve bu yeni döneme uyum sağlamayı etkileyen faktörler araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Araştırmanın öncelikli amacı, kadın emekliliği ile ilgili bir grounded theory'e ulaşılmasıdır. Emeklilik olgusunun kadın katılımcıların yaşantılarından yararlanılarak açıklanmaya çalışılması amaçlanmaktadır. Araştırmanın önemi iki nedene dayanmaktadır; bunlardan ilki kadın emeklilerle ilgili bir çalışma yapmak, ikincisi de grounded theory araştırma tasarımının kullanılmasıdır. Bu iki özelliği içinde barındıran çalışmaların sayısının az olması bakımından böyle bir araştırma gerçekleştirilmeye karar verilmiştir. Araştırmanın konusuna, amacına ve önemine uygun olarak geliştirilen problem cümleleri de bu bölümde yer almaktadır.

Araştırmanın ikinci bölümünde, metod kısmı yer almaktadır. Çalışmanın metodu nitel araştırma tasarımlarından biri olan grounded theory'dir. Bu bölümde grounded theory'nin genel bir tanıtımı yapılmakta ve araştırma boyunca grounded theory oluşturma süreci için uygulanan adımlar belirtilmektedir. Araştırmanın örnekleme teorik örnekleme ilkesi çerçevesinde oluşturulmuştur ve 45 yaş üstü, devamlı çalışma yaşamı içinde olmuş, 20 yıl fiili hizmet yılını doldurduktan sonra emekli olmaya hak kazanmış 10 kadından oluşmaktadır. Araştırmanın veri toplama teknikleri sohbet tarzı görüşme ve yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmedir. Araştırma verilerinin analizinde grounded theory tekniği kullanılmıştır.

Üçüncü bölümde araştırmanın kavramsal şeması yer almaktadır. Bu bölümde ilk olarak emeklilik kavramı genel hatlarıyla ortaya konmaya çalışılmaktadır, daha sonra disiplinlerarası bir konu olarak algılanan emeklilik; hukuki, ekonomik, fizyolojik, psikolojik ve sosyal boyutlarda çeşitli araştırmalardan örnekler vererek açıklanmaktadır. Bu bölümde ayrıca, ilk olarak Carp (1972)'in ifade ettiği emeklilik olgusunun üç temel yönü ve Atchley (1976)'in belirlediği emekliliğin evreleri ortaya konmaktadır.

Araştırmanın dördüncü bölümünde yeni bir araştırma alanı olarak kadın emekliliğinin bir tanıtımı yapılmaktadır. Geçmişten günümüze kadın emekliliği ile ilgili yapılan çalışmaların ışığında kadının emeklilik yaşantısı hakkında açıklamalar yapılmaktadır. Bu bölümde kadın emekliliğini erkek emekliliğinden ayıran ve kendine özgü noktaları ortaya konmaktadır.

Emeklilikle ilgili literatürde hakim olan teorik görüşler araştırmanın beşinci bölümünde aktarılmaktadır. Emeklilikle ilgili olarak sosyolojik literatürde hakim olan görüşler emeklilik olgusunun olumsuz ve olumlu yönlerine ağırlık vermeleri bakımından ikiye ayrılmıştır. Emeklilik olgusunun olumsuz yönlerini ön plana alan yaklaşımlar başlığı altında rol ve geri çekilme teorileri; olumlu yönlerini ön plana alan yaklaşımlar başlığı altında da aktivite ve süreklilik teorileri aktarılmaktadır. Bu geleneksel teorilerin dışında kalan yaşam-seyri teorisi, politik iktisat teorisi ve intibak teorisi ise diğer teorik yaklaşımlar başlığı altında aktarılmaktadır. Bu bölümde aktarılan teorik yaklaşımlar literatürde var olan bilgileri ortaya koymak maksadıyla sunulmaktadır; yoksa bu araştırmanın amacı bu teorileri sınamak değildir.

Altıncı bölümde, emekliliğin, emeklilik öncesi dönemde başlayan bir süreç olduğu görüşünden hareketle emeklilik planları ve emekliliğe hazırlık üzerinde durulmaktadır. Günümüzde yaygınlaşan bir uygulama olan emekliliğe hazırlık eğitimlerinin genel amaçları da bu bölümde üzerinde durulan bir noktadır.

Araştırmanın yedinci bölümünde emeklilik sürecinde etkili olan faktörler yer almaktadır. Emeklilik sürecini etkileyen faktörler olarak ortaya konan kişilik, çalışmanın anlamı ve aile içi ilişkiler hem bireyin emeklilik kararını, hem de bireyin emeklilik yaşantısına uyumunu etkilemektedir.

Araştırmanın sekizinci bölümünde, grounded theory'nin esaslarına uygun olarak toplanan ve analiz edilen veriler değerlendirilmektedir. Araştırma bulgularının değerlendirilmesi bölümünde ilk olarak katılımcıların sosyo-demografik ve emekliliğe ilişkin özellikleri yer almaktadır, daha sonra "bir yaşam olayı olarak emeklilik: emeklilik kararından uyuma kadarki süreç" başlığı altında veri analizi sonucunda ulaşılan üç odak kategori özellikleri ile birlikte aktarılmaktadır.

Genel sonuç bölümünde ise araştırma bulgularından yola çıkılarak oluşturulan önermeler ile araştırma sonucunda ulaşılan kavramsal düzey diğer bir ifadeyle grounded theory sunulmaktadır. Bu önermelerin her biri daha sonra emeklilikle ilgili yapılacak daha büyük ölçekli çalışmalar için test edilebilir hipotezler haline de getirilebilir.

Araştırmanın son bölümünü oluşturan tartışma bölümünde, araştırma süreci sonucunda ortaya çıkarılmış olan bilgilerin literatürdeki kavramsal ve teorik bilgilerle benzer ve farklı yönleri ortaya konmaktadır. Literatürdeki emeklilikle ilgili araştırma örneklerinin bulguları ile bu çalışmadan çıkan sonuçlar arasında bağlantılar kurulmaya çalışılmıştır.

1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Emeklilik bireyin yaşamında yeni bir toplumsal konuma geçtiği, günlük rutinlerinin değişime uğradığı bir dönemdir. Emeklilik olayı, kadın bir çalışanın da yaşantısında yeni bir dönem olarak kavramsallaştırılmaktadır. Kadının emeklilik yaşantısını algılayışı, bu yeni dönemin sosyal hayatında meydana getirdiği değişimler ve bu süreçte emekliliğe uyumun hangi faktörlerin etkisiyle gerçekleştiği bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Kadının yaşamındaki dinamiklerin toplumsal cinsiyet rollerinden ve kadının toplum içindeki konumundan kaynaklanarak erkekten farklı olmasından dolayı, emeklilik yaşantısını şekillendiren hem bireysel hem de çalışma yaşamı ve aile içi ilişkilerle ilgili faktörlerin etkileri daha farklı olmaktadır. Emeklilik kararı almasında, emeklilik yaşantısına geçişinde ve bu döneme uyum sağlamasında etkili olan ekonomik, ailevi ve çalışma yaşamıyla ilgili faktörler kadının toplumsal yapı içindeki konumu tarafından da şekillendirilen özelliklerdir. Bu çalışmada, kadının çalışma hayatı içinde olduğu zamandan emeklilik yaşantısına uyum sağlamasına kadarki süreç içinde yaşamış olduğu deneyimler sosyolojik bakış açısı içinde değerlendirilmektedir.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmada, bireyin yaşam seyri içindeki önemli dönüm noktalarından biri olan emekliliğin çeşitli yönleriyle açıklanması amaçlanmaktadır. Emeklilik olgusunun bireyin yaşamında meydana getirmiş olduğu değişimin ortaya konulmasında, araştırma kapsamını oluşturan kadın emeklilerin kendi ifadelerinden yola çıkarak ampirik temele dayalı kuramsal bir yapının oluşturulması istenmektedir. Kadının emeklilik dönemindeki sosyal dünyasının kendi dinamikleri içinde incelenmesi ile, emeklilikle ilgili literatürdeki kavramsal ve kuramsal bilgilerle hem benzer hem de farklı yönleri içinde barındıran bir grounded theory'e ulaşılması hedeflenmektedir. Grounded theory'nin araştırma tasarımı olarak seçilmesindeki en önemli amaç; bir olguyu, olayı kendi sosyal dünyası içinde açıklamak ve kuramsal bilgileri verileri gözlemleyerek

geliştirmektir. Araştırma süreci sonucunda kadın emekliliği ile ilgili ulaşılması hedeflenen grounded theory tamamen yeni kuramsal bilgileri içermeyebilir; çünkü bu araştırma kapsamında yapılmış olan faaliyetler bir deneme görünümündedir. Bu bakımdan da, bu çalışmanın bundan sonraki çalışmalar için yol gösterici nitelikte olması da amaçlanmaktadır.

Araştırma kapsamı içinde yer alan kadın emekliler ile ilgili bir grounded theory çalışması yapılırken çeşitli sorulara da cevap aranmaya çalışılmaktadır. Emeklilik öncesi dönemde kadının emekliliğe bakış açısı ve emeklilik nedenleri, emeklilikle birlikte yaşanan rol, ilişki ve aktivite kayıplarını nasıl karşıladığı ve bu durumun yaşamını nasıl şekillendirdiği ve emeklilik yaşantısına uyum sağlamasında etkili olan faktörler araştırma süreci içinde tespit edilmek istenmektedir.

Grounded theory araştırma stratejisi yoluyla kadın emekliliğiyle ilgili sosyolojik bakış açısından bir çalışma yapmanın hem emeklilik ile ilgili literatüre hem de metodolojik literatüre bir katkı sağlaması da amaçlanmaktadır. Emeklilikle ilgili literatürdeki kavramsal ve kuramsal bilgiler daha çok yaşlılıkla ilgili çalışmalar içinde yer almaktadır. Bu çalışma ile literatürde dağınık bir şekilde yer almakta olan bilgilerin toplu bir açıklamasının yapılması istenmektedir. Araştırmanın metod açısından amacı ise, nitel araştırma geleneği içinde yurtdışındaki çalışmalarda geniş kullanım alanı bulmakta olan grounded theory araştırma tasarımının Türkiye’de de bir örneğini sunabilmaktır. Diğer nitel araştırma tasarımları içinde de grounded theory’nin kendisini farklı kılan özelliklerinin ortaya konarak bu alandaki boşluğun bir nebze de olsa doldurulması amaçlanmaktadır.

1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Çalışma yaşamı bireye toplumsal yaşamda belirli bir yer ve buna bağlı roller kazandıran ve bireyin yaşamının çeşitli yönlerini şekillendiren bir dönemdir. Bireyin yaşantısının çok önemli bir bölümünü oluşturan aktif çalışma hayatından ayrılarak emeklilik yaşantısına geçiş yapmak hem bireyin toplum içindeki statüsünün ve bu statüye uygun olarak oynadığı rollerin hem de gündelik yaşantısının değişime uğraması anlamına gelmektedir. Bireyin yaşamında uzun süreli bir dönem olan çalışma yaşamından sonra

farklı bir düzen içerisinde işleyen emekliliği yaşantısında yeni bir dönem olarak kavrayabilmesi önemli bir noktadır. İnsanın yaşam süresinin de uzamasıyla emeklilikte geçirilen zamanın giderek artması araştırmacıların emeklilikle ilgili yaptıkları çalışmaların sayısını da çoğaltmıştır. Emeklilik, bireye hem çeşitli kayıplar yaşatabilen hem de bu kayıpları telafi etmesi için fırsatlar sunan bir dönemdir. Emekliliğin bu iki yönü kişisel ve toplumsal koşullar tarafından şekillendirilmektedir. Tek bir faktör tarafından şekillendirilmeyecek kadar karmaşık olan emeklilik olgusunun bireyin ve çevresindekilerin yaşamları üzerinde etkiler göstermesi konunun önemini yansıtmaktadır.

Bu araştırmada emeklilik olgusu kadın katılımcıların deneyimleri dikkate alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Kadının çalışma yaşamına katılımının artmasına paralel olarak emeklilik dönemi içindeki kadınların sayısı da artış göstermiştir. Kadının çalışma yaşamında olduğu gibi emeklilik yaşamında da erkek bir çalışandan daha farklı özellikler vardır. Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de çalışan kadın sayısı her geçen gün artmaktadır ve literatürde daha önceleri erkeklere özgü bir olay olarak görülen emeklilik artık kadın için de yaşamın kritik süreçlerinden biri haline gelmiştir. Son yıllarda da kadın emekliliği ile ilgili çalışmalar, erkek emekliliğiyle karşılaştırma boyutunu aşarak konunun sosyal ve ekonomik yönlerini irdeleyen bir duruma gelmiştir. Bu çalışmada da kadının emeklilik yaşantısını süreç içinde şekillendiren sosyal, kişisel, ekonomik, ailevi, sağlık durumuyla ilgili ve çalışma yaşamına duyulan bağlılıkla ilgili faktörler araştırma süreci içinde aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Bu anlamda “kadın emekliliği” ile ilgili literatüre bağlı kalmaksızın grounded theory araştırma tasarımının kullanılarak kuramsal bir yapının ortaya çıkarılmasının önemi dikkate alınarak konu ile ilgili bir araştırma gerçekleştirmeye karar verilmiştir.

1.4. ARAŞTIRMANIN PROBLEM CÜMLELERİ

Bu çalışma grounded theory tasarımına dayanan nitel bir araştırma olduğu için araştırma sürecinin başında test edilmek üzere hipotezler geliştirilmemiştir. Metodolojik yapıya da uygun olacak şekilde araştırılan konuya dahil olan aktörlerin perspektiflerinden durumu anlamaya ve yorumlamaya çalışabilmek için bir takım problem cümleleri

geliştirilmiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların sosyal dünyası içinde bu problemlere sonuç aranmaya çalışılmıştır. Araştırmanın ana problem cümlesi şudur:

- Kadının emeklilik yaşantısı nasıl bir süreç içinde ortaya çıkmaktadır ve kadın emekliler bu yeni döneme uyum sağlamayı nasıl gerçekleştirebilmektedirler?

Bu ana problem cümlesi çerçevesinde oluşturulan diğer problem cümleleri de şunlardır:

- Kadının emekliliğe karar vermesinde hangi etkenler rol oynamaktadır?
- Kadın çalışma yaşamının içindeyken emeklilik dönemine ilişkin planlar yapmakta mıdır?
- Kadın “emeklilik yaşantısını” nasıl anlamlandırmaktadır?
- Kadın emeklilik dönemini orta yaştan yaşlılığa bir geçiş olarak mı görmektedir?
- Kadın emeklilik dönemini yaşamının yeni bir dönemi olarak mı görmektedir?
- Emeklilik sonrasında kadının yaşamında ne gibi değişimler olmaktadır?
- Çalışma yaşamından ayrılmak kadının yaşamında bir kriz durumu meydana getirmekte midir?
- Emeklilik rol ve ilişki kayıplarına neden olmakta mıdır?
- Kadın emeklilik öncesindeki beklentilerini, emekli olduktan sonra ne ölçüde karşılayabiliyor?
- Emekli olduktan sonra meydana gelen rol, ilişki ve aktivite kayıplarının yerine yenileri konulabilmekte midir?
- Kadının bakış açısından, emekli olmak aile içindeki yaşantısını ve ilişkilerini etkilemektedir?
- Emekli olmak kadının hem ev içindeki hem ev dışında sosyal statüsünde bir değişiklik yaratmakta mıdır?

2. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN METODU

2.1. ARAŞTIRMA TASARIMI: GROUNDED THEORY¹

Nitel araştırma, kuram oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal olayları bağlı bulundukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşımdır (Yıldırım ve Şimşek 2003:19).

Bu çalışmada nitel araştırma tasarımlarından biri olan grounded theory araştırma metodu olarak seçilmiştir. Grounded theory, araştırma tasarımının yaratıcıları Barney Glaser ve Anselm Strauss'dur. 1967'deki "The Discovery of Grounded Theory" adlı kitapları ölüm süreci üzerine yaptıkları çalışmalarında kullandıkları ve geliştirdikleri yöntemi açıklayan, grounded theory üzerine yazılmış ilk eserdir. Glaser ve Strauss, bu çalışmanın amacını özellikle sosyal bilimcilerin kuram oluşturma kapasitelerini geliştirmek olarak belirtmişlerdir (Glaser ve Strauss 1967, akt. Samik-İbrahim 2000:3). Strauss ve Corbin'e göre kitabın üç amacı vardı; kuramı temellendirme ilkesini açıklamak, grounded theory'nin özelliklerini ve mantığını göstermek, özenli nitel araştırmayı meşrulaştırmak (Strauss ve Corbin 1994, akt. Punch 2005:157).

Grounded theory adı verilen araştırma stratejisinin esası; araştırmacının kuramsal fikirlerinin, araştırma boyunca yapılan ampirik gözlemlerle birlikte geliştirilmesidir.

Grounded theory'nin en bilinen tanımı şudur:

"Sistemik olarak uygulanan bir takım metodlarla toplanan ve analiz edilen veriden oluşturulan, var olanı anlatan bağımsız bir alan hakkında tümevarımsal bir teori geliştirmek için genel bir metodoloji." (Douglas 2003:47)

Bu tanımdan hareketle bu çalışmada grounded theory'nin gerektirdiği sistematik yollarla toplanan ve analiz edilen veriler ile kadın emekliliği gibi bağımsız bir alan hakkında tümevarımsal yani verilerden bütüne ulaşılan bir teorik temele ulaşmak amaçlanmıştır.

¹ Grounded theory'nin Türkçe karşılığı (temellendirilmiş kuram, gömülü teori, ampirik temele dayalı kuram gibi) konusunda literatürde tam bir fikir birliği olmadığı için tez çalışması boyunca grounded theory'i orijinal haliyle kullanmayı tercih edilmiştir.

Glaser ve Strauss çalışmalarında sistematik olarak analiz edilmiş veriler üzerinden temellenmiş teorinin tümevarımsal keşfini tartışmaktadırlar (Haig1995). Bu tümevarımcı analiz hakim olan yapısalci ve fonksiyonalist teorilerin karşısındadır. 1950'ler ve 60'lar boyunca sosyal bilim araştırmaları hipotetik-tümdengelimsel teori tarafından domine edilmekteydi. Grounded theory pozitivist eğilime karşı bir tepki olarak doğmuştur (Kinach 1995). Teori köklerini sembolik etkileşimcilikten ve Amerikan pragmatizm hareketinden almaktadır (Corbin ve Strauss 1990:5).

Grounded theory, gözlemlerle test edilen hipotezler çıkararak geliştirilen formel ya da soyut kurama zıt olarak tümevarımcı kuram oluşturmaktan, yani kuramsal fikirleri verileri gözlemleyerek geliştirmekten yanadır (Marshall 1999:20). Teori, araştırma süreci boyunca geliştirilir ve bu yapılırken; veri toplama ve analizi arasında sürekli olarak karşılıklı etkileşimler gerçekleştirilir (Öktem 2003:64-65). Grounded theory teori ve veriyi birleştirmektedir. Veri toplama, analiz ve teori formülasyonu karşılıklı bir anlam içinde birbirine bağlamaktadır (Davidson 2002).

Bu çalışmada da grounded theory' nin doğasından dolayı test edilmek üzere hipotezler geliştirilmemiş, konu ile ilgili var olan teorik temellerden biri ya da birkaçı benimsenmemiştir. Bu çalışmanın amacı teori test etmek yerine araştırılan konuyla ilgili teorik bir temel oluşturmaktır. Newman ve Benz (1998:17)'e göre grounded theory araştırma tasarımı uygulanan bir araştırmada kavramsal düzeyden amprik düzeye gelmek yerine, amprik düzeyle (veri toplama) işe başlanır ve kavramsal düzeyle araştırma sonlandırılır. Bu çalışmada da veri toplama aşaması sonunda araştırmacı tarafından verilerden elde edilen kategorilerin teorik doyuma ulaşması ile konu ile ilgili kavramsal bir şema ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bir araştırmacının grounded theory' i kullanmasındaki amaç bir olguyu, olayı kendi sosyal dünyası içinde açıklayabilmektir. Nitel araştırmaların her çeşidi dünyayı farklı bir yolla görünür kılmaktadır. Grounded theory yaparken, araştırmacı verileri önceden belirlenen çerçevelerin baskısı olmaksızın toplar (Holtsiander 2004:2). Bu yaklaşım araştırılan konuyla ilgili olarak katılımcıların kendi dünyalarını yansıtmalarına, kendi ifadelerini kullanmalarına olanak sağlamaktadır.

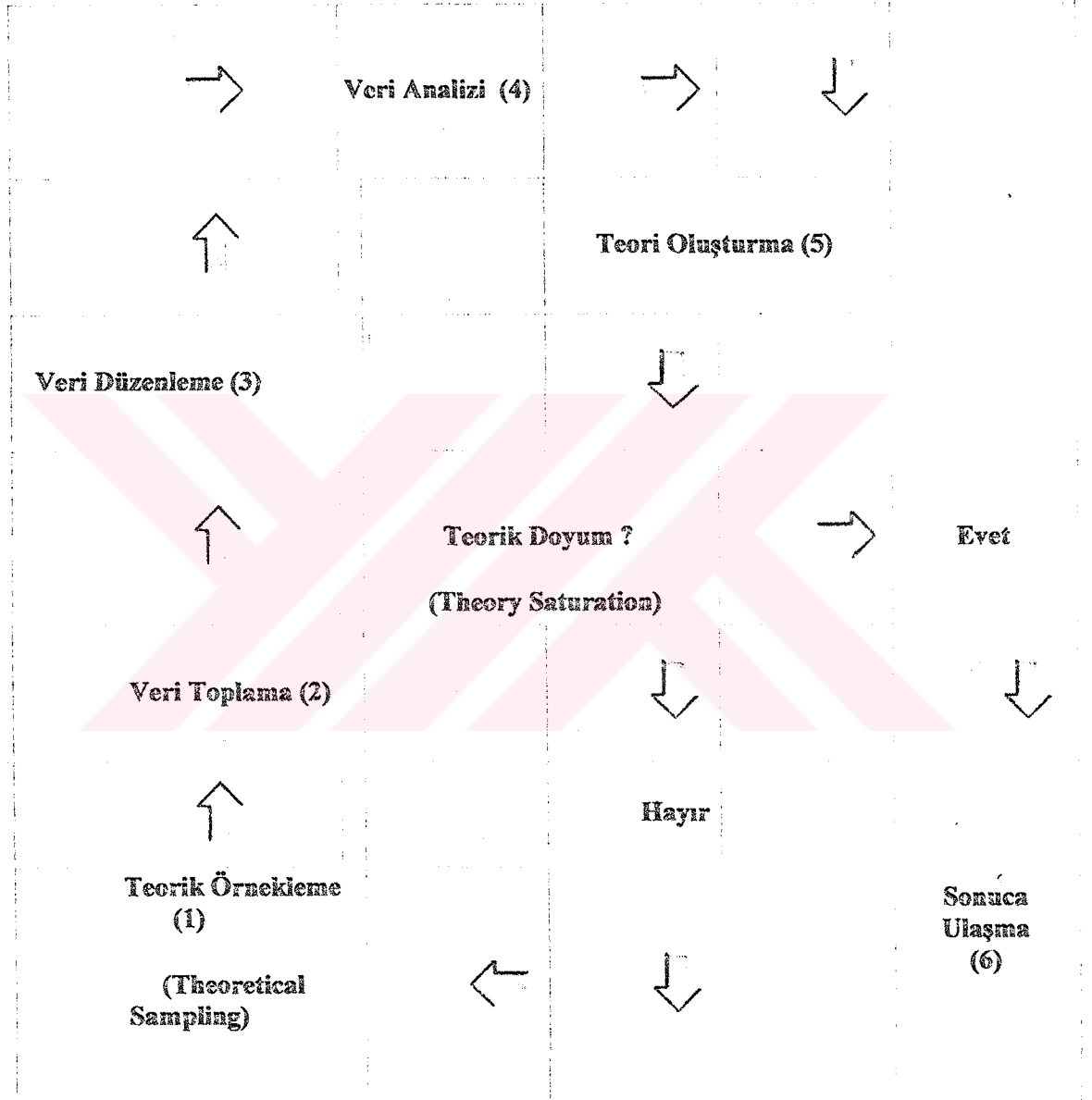
Grounded theory araştırma stratejisinde veri toplama ve veri analizinin eş zamanlı olarak yapılması ve bunlar arasında sürekli bir etkileşimin var olması temel fikirdir. Veri toplama ve veri analizi arasındaki sürekli gidip gelmeler “sürekli karşılaştırma yöntemi”nin (constant comparative method) ana fikrini oluşturur.

Glaser ve Strauss (1967) grounded theory’nin sürekli karşılaştırma sürecinin iki fonksiyonu olduğunu belirtmektedir: (1) Verileri analiz etmek için bir prosedür ve (2) Teori üretmek için bir yöntem (akt. Spaulding 2000:4). Bu çalışmada da bu toplanan verilerin hem kendi içinde hem de birbirleriyle sürekli karşılaştırması yapılarak verilerden kodlar elde edilmiş, daha sonra bu kodlar seçilen konuyu daha üst düzeyde açıklayan kategorilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Bu çalışmada grounded theory’nin bir teknik olarak doğru şekilde kullanılması daha öncelikli bir amaç olarak var olmaktadır. Araştırmanın sonucunda teorik bir temel oluşturulmaya çalışılmıştır; ama bu çaba daha çok bir deneme şeklindedir. Sonraki çalışmalar için yol gösterici olması amaçlanmaktadır.

Araştırma boyunca Pandit'in "grounded theory oluşturma" süreci için belirlediği adımlar temel olarak alınmıştır(Şekil 1).

Sekil 1:Grounded Theory Oluşturma Süreci

Kaynak: Naresh R. Pandit 1996

Çalışmada teorik örnekleme ilkesi uygulanarak veriler toplanmaya başlanmıştır. Veri toplama, veri düzenleme ve veri analizi aşamaları ayrı işlemler olarak değil, birbiriyle iç içe geçmiş, karşılıklı etkileşim içinde olan ve birbirini şekillendiren işlemler olarak ele alınmıştır. Verilerden teorik bir temele ulaşılmasıyla diğer bir ifadeyle yeni verinin yeni teorik öğeler barındırmadığı noktada teorik doyuma ulaşılmıştır.

2.2. ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEMİ

Nicel araştırmadaki örneklemenin aksine grounded theory çalışmalarında örneklem tam olarak önceden planlanmaz. Özel örnekleme kararı araştırma süreci boyunca kendi kendine gelişir (Strauss ve Corbin 1990:192). Grounded theory’de diğer nitel araştırma tasarımlarında olduğu gibi belirli bir evren ve örneklem anlayışı yoktur. Bu çalışmada örneklemin sayısı teorik örnekleme ilkesi çerçevesinde teorik doyuma ulaşılması ile belirlenmiştir. Bir diğer ifade ile, örneklem sayısı araştırma süreci boyunca gelişmiştir. Araştırmada yer alacak emeklilerin seçiminde şu kriterler aranmıştır: 45 yaş üstü ve devamlı bir çalışma hayatı içinde olmuş kadın emekliler.

Yaş kriteri Türkiye’deki emeklilik uygulamaları dikkate alınarak belirlenmiştir. Yurtdışında emeklilik için genç bir yaş olan 45 yaş ülkemizde çoğu kadın emeklinin çoktan emekli olduğu bir yaştır. Özellikle 1999 öncesindeki emeklilik yaşı uygulamalarına baktığımızda 20 yıl fiili hizmet yılını dolduranlar istedikleri tarihte yaş kaydı aranmaksızın emekliliğe hak kazanabilmekte idi. 1999 yılından sonra yürürlüğe giren 4447 sayılı Kanunla bu hizmet yılına ek olarak belirli yaş şartının da yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu yaş şartının tamamlanması emekli aylığı bağlanabilmesi için kanuni bir zorunluluk haline gelmiştir. Gerekli yaş şartı ise, 1999 yılında çıkarılan 4447 sayılı Kanunun geçici 205 ve 206’ncı maddeleri, bu maddelerin Anayasa Mahkemesince iptal edilmesi ve 2002 yılında 4759 sayılı yasa ile bu hususun yeniden düzenlenmesi nedeniyle oldukça karışık bir hal almıştır. 23.02.2002 tarihinden önce ve sonra işe başlayanlar için emeklilik yaşı değişiklik göstermektedir (www.memurlar.net).

Devamlı çalışma yaşamı içinde yer almış olmak ifadesi ile çalışma yaşamında uzun kesintileri olmamış ve kısa bir süre çalışma yaşamı içinde yer aldıktan sonra dışardan prim ödeyerek emekli olmamış kadın emekliler kastedilmiştir.

Araştırma örneklemini on kadın emekli oluşturmaktadır. Bu sayı veri toplama süreci boyunca geliştirilmiştir. Her görüşmeden sonra veriler çözümlenmeye başlanmıştır. Beş görüşme sonunda genel hatlarıyla araştırma bulgularında yer alan kategoriler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kategorilerin alt yapısının ortaya çıkmasından sonra üç kadın emekli ile daha görüşülmüş, kategorilerin içleri derinlemesine doldurulmaya çalışılmıştır. Sekizinci kadın emekli ile görüşüldükten sonra yeni teorik öğelerin ortaya çıkmadığı tespit edilmiştir. Son olarak da teorik doyuma ulaşıldığından emin olabilmek için iki görüşme daha yapılarak, bir anlamda var olan bilgilerin teyit edilmesi sağlanmıştır. Böylece örneklem, 45 yaş üstü ve devamlı bir çalışma yaşamı içinde olmuş, 20 yıl fiili hizmet yılını tamamladıktan sonra emekli olma hakkı kazanmış 10 kadından oluşmuştur.

Örnekleme oluşturan on kadın emekli 46-56 yaşları arasındadır ve emeklilikte geçirdikleri zaman 4-15 yıl arasında değişmektedir. Katılımcıların yedisi evli, biri bekar, biri boşanmış, birinin de eşi ölmüştür. Sekizi üniversite ve yüksekokul, ikisi de lise mezunudur. (araştırma örnekleminde yer alan kişilere ilişkin sosyo-demografik ve emekliliğe ilişkin özellikler 8.1.ve 8.2. bölümlerde verilmiştir)

2.3. VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ

Araştırmada veri toplama tekniği olarak iki tür görüşme kullanılmıştır. Bu görüşmeler 26.09.2005 – 21.12.2005 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu tarihler arasında bazı katılımcılar ile birden fazla görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler mekan olarak üç ayrı yerde gerçekleştirilmiştir. Bu mekanlar katılımcının evi, araştırmacının evi ve katılımcıların bazılarının katıldığı resim kursudur. Bunlardan *birincisi* ilk düzey görüşme de diyebileceğimiz sohbet tarzı görüşmedir.

Araştırma alanıyla ilgili derinlemesine ve doğrudan veri toplamaya başlamadan önce bu tür bir görüşme tarzıyla katılımcıların yaşamları hakkında genel bilgiler alınması amaçlanmıştır. Bu tür informel sohbet tarzı bir görüşme, süregiden bir katılımlı gözlemin bir parçası gibi algılanmaktadır. Sorular, etkileşimin doğal akışı içinde sorulur ve görüşülen birey kendisiyle görüşme yapıldığını bile fark etmeyebilir. Soruların bir çoğu konuşmanın anlık akışı içinde kendiliğinden belirlenir. Bu durumda önceden

belirlenmiş sorular mümkün değildir; çünkü araştırmacı önceden tam olarak neler olacağını ve ne tür soruların uygun olacağını bilmemektedir (Patton 1987:110).

Sohbet tarzı görüşmenin yukarıda belirtilen tanımından hareketle ilk olarak araştırmaya katılanların doğal bir konuşma akışı içinde sosyo-demografik özellikleri, kariyerleri, ailevi bilgileri tespit edilmiştir. İlk olarak bu tür bir görüşmenin yapılmasının nedeni katılımcıların konuyla ilgili daha rahat konuşabilmesini sağlamak ve belli bir iletişim kurarak katılımcıların güvenini kazanarak görüşmelerin ilerleyen aşamalarında doğru ve güvenilir bilgiler alınmasını sağlayabilmektir.

Her kadınla yapılan sohbet tarzı görüşmeden sonra araştırmanın temel veri toplama tekniği olan yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmelere geçilmiştir. *İkinci* görüşme türü olan yarı-yapılandırılmış görüşmelerde sorulacak olan sorular önceden belirlenmiş olmasına karşın görüşmenin akışı içinde yeni soruların açığa çıkmasına da olanak sağlanmıştır. Görüşmelerde sorulan sorular, konu ile ilgili literatürün kaynaklığında araştırma problemlerine yanıt arayabilecek sorulardan oluşmaktadır. Emeklilik dönemi sadece çalışma yaşamından ayrılarak yaşamın bir başka aşamasına geçmek değildir, bu durum bireyin emekliye ayrılmasının öncesinde başlayan ve devam eden bir süreçtir. Bu nedenle de araştırmaya katılanlara hem emeklilik öncesi hem de emeklilik sonrası dönemle ilgili sorular yöneltilmiştir.

Emeklilik öncesi dönemle ilgili olarak kadının yaşamı içinde çalışmanın anlamı; çalışma dönemi içindeki sosyal hayatı; boş zamanlarını değerlendirme şekli; aile içi ilişkileri; emekliliğe bakış açısı; emeklilik ile yaşlılık arasında kurduğu bağlantı; emeklilik dönemi ile ilgili beklentileri, planları, hazırlıkları ve emeklilik dönemini hayatının yeni bir dönemi olarak ne kadar değerlendirdiği üzerine sorular sorulmaktadır.

Emeklilik öncesi dönemle ilgili yeterli bilgi alındıktan sonra emeklilik olayına ve emeklilik sonrası dönemle ilgili sorulara geçilmiştir. Görüşmenin bu kısmında, emekli olmada etkili olan faktörler; emeklilik süreci; emeklilikle birlikte yaşanan değişimler, kayıplar; emeklilik sonrası sosyal hayat ve aile ilişkileri; boş zaman değerlendirme; emeklilikle ilgili beklentilerin, planların ne ölçüde gerçekleştirildiği, emekliliğe uyum ve emekli birey olarak kadının kendini nasıl tanımladığı üzerinde durulmaktadır.

Araştırma bir grounded theory örneği olarak tasarlandığı için veri toplama aşamasında da bu metodun gereklerine uygun olarak veriler toplanmıştır. Yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerde sorular her katılımcıyla görüşme yapıldıktan sonra bir takım değişikliklere uğramaktadır. Grounded theory’de veri toplama ve analiz aşamaları eş zamanlı olarak gerçekleştirildiğinden her görüşme sonrasında verilerin tamamı olmasa da çoğunluğu çözümlenmektedir. Bu çözümlemeler yeni soruların ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. Strauss’a göre mümkün olursa verilerin analizine ikinci ya da üçüncü görüşmeden sonra ya da hemen birinci günün sonunda başlanmalıdır. Sonraki görüşmeler ve gözlemler, analitik sorular, kategoriler ve onların ilişkileri hakkındaki hipotezler ilk veriler ışığında şekillenir (Strauss 1987:26-27). Katılımcıların cevaplarına göre belli noktalarda daha derinlemesine sorular sorulması gerekli olmuştur. Bu süreçte araştırmacının önceden hiç aklına gelmeyen soruların da gün ışığına çıkması mümkün olmuştur. Veri toplama ve kuram oluşturma aynı zamanda gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Verilere tekrar tekrar dönülerek, kuramsal alt yapının araştırma süreci boyunca geliştirilmesi sağlanmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2003:27)’e göre, araştırmacı veri toplama sürecinde belli aralıklarla toplanan verilere bir açıklama getirmeye çalışır ve varsa eksik yönleri eğilir ya da açıklanan temayı teyit etmeye yarayacak verileri toplamaya devam eder. Yıldırım ve Şimşek’in ifade ettikleri bu nokta hem veri toplama aşamasının hem de veri analizi aşamasının yapısını şekillendirici unsur olmuştur.

2.3. VERİ ANALİZ TEKNİKLERİ

Verilerin içine gömülü olan teoriyi ortaya çıkaran süreç -teorik örneklemeden teorik doyuma ulaşılana kadar ki döngü- grounded theory araştırma stratejisinin esasını oluşturmasının yanı sıra nitel veriler için bir analiz tekniği olarak da kullanılmaktadır. Teorik örneklemenin başlangıcından teorik doyuma ulaşılana kadarki süreçte katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucu toplanmış olan veriler grounded theory’ nin esaslarına uygun şekilde analiz edilmiştir.

Birçok araştırma stratejisinin tersine grounded theory çalışmasında, az miktarda veri toplanır toplanmaz verilerin analizine başlanılmıştır. Çalışma boyunca her katılımcı ile yapılan görüşmeden sonra toplanan veriler analiz edilmeye başlanmıştır. Her bir görüşmeden sonra verilerin çözümlenmesi gereklidir; çünkü bu çözümlemeler diğer

görüşmeleri de şekillendirmektedir. İlk katılımcılardan toplanan verilerin çözümlenmesi aşamasında hem yeni bir takım sorular hem de hangi noktalara daha çok ağırlık verilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. “Çalıştığınız süre içinde çocuklarınıza yeterli ve kaliteli zaman ayırabildiğinizi düşünüyor musunuz?”, “Emekli olduğunuz zaman kendinizi meslek yaşamınızın son aşamasında olarak mı görüyordunuz?”, “Mesleki kimliğinizin size sunduğu avantajları bırakmak sizi nasıl etkiledi?” gibi sorular ilk birkaç görüşmenin analiz edilmesi sonucunda ortaya çıkmış yeni sorulardır. Bu yeni sorular, yeni katılımcılara sorulduğu gibi daha önceden görüşülen katılımcılarla da yeni görüşmeler ayarlanarak onlara da yöneltilmiştir.

Bu çalışmada toplanan veriler analiz edilirken iki nokta göz önünde bulundurulmuştur. *Verilerin sürekli olarak karşılaştırılmasının yapılması ve kodlama aşamalarının sırasıyla uygulanabilmesi.* Bunlar eş zamanlı olarak yapılan faaliyetlerdir. Toplanan veriler kodlanırken birbirleriyle sürekli bir karşılaştırma içinde tutulmuştur. Bu karşılaştırmalar sonucunda da ham verilerden kategoriler oluşturulmaktadır. Sürekli karşılaştırma yöntemi ile yapılan kodlamada, farklı katılımcıların görüşleri ve deneyimleri karşılaştırılmış, farklı zamanlarda aynı kişiden toplanmış veriler karşılaştırılmış, veri kategoriyle ve bir kategoride bir başka kategoriyle karşılaştırılmıştır. Sürekli karşılaştırma yöntemi olarak tanımlanan bu sürecin uygulanmasının amacı, veriler analiz edilirken içlerinde barındırdıkları teorik unsurların ortaya çıkarılmasıdır.

Veriler analiz edilirken ses kayıt cihazına kaydedilmiş olan görüşmeler satır satır çözümlenerek metin haline getirilmiştir, daha sonra grounded theory analizinin temelini oluşturan verilerin sürekli karşılaştırması ile yapılan kodlama sürecine geçilmiştir. Araştırma konusunu en iyi şekilde açıklayan merkezi kategorilere ulaşmak için grounded theory analizi üç aşamada gerçekleştirilmiştir.

Verilerle kavramsal analizin ilk aşaması olan açık kodlamada (open coding), derinlemesine görüşmelerle toplanan veriler parçalara ayrılmış, karşılaştırılmış ve kategorize edilmiştir. Açık kodlama yapılırken, sürekli karşılaştırma yolu ile verilerin benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkarılmıştır ve bunlara kavramsal etiketler verilmiştir. Parçalara ayrılıp, karşılaştırılan verilerden “çalışma ortamı”, “uyum”,

“boşluk”, “yeni aktiviteler”, “tükenme”, “hobiler”, “yeni roller”, “ruhsal ve fiziksel tükenme” gibi kavramsal kodlar türetilmiştir. Bir anlamda veriler sınırsız biçimde etiketlenmektedir ve bu seçilen durumlara tasvirsel ve kavramsal kodlar verilmektedir. Çalışma yaşamı içinde olmanın kadınlar için neler ifade ettiği sorusuna verilen yanıtlar “makam”, “ekonomik özgürlük”, “kendine güven”, “statü kaynağı”, “sosyal ortam” olarak kodlanmıştır. Emeklilik yaşantısının neler kaybettiği ya da emeklilikle birlikte bireylerin sahip olduğu rahatlık ve bağımsızlık hissi “kayıplar” ve “özgürlük” olarak iki kavramsal koda dönüştürülmüştür.

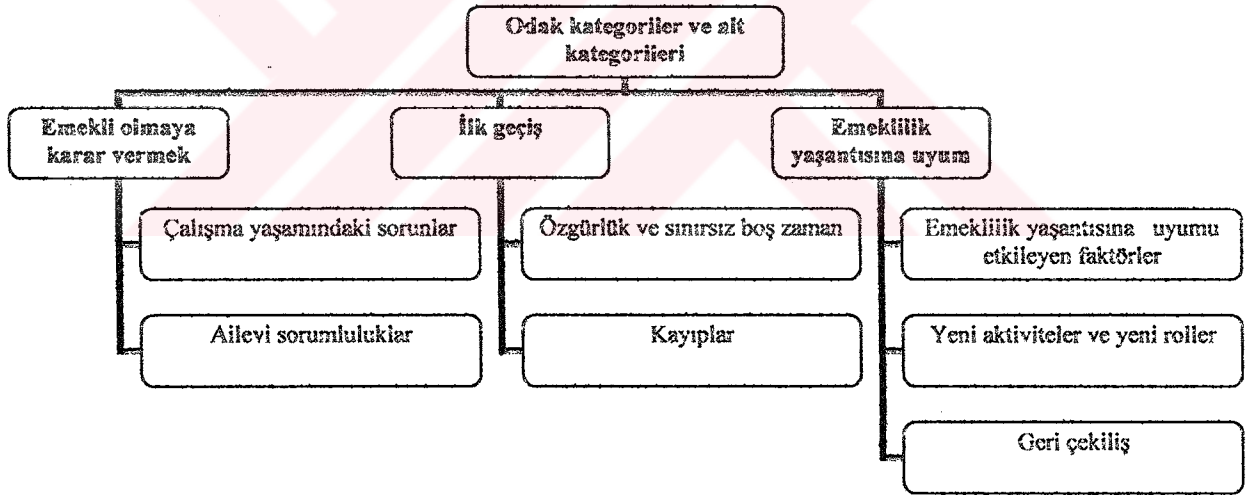
Eksen ya da teorik kodlama (axial or theoretical coding) olarak adlandırılan ikinci aşamada, açık kodlama sonucunda ortaya çıkarılmış olan kategoriler birbirleri ile bağlantılandırılmaya çalışılmıştır. Açık kodlamada verilerin parçalara ayrılmasıyla ortaya çıkmış olan kategoriler ve bu kategorilerin özelliklerini taşıyan alt kategoriler arasında bağlantılar kurmak yoluyla veriler tekrar bir araya getirilmiştir. “Çalışmanın anlamı” kategorisi, açık kodlama sırasında parçalanmış olan verilerden elde edilen kodların (statü, ekonomik özgürlük, arkadaş çevresi, üretici rolü gibi) birbiriyle ilişkilendirilmesi sonucu ortaya çıkan daha üst düzey bir kategoridir. Eksen kodlamayla birlikte, emeklilikte yaşanan kayıpları ele aldığımız zaman, kadın emekliler çalışmaya bağlı rollerin kaybından, gelir kaybından, günlük rutinlerinin yapısının değişiminden, çevre kaybından söz etmektedirler. Bu veri parçalarından her biri daha geniş bir kategori olan “kayıplar”ın birer alt kategorisidir ve eksen kodlama ile daha üst düzey bir kategorinin özelliği haline getirilmiştir.

Son aşama ise, üst düzey bir soyutlamada bu ilişkileri kavramsallaştırmak ve açıklamak olan seçici kodlama (selective coding)dır. Veri analizinin bu son aşamasında kategoriler ve onların karşılıklı ilişkileri bir hikaye akışı (story line) oluşturmak için bütünleştirilmiştir. Bütün kategorilerin etrafında bütünleştiği merkezi olgular olan odak kategoriler (core category) oluşturularak araştırma verilerinin bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır. Odak kategorilerin, davranışları incelenen kişiler tarafından da temel önemde bir tema olarak görülmesi önemli bir noktadır. Bu araştırmada, kadın emeklilerin yaşam seyirleri içinde emeklilik süreçlerini bir hikaye akışı şeklinde ifade eden üç odak kategori belirlenmiştir. Odak kategorilerden ilki “emekli olmaya karar vermek”dir. Bu odak kategorinin “çalışma yaşamındaki sorunlar” ve “ailevi

sorumluluklar” şeklinde alt kategorileri bulunmaktadır. İkinci olarak “*ilk geçiş*” odak kategorisi belirlenmiştir. Bu odak kategorinin alt kategorileri “özgürlük ve sınırsız boş zaman” ve “kayıplar” şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Son odak kategoride “*emeklilik yaşantısına uyum*” kategorisidir. Bu odak kategoriyi “emeklilik yaşantısına uyumu etkileyen faktörler”, “yeni aktiviteler ve yeni roller” ve “geri çekiliş” alt kategorileri oluşturmaktadır. Bütün bu odak kategoriler, toplanan araştırma verilerinin bütünlüğünü yansıtmaları bakımından bir hikaye akışı şeklinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu üç odak kategorinin özellikleri yani alt kategorileri ile ortaya koyulması ile toplanan verilerin analiz süreci son bulmuştur.

Grounded theory analizi sonucu ortaya çıkan odak kategoriler ve onların alt kategorileri Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2: Grounded Theory Analizi Sonucu Ulaşılan Odak Kategoriler ve Alt Kategoriler

3. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ŞEMASI

3.1. BİR GEÇİŞ AŞAMASI OLARAK EMEKLİLİK

Emeklilik en genel tanımıyla, emeklilik hakkı tanınan bir işte çalıştıktan sonra, yasaların getirdiği haklardan ve sorumluluklardan yararlanarak, yapılan görevin ve işin son bulması ve başkasına devredilmesiyle, işten bağımsız olarak bir gelirin hak kazanılmasıdır.

Carp (1972) ve George (1980) emekliliği geçişsel bir olay olarak tanımlamaktadırlar. Bireyin yaşamında merkezde olan çalışma ve boş zaman arasındaki geçişi işaret eden tekil bir yaşam olayıdır (akt. Mattern 1993:8). Birey çalışma yaşamındaki rutinlerinin dışında gündelik bir hayata geçiş sağlamaktadır.

Emeklilik anlamı bireyden bireye değişiklikler gösteren bir geçiş aşamasıdır. Bu geçiş çeşitli rol geçişlerini, değişimleri ve yeniden tanımları içermektedir. Emeklilik sadece çalışma yaşamından ayrılmak değildir; çalışmayla ilgili değişkenlerin yanında emeklinin bu süreçte ortak olan diğer birçok yaşam değişimine de uyum sağlamaya ihtiyacı vardır (Teuscher 2003:71-72). İşte bu süreçte ortak olan ekonomik, tıbbi, sosyal ve psikolojik değişiklikler, bireylerin emekliliğe uyum sağlamasını zorlaştıran nedenler olarak görülmektedir. George (1980) da çeşitli araştırmaların verilerinden özetleyerek emekliliğe uyumu etkileyen üç bireysel kaynak (gelir, sağlık, sosyal ilişkiler) olduğunu belirtmektedir. Gelirin düşüşü, sağlık durumundaki bozulmalar ve sosyal ilişkilerde azalma yaşanması bireylerin emeklilik yaşantılarını arzu ettikleri gibi yaşamalarına engel olan faktörlerdir.

Geleneksel olarak emeklilik, yaşlılığa açılan bir kapı olarak görülmektedir (Van Solinge 2005:2). Yaşlıların ekonomik açıdan yararsız görülmeleri, verimlilik ve başarının yüksek değerler olarak kabul edildiği toplumlarda emeklilik olgusunu yaşlı için son derece yıkıcı hale getirebilmektedir (Şahin 2000:139). Bireyin çalışma yaşamı içerisinde kazandığı statünün ve toplumun ona üretici olmasından dolayı gösterdiği değerin azalışı emekliliğin olumsuz bir geçiş olarak nitelendirilmesinin en önemli nedenidir. Onur (1991:226-227)'a göre, emeklilik orta yaşlardan yaşlılığa geçişi

belirleyen toplumsal bir dönüm noktası olduğu için yetişkin gelişiminde önemli bir aşamadır ve emeklilikteki geçiş erinlikteki geçişe benzetilebilir, ancak erinlikte biyolojik etkenlerin ağır basmasına karşılık, emeklilikte toplumsal etkenler daha önemlidir. Emeklilik hem toplumsal etkenler hem de bireylerin kişisel özellikleri tarafından şekillendirilen bir geçiştir.

Emeklilik öncelikle kişisel bir olay olarak nitelendirilmektedir. Sanayileşmeyle ortaya çıkmış olan teknolojik gelişmeler toplumsal yaşamda emekliliğin toplumsal bir sorun olmasına neden olmaktadır. İş ve aile yaşamı birbirinden ayrılmış, geleneksel aile birçok fonksiyonunu diğer toplumsal kurumlara terk etmek durumunda kalmıştır, bu da emekliliğin kurumsallaşma ve emeklilere yönelik programların hazırlanmasına neden olmaktadır. Bütün bu düzenlemelerin amacı, kişinin emekli olmadan önceki yaşam standardını düşürmeyecek, emekliyi mağdur etmeyecek, içinde bulunduğu toplumdaki statüsünü sarsmayacak emeklilik politikaları oluşturmaktır (Emiroğlu 1995:51). Modern toplumlarda emekliliğin kurumsallaşmasında sosyal güvenlik ve emekli aylıkları önemli rol oynamaktadır. Bir kurum olarak, emeklilik, hem emeklilik statüsü ile ilgili hakların ve görevlerin hem de emekliliğe geçiş zamanlamasının şeklini çizer (Szinovacz ve De Viney 1999:208). Emekliliğe geçişin yapısı yani emekliliğin zorunlu mu, erken mi, yoksa isteyerek mi olduğu bireylerin emeklilik yaşamından doyum almasını etkileyen bir faktördür. Özellikle zorunlu ve erken emekliliklerde bireyler bu döneme adapte olmakta daha çok zorluk çekmektedirler.

Emeklilik hakkının kullanılmasında uluslararası sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyinin ve sosyal politikaların farklılık göstermesi sebebiyle değişiklikler görülmektedir.

Emeklilik toplum içerisinde bir sürü yeni güçlükler çıkaran ve henüz tam olarak tarif edilemeyen bir sınıf yaratır; eski toplumlarda yaşlılar vardı, fakat emekli diyebileceğimiz kimseler yoktu (Puner 1988:201). Çağdaş endüstrileşmiş toplum "emeklilik" olgusunu üretmiştir. Emekliliğin tarihsel bir geçmişi yoktur (Karataş 2000:159). Toplum içerisinde yeni bireylere istihdam yaratmak için en etkili yollardan birisi var olan çalışanların belli bir süre sonra çalışma yaşamından ayrılmasıdır. Özellikle endüstrileşme ve yeni iş kollarının doğmasıyla çalışanlar arasında hareketliliği

sağlamak gerekli bir unsur olmuştur. Bu hareketliliğin belli kurallar çerçevesinde gerçekleşmesi emekliliğin kurumsal bir kimlik kazanmasını sağlamıştır.

İnsanların içinde bulundukları durum değiştikçe yaşamlarındaki amaç ve istekleri de değişir. Emeklilik yaşlı kişide bu değişimin olduğu bir dönemdir. Emekli olan bir kişinin yaşamını, bedensel değişiklikler, statü ve rol değişimi, toplum yaşantısına aktif bir şekilde katılamama ve aile içindeki ilişkilerdeki uyum sorunları gibi sosyal etmenler etkileyebilmektedir. Emeklilikle birlikte, insan çalıştığı yıllardaki rolünü ve statüsünü yitirir ve yeni roller, statüler kazanır. Çalıştığı yıllarda gücünden yeteneğinden ve bilgisinden gururlanan kişi, emekli olduktan sonra artık bu özellikleri olmadığını düşünür (Karataş 2000:159). Emeklilik bir yandan bireyi çeşitli rolleri bırakmaya zorlarken, diğer yandan da kaybettikleri yerine yenilerini koyabilmesi içinde fırsatlar yaratan bir dönemdir.

Emeklilik bir çalışma sürecinin sonunu ve kamusal yaşamdan kopuşu vurgular. Emeklilik, birey için yeni bir toplumsal konumun da başlangıcı sayılmaktadır; çünkü emeklilik statüsüne geçen birey, eski alıştığı düzeni sürdürememeye, çevresiyle ilişkileri ve rollerinde değişiklikler yaşamaya başlamaktadır. Ancak, emeklilik dönemi yeni statünün getirdiği toplumsallaşmayı da içerdiğinden, yaşlılığa hazırlık dönemi olarak kabul edilmektedir (Görgün Baran 1996:29). Onur (1991:229)'a göre, emeklilik sırasal bir düzen içinde ilerleyen bir meslek yaşamının son aşaması ise ve birey mesleğini tamamlamış olma duygusuyla emekli oluyorsa sorun yoktur; ama emekliliğin düzensiz bir biçimde ortaya çıkması, belirli bir geçiş sürecine olanak vermemesi durumunda bunalım söz konusu olabilir. Emekliye ayrılan kişiler emekli maaşı sisteminden yararlanmalarına rağmen, kendilerini yine de mağdur hissedebilirler. Bu durumun sebeplerinden ilki gelirin azalması, ikincisi iş ahlakı geleneği ve insanın toplumdaki rolünü kaybetmesi ve üçüncüsü de emeklilik dönemi için hiçbir hazırlık yapılmaması ve emeklilik dönemindeki boş zamanların nasıl değerlendirileceğinin bilinmemesidir (Puner 1988:197). Emeklilikle birlikte insanın toplum içindeki yerini, birlikte çalıştığı arkadaş grubunu ve toplum içerisinde oynadığı çalışan rolünü kaybettiği görüşü ağır basmaktadır. Emekliliği çoğu insan için, özellikle de başlangıçta problemleri bir dönem haline getiren de bu sebeplerdir. Emekliliğe ilk adım atan her kişi bu tür sorunlar

yaşayabilir; ama zamanla bu sorunlara ve bu döneme alışma eğilimi gösterilir. Bireyin emeklilik dönemine uyumu geçişin kolay ya da zor olmasına bağlıdır.

Bireylerin emeklilik yaşantısına geçişleri, emeklilikteki yaşam doyumları ve çevresindekilerle olan ilişkileri birçok değişken tarafından şekillendirilen olaylardır. Bu bakımdan da emeklilik sadece bir tek disiplinin ilgi alanına giren bir konu değildir.

3.2. DİSPLİNLERARASI BİR KONU OLARAK EMEKLİLİK

Emeklilik tek bir boyuta indirgenemeyecek kadar çok yönlü ve disiplinlerarası bir konudur. Emeklilikle ilgili yapılan çalışmalara genel olarak baktığımızda özellikle sosyal güvenlik politikaları, emeklilik planları, emeklilik zamanlaması, emeklilik gelirleri, emekliliğe uyum, emeklilikte yaşam doyumu gibi konular üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. Bu konuların her biri farklı disiplinler tarafından tek tek ele alınabileceği gibi, disiplinlerarası bir yaklaşımla çok yönlü olarak da ele alınabilir.

Hukuki boyuttan emeklilik olgusuna baktığımızda, her ülke kendi sosyal güvenlik politikasına bağlı olarak bireylere belli bir yaşa geldiğinde emekli olma hakkını vermektedir. Bireylerin emekli olma şartları, yaşları ve şekilleri kanunlar tarafından belirlenmektedir. Her ülke kendi yasaları çerçevesinde bireylere emeklilikle ilgili çeşitli olanaklar sunmaktadır, özellikle emeklilik yaşı ülkeler arasında farklılık gösteren bir noktadır. Gelişmiş ülkelerde emeklilik yaşı 60-65 yaş arasında değişmektedir. Hukuki açıdan, belli bir çalışma yaşamı olan her birey çeşitli şartları yerine getirerek emeklilik hakkı kazanabilir. Emeklilik devlet tarafından bireye sunulan bir haktır.

Emeklilik her şeyden öte *ekonomik bir olay* olarak nitelendirilmektedir. Emeklilik bireyin ekonomik durumunda değişiklik yaratan bir olaydır. Akçay (1994:77)'a göre, bu değişikliğin bir görünümü emekli ikramiyesinden kaynaklanırken, diğer bölümü de emekli maaşının düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Emeklilik dönemi üzerine yapılan çalışmalarda bireylerin ekonomik kaynakları üzerinde durulmaktadır. Birey emeklilik döneminde çalıştığı dönemki duruma nazaran daha az bir gelire sahip olmaktadır. Birey emekli olduğu zaman bağlı bulunduğu sosyal güvenlik kuruluşunun niteliğine göre emekli ikramiyesi adı altında toplu bir para almaktadır. Özellikle

Türkiye’de bireyler emekli olduklarında çalıştıkları zamankine oranla gelirleri önemli ölçüde düşmektedir. Gustman ve Steinmeir (2002)’e göre emekliliğe karar vermede sosyal güvenlik sisteminin bireylere sunduğu yararlar ve emekli maaşları önemli bir rol oynamaktadır. Çoğu birey için emeklilik yaşamının anlamı aktif çalışma yaşamından ayrılıp daha az bir gelirle geçinebilmektir. Emekliliğin ekonomik sonuçları göz önüne alındığında, emeklilik dönemine ilişkin finansal planlar yapmanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Emeklilik dönemini ekonomik açıdan planlamanın bireyin yaşamına getirdiği rahatlık bir çok çalışmada (Ullman 1979, Burtless 1999, Berger ve Denton 2003, Dan 2004) sonuç olarak belirtilmektedir. Emeklilik dönemlerinde bireylerin hayat standartlarını düşürmemek için başvuru yollarından birisi de bireysel emeklilik sistemleridir.

Emeklilik belirli bir yaştan sonra gerçekleşen bir olaydır bu bakımdan da bireyin emekliye ayrılmasında *fizyolojik* etkenlerin önemli bir payı vardır. Emeklilik dönemi genellikle orta yaş ve yaşlılık dönemine rastlamaktadır. Özden (2001:229)’e göre, yaş ilerledikçe fizyolojik değişimler meydana gelmekte, fiziksel güç ile bazı bilişsel ve fiziksel yetenekler azalmakta, en önemlisi de sağlık sorunları artmaktadır. Hastalık çok önemli bir etkidir ve insanın fiziksel sağlığı emeklilikteki doyumlarını, rollerini, kendini algılayışını etkiler (Onur 1991:228). Sağlık durumunda yaşanan bozukluklar, bireyin emeklilik yaşantısında yeni roller edinmesini, kendine yeni uğraşlar bulmasını zorlaştırıcı bir etkidir. Brown, Gilmour ve Macdonald (2005)’in, “Ill Health Retirement in Scottish Teachers: Process, Outcomes and Re-employment” çalışmasında, sağlık sorunları nedeniyle emekli olmuş 537 öğretmenin, emeklilik sonrası yaşantıları ve yeniden çalışma kararı verip vermemeleri tanımlanmaktadır. Krause, Lynch, Kaplan, Cohen, Goldberg ve Salonen (1997)’in, “Predictors of Disability Retirement” çalışmasında ise, fizyolojik özür sebebiyle emekliliğe ayrılan bireylerin çalışma yerleri, sosyo-ekonomik, davranışsal ve sağlıkla ilgili faktörler çerçevesinde bir betimlemesi çizilmeye çalışılmıştır. Farklı çalışma şartlarının (ağır işler, rahatsız koşullarda çalışma, uzun saatler çalışma, fiziksel ve ruhsal zorlamalar) bu tür emeklilikleri işaret ettiği belirtilmektedir.

Emekliliğin önemli boyutlarından birisi de *psikolojik* boyutudur; çünkü bireyin emekli olması sonucu karşılaşılabilecek bütün sorunlar, onun ruh halini çok yönlü olarak

etkileyebilecektir. Emeklilikte birey, o zamana kadar edinmiş olduğu yaşam alışkanlıklarını değiştirmek durumunda kalmaktadır. O güne kadar çalışma yaşamının kendisine sağladığı saygınlık, statü, ilişkiler ve yararlı olma duygusu yerini boşluğa bırakır. Emekliliğin psikolojik boyutu bireyin bu yeni duruma uyum sorunu üzerine odaklanmaktadır (Özden 2001:229). Emekliliğe uyum sorunları, emekliliğin beraberinde getirdiği kayıpların aşılammaması bireyde çeşitli psikolojik rahatsızlıklara neden olabilir. Çalışma yaşamından emekliliğe geçişte bireylerin ruh sağlıkları ile ilgili problemler bir çok çalışmaya (Butterworth, Gill, Rodgers, Anstey, Villamil ve Melzer 2005; Buxton, Singleton ve Melzer 2005; A. Sugisawa, H. Sugisawa, Nakatani ve Shibata 1997; Bosse 1987) konu olmuştur. Bu araştırmalarda emekli bireylerin emeklilik dönemlerindeki ruhsal sorunlarının yanı sıra ruhsal problemler nedeniyle emekliye ayrılmış olma da (Karpansola, Kauhanen, Lakka, Manninen, Kaplan, Salonen 2005) incelenen konular arasındadır. Drentea'nın (2002) "Retirement and Mental Health" çalışmasına göre ise emeklilik bireyleri serbest bırakan bir olaydır. Emekli bireyler daha az endişe yaşarlar ve emekliliğin pozitif etkileri daha çoktur. Emeklilik depresif semptomlara neden olmamaktadır. Çalışmaların bazıları emekliliğin bireyin ruhsal dengesinde negatif etkileri olmadığı görüşündeyken bazıları da bunun tersini iddia etmektedir. Özellikle bireylerin ruhsal durumlarını konu alan çalışmalarda araştırmaya katılanların karakteristiği sonuçlarda etkili olan bir faktördür.

Sosyal boyutuyla emeklilik bireyin sosyal çevresinde ve ilişkilerinde de değişiklikler yaratmaktadır. Emekli birey için emekliliğin anlamı ve sembolize ettiği değerler üzerine yoğunlaşılır. Bireyin çalışma dönemine kıyasla daha fazla boş zamanı vardır ve boş zamanı değerlendirme biçimi diğer boyutlar ile birlikte sosyal boyutu da etkilemektedir (Özden 2001). Birey için emekliliğin anlamı, büyük ölçüde, emekliliğin toplumsal etkenlerinden ve kültürel tanımından etkilenmektedir. Emeklilik rollerde ani değişikliklere neden olduğundan, bu değişimin isteyerek ya da zorunlu olarak ortaya çıkması emekliliğin bireyin gözündeki anlamını da etkileyecektir (Onur 1991:228). Diğer bireylerin gözünde emekli bireyin değeri toplumdan topluma değişebilir, toplumda hakim olan kültürel değere göre belirlenebilir. Teuscher (2003)'in "Transition to Retirement and Aging- Change and Persistence of Personal Identities" isimli çalışmasında bireylerin emekli olduklarında kendilik imajlarının, kimliklerinin nasıl değiştiği konu edilmektedir. Emekli bireylerin kendilerini tanımlarken çalışanlardan

nasıl farklılıklar gösterdikleri sorgulanmaya çalışılmaktadır. Sosyal açıdan emekliliğe baktığımızda emeklilik aynı zamanda, tek bir bireyin yaşadığı bir yaşam olayı ya da karşılaştığı bir sorun değildir. Emeklilik bireyin ailesini, eşini birinci dereceden etkileyen bir olay olarak ele alınmaktadır. Szinovacz, Ekerdt ve Vinick (1992)'in "Family and Retirement" kitabında, emeklilik yaşantısının bireylerin geçmiş ve şimdiki deneyimleriyle bağlantılı ve sosyal ilişkilerden özellikle de aile üyeleriyle olan bağdan etkilendiği üzerinde durulmaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmalarda (Szinovacz ve Schaffer 2000, Szinovacz, De Viney ve Davey 2001, Smith ve Moen 2004, Jonhson 2004), emekliliğin aile ilişkilerine ve evlilik yaşantısına olan etkisi, eşlerin emeklilik kararları ve emeklilik yaşantısında eşlerin yaşam doyumları araştırılan konular arasındadır. "Couples' Adjustment to Retirement: A Multi-Actor Panel Study" (Van Solinge ve Henkens 2005) adlı çalışmada emekliliğe uyumda eşlerin birbirini ne ölçüde etkilediği tartışılmaktadır. Eşlerin arasındaki ilişkinin yoğunluğu emeklilikle birlikte artış göstermektedir, bu bakımdan da bireyin emekliliğe uyumu dikkate alınırken aile fertleriyle özellikle de eşiyle olan etkileşimi göz ardı edilmemesi gereken bir noktadır. Price ve Joo (2005)'nin "Exploring the Relationship between Marital Status and Women's Retirement Satisfaction" adlı çalışmada, medeni halin (evli, yeniden evlenmiş, eşi ölmüş, boşanmış/ayrı, bekar) kadınların emeklilik doyumlarına etkisi araştırılmaktadır. Araştırmaya katılanlara emeklilik yaşantıları, psikolojik durumları ve sağlıkları ile ilgili sorular yöneltilmiştir. Kadınların emeklilik yaşantısından memnuniyetlerinin medeni halleri ile dikkate değer şekilde bir ilgisi olmadığı sonucuna varılmıştır. Kadın emeklileri konu alan çalışmalarda aile faktörü daha ön planda tutulan bir özelliktir.

Tüm bu yaklaşımların ışığında emeklilik olgusunu konu alan bir çalışmada çok boyutlu bir pencereden bakabilmenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Emeklilik bireyin yaşamında meydana gelen bir değişim süreci olarak görülse de, aslında bir çok faktörün ürünüdür. Yaşlılık ve sağlıkla ilgili öğeler bakımından fizyolojik, ekonomik ve sosyal koşullar bakımından toplumsal, yasalarla belirlenmesi bakımından hukuki, aile üyeleri ve iş arkadaşları ile ilişkiler bakımından kişiler arası, bireyin ruhi durumuna etkisi bakımından psikolojik öğelerin toplamından meydana gelen bir yaşam olayıdır.

3.3. EMEKLİLİK OLGUSUNUN ÜÇ TEMEL YÖNÜ: OLAY, STATÜ, SÜREÇ OLARAK EMEKLİLİK

Emeklilik içinde farklı anlamlar barındıran bir olgudur. Carp (1972), emeklilik olgusunun üç temel yönünün olduğunu ve bu farklı yönlerine göre değerlendirilebileceğini ileri sürmektedir. Carp (1972:7)'a göre, birçok insan için yaşamın çalışma sonrası evresi insanlık tarihi içinde bir yeniliktir. Bu çalışma sonrası yıllar yaratıcı bir gelişimin aşaması olabileceği gibi hayat seviyesini alçaltıcı da olabilir.

Carp (1972), emeklilik olgusunu; *olay*, *statü* ve *süreç* olarak ele almış ve emeklilik olgusunun barındırdığı farklı noktaları ortaya koymaya çalışmıştır. Buna göre emeklilik; bireyin yaşamının bir döneminden diğer bir dönemine geçişini gösteren bir *olay*; bireyin çalışan olmaya bağlanmış olan statüsünden ayrılmasıyla ona yeni roller ve ilişkiler sağlayan yeni bir *statü*; bireyin işinden ayrılmasından çok daha önce başlayan ve emeklilikle birlikte devam eden bir *süreç* olarak değerlendirilmektedir. Carp (1972)'e göre emekliliği bir süreç olarak değerlendirmek bu olguyu diğer iki yönü ile de ele almak anlamına gelebilir. Bu süreç içinde emeklilik hem bireyin yaşamının yeni bir dönemine geçişini ifade eden bir olay hem de yeni bir statü kaynağı olarak varlığını göstermektedir. Carp (1972)'in belirttiği şekilde emekliliğin üç temel yönünü diğer çalışmaların ışığında daha detaylı bir şekilde açıklamak gerekirse;

Emeklilik, bir geçiş noktasını gösteren bir *olaydır*. Birey tam gün çalışma yaşamından emeklilik olayıyla birlikte ayrılır ve daha serbest olduğu bir döneme geçiş sağlar. Emeklilik davranışlarda anlamlı değişimleri hızlandıran bir olay olarak değerlendirilmektedir (Taylor 1972:75). Bireyin yaşamı içinde merkezde olan çalışma ve boş zaman arasındaki geçiş ifade eden bir olaydır (Mattern 1993:8). Onur (1991 :227)'a göre, emeklilik her ne kadar bir toplumsal konumdan diğerine geçiş belirleyen bir olay olsa da kesin bir toplumsal anlamı olmayan bir toplumsal olaydır, diğer bir ifadeyle emekliliğin anlamı daha çok bireyin toplumsal yaşam alanı ile sınırlıdır. Onur (1991) birey için emekliliğin anlamını daha çok onun toplumsal yaşam alanı ile sınırlı olduğunu belirterek emekliliğin hem makro hem de bireysel etkenler tarafından şekillendirilen bir olay olduğunu ifade etmiştir. Emeklilik özellikle de bireyin çalışan rolüne fazla değer verilen bir toplumsal yapıda birey için normatif bir olaydır. Belli bir

işte çalışan insanlar belli bir süre sonra emekli olacaklarını bilirler. Bu olayda önemli olan, bir toplumsal konumdan diğerine geçen kişinin bunu mutlu olarak karşılamasıdır.

Emeklilik bir *statü* olarak da değerlendirilmektedir. Emeklilik olayının ardından birey, kendine özgü rolleri, beklentileri ve sorumlulukları olan yeni bir toplumsal konuma geçer (Onur 1991:227). Emeklilik statüsüne geçiş kişinin alıştığı düzeni değiştirmekte, ailesi ve diğer insanlarla arasındaki konumu, rolleri değişikliğe uğratmaktadır (Emiroğlu 1995:51). Bu değişim üstlenilen rollerde ve yaşam standardında bir düşüşü de içerir. Bu nedenle, emekli statüsüne geçiş toplumsal konumda olumsuz bir değişim olarak görülmektedir (Onur 1991:227). Statülerdeki değişiklikler yeni rollere sosyalizasyonu gerektirmektedir (Sussman 1972:30). Rol geçişlerinin normatif olabilmesi için, bireylerin sosyalizasyona gereksinimleri vardır. Emeklilikle ilgili planlar yapmak, emeklilik bütçesi hazırlamak, emekli olduğunda yapabileceği yeni aktiviteleri düşünmek, bireylerin emeklilik statüsüne ve bu statünün gerektirdiği rollere uyum sağlamasını kolaylaştırıcı etkenlerdir.

Bir *süreç* olarak emeklilik yeni bir statüye hazırlanılmasını ve bu statü değişikliğinin getirdiği yeniden toplumsallaşmayı içermektedir (Onur 1991:227). Carp (1972)'a göre bir süreç olarak emeklilik, bireyi değişim, uyum, yeni sosyal roller, yeni bir ritim, endişe ve yeni hayat seviyesini içeren bir periyoda doğru götürmektedir (akt. Mattern 1993:8). Birey bir kariyere başlar, sürdürür ve sonunda bu aktivitesine son verir, yani onu alandan uzaklaştıran son ana kadar sürekli bir hareket halindedir. Emeklilik süreci de bu hareketler sonucunda zaman boyunca değişiklikler gösterir (Sussman 1972:30). Bazı bireyler için emeklilik süreci daha erken bir yaşta başlarken, bazıları da bu sürece adım attığı halde yeni bir çalışma yaşamına atılarak süreci askıya alırlar. Bireylerin emeklilik sürecinde karşı karşıya kaldıkları yeni durumlar için uyum stratejileri kazanmaları için emeklilik eylemi gerçekleşmeden önce de bir takım düşüncelere sahip olmaları onların bu yeni döneme daha hazırlıklı şekilde girmelerini sağlamaktadır. Özellikle emeklilik planlarını konu alan çalışmalar emekliliğin bir süreç olarak algılanması kabulü üzerinde durmaktadır. Atchley (1976) de bir süreç olarak değerlendirdiği emekliliğin, bireylerin emekliye ayrılmasından çok daha önce çalışma yaşamı içindeyken sahip oldukları duygu, düşünce ve davranışlar tarafından şekillendirilmeye başladığını belirtmektedir. Bireylerin emekliliğe ilişkin düşünceleri

emeklilik eylemi yakınlaştıkça belirgin bir hal almaya başlar. Emeklilik olayının gerçekleşmesiyle birlikte de bireyler bir takım evrelerden geçerek emeklilik yaşantısına uyum göstermeye çalışırlar.

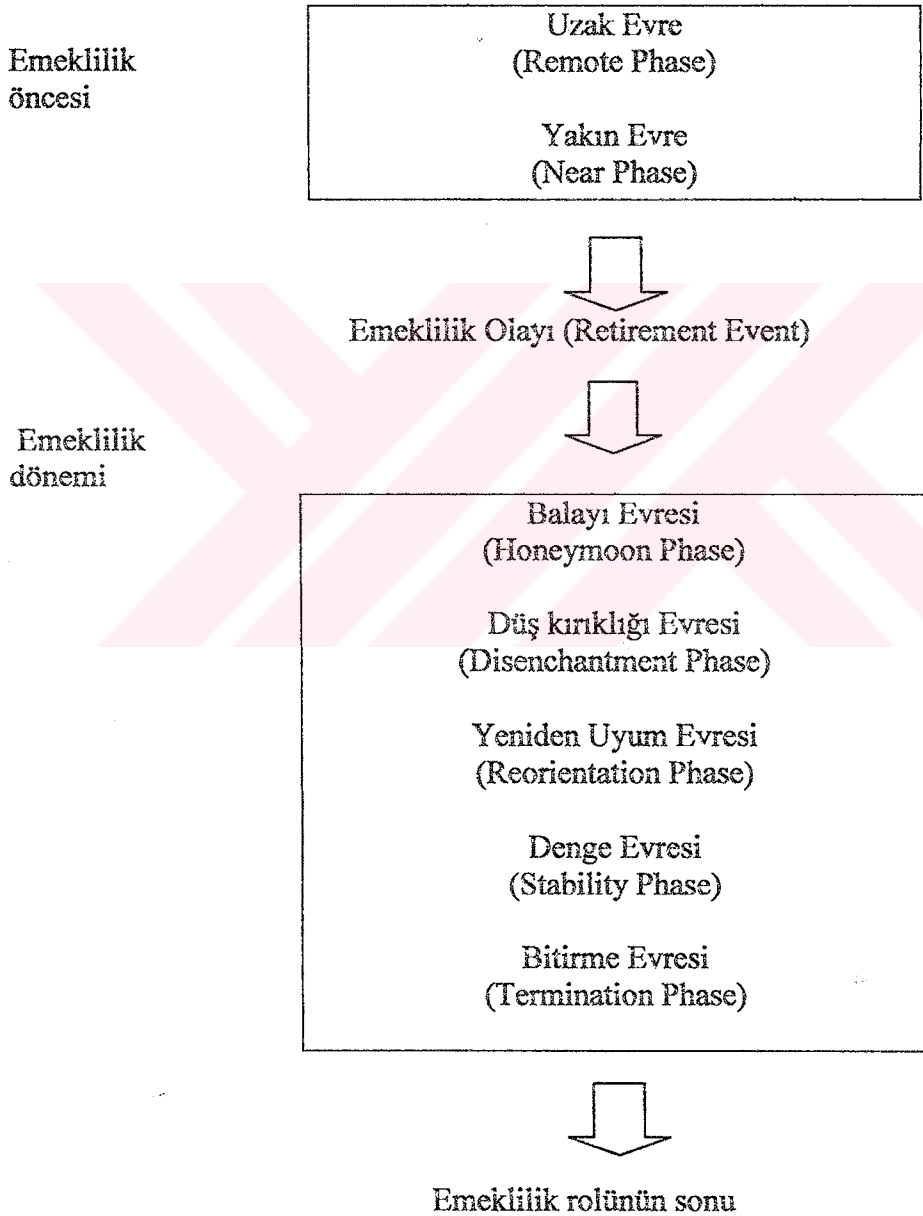
Carp ve diğer araştırmacıların değerlendirdiği gibi emeklilik olgusu ister bir olay, ister statü isterse süreç olarak değerlendirilsin, önemli nokta bu olgunun farklı özellikleri bir arada barındırmış olmasıdır. Emeklilik olgusunun çok boyutlu yapısının bu görüşlerle ifade edildiği söylenebilir.

3.4. EMEKLİLİK SÜRECİNİN EVRELERİ

Atchley (1976) emekli bireyin geçirdiği evreleri belirlemiştir (şekil 3). Atchley'e göre emekliliğe uyumda, emekliliğin değişik evrelerini yansıtan, zaman boyunca değişime uğrayan kalıplar vardır. Bazı kişiler bir takım evreleri atlarken, bazıları tekrar etmektedir.

Şekil 3: Emekliliğin Evreleri

Şekil 3: Emekliliğin Evreleri (Atchley 1977, akt.Aiken 1995)

Atchley'in belirlediği ve yedi başlık altında topladığı emeklilik öncesi ve emeklilik sonrası dönemleri içeren emekliliğin evrelerini, çeşitli kaynaklardan yararlanılarak (Aiken 1995:278, Dan 2004:55, Gall, Evans Howard 1997:110, Mattern 1993:9-10, Onur 1995:231, Özden 2001:231, Price 2002:1-2) ifade etmek mümkündür:

1. Uzak Evre: Erken orta yaşta, emekliliğin uzak görüldüğü dönemde ortaya çıkar. Uzak evrede sosyal tanımlara ve ipuçlarına dayanan, emekliliğe belli belirsiz olumlu bir yaklaşım vardır. Emeklilik bireylere uzak bir olay olarak görüldüğünden bu evrede herhangi bir hazırlık yoktur.

2. Yakın Evre: Kabul edilen emeklilik yaşı yaklaştığı için, birey çok yakın bir gelecekte emekli rolüne geçeceğinin farkında olup, emekliliği düşünmeye ve planlamaya başlamaktadır. Bu dönemde emeklilik daha az kabul edilir ve ilk evredeki kadar olumlu bir olay olarak görülmeyebilir. Eğer emekliliğe ilişkin tutum olumsuzsa emekliliği yaşlılıkla bir tutmakta, kendini hazır hissetmiyorsa düşünce ve planlar gerçekçi olmayacak, emeklilik sonrası uyumsuzluk kaçınılmaz olmaktadır. Bu geçişin son aşaması emeklilik törenidir. Emeklilik öncesindeki evrelerde insanlar kendilerini işlerinden duygusal olarak uzaklaştırmaya ve emeklilik yaşamı hakkında hayaller kurmaya başlarlar.

3. Balayı Evresi: Çalışanların "sonunda özgürüm" diye hissettikleri ve daha sonra ne yapacakları hakkında fanteziler kurdukları evredir. Daha önce zaman bulamadıkları için yapamadıkları birçok boş zaman etkinliğini yapmaya çalıştıkları için çok meşguldürler. Emeklilerin arzu ettikleri planların, yeni aktivitelerin ve rollerin peşinden koştukları için daha enerjik, daha sağlıklı ve daha doymuş oldukları evredir. Bu evrenin uzunluğu bireyin kişisel kaynaklarına göre -sağlık durumu, ekonomik durum, eğlence anlayışı- değişmektedir. Özellikle isteyerek emekli olmuş ve ekonomik durumu iyi bireylerde bu evre daha uzun yaşanır ve kolayca emeklilik rutinine geçip denge evresine geçebilirler.

4. Düş Kırıklığı Evresi: Bazı bireyler için ise bu yeni duruma uyum sağlamak çok kolay bir deneyim değildir. Bu evre, emeklilerin kendilerini boşlukta ve depresyonda hissettiklerinde başlar. Emekli olmadan önce sınırsız boş zaman büyümesine kapılıp emekli olmayı istemiş olmalarına karşın emeklilik öncesinde hobi ve boş zamanı değerlendirme alışkanlıkları geliştirmedikleri için kısa süre sonra sıkılmaya başlarlar.

Birey bu dönemde iş hayatındaki üretici olma rolüne özlem duymaktadır. Balayı evresinden sonra bir gerileme yaşanmaktadır. Bu dönemin kurgusu, sağlık ve para problemleri ile bağlantılı olabilmektedir.

5. Yeniden Uyum Evresi: Emekliler, hayallerini bırakıp gerçekçi seçimler aramaya başladıklarında bu evreye ulaşmış olurlar. Emeklilerin geleceği planlamada yardım arayabileceği evredir. Yeni baştan yaşam değerlerini ve amaçlarını oluştururlar. Yeniden uyumun ortak amacı tatmin edici ve zevk duyulan bir emeklilik yaşam şekli tasarlayabilmektir. Bireyler kendi sosyal, fiziksel ve ekonomik kaynaklarına dayanan bir emeklilik rolü geliştirmeye başlamaktadırlar.

6. Denge Evresi: Birçok insan balayı evresinden hemen sonra bu evreye girebildiği gibi, bazıları sıkıntılı bir dönem sonunda ulaşmaktadır. Bu evrede birey emeklilik rolünü kabullenmiştir. Emeklilerin daha yapacak işleri olduğunu anladıkları ve zamanlarını programlayıp yaşamlarını planladıkları bir evredir. Farklı kişilik özellikleri, yaşamın bu döneminde farklı uyum modellerini etkiler.

7. Bitirme Evresi: İnsanlar emeklilik rolünün dışına çıkarlar. Kimileri çalışmaya geri döner, çoğu için bu rol hasta ve zayıf düştüklerinde sona erer, artık kendilerine bakmaya yetenekli olmadıkları için hasta ve zayıf kişi rolünü üstlenirler.

Tüm bu evreler emekliliğin bir süreç olarak değerlendirilmesinin gerekliliğini göstermektedir. Bireyin emeklilik süreci içindeyken geçirdiği evreler dikkate alındığında emekliliğin tekil bir olay olmaktan çok karmaşık bir yapı olduğu görülmektedir. Bireyin emekli olmadan önce uzak ve yakın evrelerde emekliliğe ilişkin tutumları emeklilik yaşantısına uyumunu etkileyen birer faktördür. Balayı evresinden denge evresine kadarki dönem ise, her birey için farklı şekillerde yaşanabilmekte ve bu evrelerin süreleri bireyden bireye değişiklik gösterebilmektedir. Emeklilik sürecinin evreleri, bireyler arasında cinsiyet, yaş, ekonomik durum, medeni hal, meslek gibi değişkenlere göre şekillenmektedir.

4. BÖLÜM: YENİ BİR ARAŞTIRMA ALANI OLARAK KADIN EMEKLİLİĞİ

İnsan ömrünün giderek uzamasıyla, çalışan bir yetişkin yaşamının neredeyse %25'ini emeklilik döneminde geçirmektedir. Emeklilik döneminde geçirilen zamanın artması bu döneme olan ilgiyi arttırmıştır. Emekliliğin her çalışan birey için hem önemli bir yaşam olayı olması hem de bireyin yaşamının ilerleyen yıllarında yeni başlangıçlara yol açması nedeniyle, birçok alanda emeklilik üzerine yapılan çalışmaların sayısı giderek artmaktadır.

Emeklilik, literatürde uzun yıllar erkek odaklı bir konu olarak incelenmiştir; ama giderek daha fazla kadının iş gücüne katılmasıyla, kadın emekliliği de araştırma kapsamına alınmaya başlanmıştır ve emeklilik ile ilgili yeni bir araştırma alanı doğmuştur. Bugün, geçmişe oranla kadın çalışanlar iş gücünde büyük bir yere sahiptir. Kadın çalışanların dolayısıyla da kadın emeklilerin sayısı artarken, kadının ortalama yaşam süresi de her geçen yıl biraz daha artmaktadır. Kadın çalışma yaşamından ayrıldıktan sonra da önünde uzun yıllar vardır. Kadının yaşamının bu yeni dönemini sadece erkek emeklilerin deneyimleri ile açıklamaya çalışmak konunun eksik değerlendirilmesi demektir; çünkü kadının yaşamını şekillendiren, anne olma, eş olma ve erkekten farklı çalışma şartlarına sahip olma gibi çok farklı öncüller vardır. Bu öncüllerden her biri kadın emekliliğini erkek emekliliğinden farklı bir noktaya getirebilir. Kadının çalışma yaşamının da erkeklerden farklı olması, ücretli iş gücü içinde yer alsa da almasa da belli sorumlulukları yerine getirme zorunluluğu kadın çalışanların hem çalışma hem de emeklilik yaşamlarını şekillendiren etkenlerdir.

Başlangıçta, araştırmacılar emeklilik araştırmalarına kadınları, eşlerinin emeklilikleriyle ilgili yaşantılarını ya da emekliliğin evlilik yaşantısına olan etkisini inceleyebilmek için dahil etmektedirler (Price 2000:82). Kadın emeklilerin de toplumda büyük bir kesim oluşturmaya başlamasına karşın, kadın emekliliğine ilişkin çalışmaların çoğu cinsiyet karşılaştırmalarına (Jacobson 1974, Atchley 1982, Szinovacz 1982, Hatch 1992, Calasanti 1996, Mun 2005) dayanan araştırmalardır. Slevin ve Wingrove (1995:2)'a göre, kadının emekliliği nasıl yaşadığını anlayabilmek için cinsiyet karşılaştırmalarında

yapıldığı gibi kadını kısmen incelemek yerine analizin merkezine koymak gerekmektedir.

Erken çalışmalar (Donahue 1960, Tibbitts 1954), kadınların emeklilik dönemine girişlerinin daha az stresli olduğu görüşündedir, bunun nedeni de kadın için çalışma yaşamının daha az önemli bir etken iken, ev içi rollerin daha önemli olarak görülmesidir. Buna karşın Dex, daha sonraki araştırmalarda kadın ve erkeğin çalışma konusundaki tutumlarının güçlü benzerlikler gösterdiğini belirtmektedir (Dex 1984, akt. Phillipson 1996:191). Danko (2000) 'ya göre 70'li yıllarda hakim olan emeklilik modeli göstermektedir ki, kadınlar sadece ihtiyaçları olduğunda çalışmaktadır ve emeklilik onları, kimliklerinin ve sorumluluklarının doğal olarak ait olduğu evlerine geri götürmektedir. Bu nedenle de, çok az uyum problemi yaşamaktadırlar. Diğer taraftan erkekler emekliliğe uyum sağlamakta zor anlar yaşamaktadırlar, çünkü çalışma yaşamları onların hayatlarının ve kimliklerinin en önemli parçası olmuştur ve emekli oldukları zaman bu sahip olduklarını kaybetmektedirler. Lopato'nun 1996'da yaptığı "Feminist Perspectives on Social Gerontology" adlı araştırma, bu modeli gözden geçirip düzenlemiştir. Buna göre, emekliliğe geçişte uyum sorunları yaşamada farklılık yaratan olgu cinsiyet değil, bireylerin işleriyle bağlantılarının derecesi ve işlerine verdikleri değerdir (<http://www.gl.umbc/~danko1/retbody.htm>).

Calasanti (1996:19)'nin aktarımlarına göre, Atchley (1982), emekliliğin evreleri olarak tanımladığı aktivite aşamalarının hem erkek hem de kadın emekliler için uygulanabilir olduğunu fakat bundan sonra benzerliğin bittiğini belirtmektedir. Kadın için iyi sağlık, erkekler için ise yeterli gelire sahip olmak, emeklilikte sağlanan yaşam doyumu için daha önemlidir. Matthews ve Brown (1987), Atchley'in bulgularına benzer şekilde, erkekler için mesleki faktörler ve sağlık daha önemli iken, kadınlar için sadece sağlığın emeklilik yaşantısında etkili olduğunu belirtmektedirler. Bu örneklerle karşıt olarak, Seccombe ve Lee (1986), sağlık, medeni hal, gelir gibi faktörlerin her iki cinsiyet için de aynı derecede etkili olduğunu belirtmektedir. Çalışan kadın için, ücretli çalışmanın erkek bir çalışanla kıyaslandığında yaşamının merkezi parçası olmaması, çalışma hayatından emekliliğe geçişin problemsiz ve daha az stresli olduğu inancının yerleşmesine neden olmaktadır (<http://www.afis.gov.au/institute/afic6papers/whiting.html>). Bu yargı özellikle toplumda hakim olan cinsiyet rollerinin bir sonucu olarak

ortaya çıkmaktadır. Cinsiyete dayalı sosyalizasyon erkeğe işinin öncelikli olduğunu öğretirken, kadına ise evinin ve ailesinin öncelikli olduğunu öğretmektedir. Arat (1996:45)'ın da belirttiği gibi, ataerkil toplumların tümünde geçerli olan geleneksel ideolojinin cinsiyetçi işbölümü, kadını öncelikle ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu tutar. Kadınların büyük bir çoğunluğu, toplumsal üretimden uzak kalır ve kendilerine küçük yaşlardan itibaren öğretilip benimsetilen toplumsal cinsiyetçi düşünce ve davranış kalıplarına göre beceriler edinir. Kadının çalışmasına yönelik önyargılar zayıflamış olsa da, halen kadın çalışanların çalışma şartları ve işlerinde yükselme olanakları erkek bir çalışana oranla daha zorlu ve yavaş olmaktadır. Çalışma şartlarının kadını zorlaması ve mesleki yükselme önündeki engeller, kadın çalışanın emekliliği zamanından önce düşünmesine neden olabilmektedir. Çalışma yaşamında "kadın" olarak yer almak çoğu zaman zorlukları artırıcı bir etkidir.

Kadın çalışanlar tarafından yerine getirilen çalışmanın niteliği de emeklilik yaşantılarını büyük ölçüde etkilemektedir ve çoğu zaman zorlukları artırabilmektedir; çünkü kadın çalışanların büyük çoğunluğu erkeklere oranla daha düşük statülü, düşük ücretli ve cinsiyet ayrımcılığı olan işlerde çalışmaktadır. Hakim , kadınların yaşam seyirleri içinde üç tür çalışma kalıbı olduğunu belirtmektedir. Bunlardan *ilki* erkek tipi istihdam profilini yansıtan sürekli çalışmadır. Bireyin formel eğitimini tamamladıktan emekli olana kadar devamlı işgücü içinde olduğunu belirtmektedir. *İkincisi* kadının eğitim döneminden sonra kısa bir süre işgücü içinde yer aldığı fakat evlilik ve çocuk sahibi olma nedeniyle çalışmaya dönmediği ya da eğitimi sonrası hiç çalışma yaşamına girmediği ev içi kariyer tipidir. *Üçüncüsü* ise kadın çalışanların ücretli işgücünde uzun süreli kesintiler yaşadığı sürekli olmayan aralıklı çalışma kalıbıdır (Hakim 1996, akt. Berger ve Denton 2003:102). Farklı çalışma kalıpları içinde olmak emekliliğin niteliğini ve kalitesini de etkileyen bir etkidir.

Price (2000)'a göre, kadınların çalışma yaşamlarının farklı oluşu, yaşlılıktaki ekonomik durumun daha güvenilmez oluşu ve kadının yaşamı boyunca sahip olduğu ailevi sorumluluklar hem çalışma yaşamlarını hem de emeklilik kararlarını etkilemektedir. Çalışma yaşamı kadına ekonomik bağımsızlık ve toplumsal değer artışı başta olmak üzere birçok avantaj sağlamaktadır. Ancak diğer taraftan da geleneksel değer ve tutumların halen süregelmesi nedeniyle çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir.

Çalışma yaşamı ile aile yaşamı arasında kalan kadın, iki önemli rolünün gereklerini tam anlamıyla yerine getirmeye çalışırken, bir ikilemde kalmakta ve bu ikilemin kadının aşırı rol yüklenmesine yol açtığı görülmektedir. İşin ve ailenin eş zamanlı olarak ortaya çıkan talep ve ihtiyaçları, özellikle çalışan kadınlar üzerinde bir takım baskılar oluşturabilmekte ve kişinin öncelikleri ile ilgili olarak çeşitli çelişkiler yaşamasına neden olabilmektedir (<http://www20.uludag.edu.tr/~nazan/2077-10.htm>). Kadının ailevi sorumluluklarının ağır basmasına sebep olan çelişkiler, kadının emeklilik kararını hızlandırabilmektedir. Özellikle evli ve çocuk sahibi olan kadın için, emeklilik kararında çocukları önemli rol oynamaktadır. Çalıştığı süre boyunca çocuğuna yeterli ve kaliteli zaman ayıramadığı düşüncesi kadının kariyeri ve ailesi arasında yaşadığı çelişkinin bir sonucudur.

Kadın çalışanların ücretli iş gücüne katılımlarının zaman boyunca artış göstermesi ve buna bağlı olarak kadın emeklilerin sayısının da artması, araştırmacıların kadın emekliliğini de derinlemesine incelemesine neden olmuştur. Bu sayede kadın emekliliğinin hem kendine özgü hem de onu erkek emekliliğinden ayıran özellikler ortaya çıkmış olmaktadır. Kadın emekliliğini, erkek emekliliğinden farklı kılan faktörler arasında aşağıdakiler sayılabilir:

- Kadınların devamlı olmayan çalışma yaşamları,
- Daha düşük statülü ve düşük ücretli işlerde çalışmaları,
- Kültürel beklentiler,
- Kadın çalışanların iş yerlerinde karşılaştıkları zorluklar ve çalışma koşulları,
- Ailevi sorumlulukların varlığı,
- Toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak yüklenen görev/sorumluluklar.

Bu faktörlerin her biri bir kadının, emekliliğe karar vermesini, çalışmayı bıraktıktan sonraki ekonomik durumunu ve emeklilik dönemi boyunca yaşayacağı hayatın kalitesini ve emeklilik yaşamına uyum derecesini etkilemektedir .

Kadınların emeklilik yaşantıları üzerine yapılan çalışmalar hem nitel hem de nicel olarak hala kısıtlı sayıdadır. Paimore yaptıkları uzun süreli araştırmada, bu alanda özellikle cinsiyet önyargısının varlığından söz etmektedir. Analizlerde kullanılan teorik

modeller ve değişkenler çoğunlukla erkeklerin emeklilik yaşantılarından yönlendirilmiştir. Bu durum sonucunda, kadın emekliliğindeki bireysel farkları açıklayan temel faktörler işin içine katılmamış olmaktadır (Palmore 1985, akt. Phillipson 1996:193). Whiting (1998)'e göre, kadın ve erkeğin çalışma yaşamları ve hayat deneyimleri arasındaki farklılıklar göz önüne alındığında erkeğin ve kadının emekliliğini etkileyen faktörlerin aynı olacağını varsaymak için çok az neden vardır.

Slevin ve Wingrove (1995)'un "Women in Retirement: A Review and Critique of Empirical Research Since 1976" çalışması dört ana kategoride 1976'dan 1995'e kadar kadın emekliliğine ilişkin ampirik çalışmaların gözden geçirilmesi sonucu oluşturulmuş, kadın emekliliği ile ilgili literatür içinde bütünleyici bilgi veren bir eserdir. Bu dört kategori şunlardır:

- Kadınların emekliliğe ilişkin tutumları ve yönelimleri,
- Emekliliğe hazırlık ve emeklilik planları,
- Emeklilik zamanlaması: emekliliğe karar vermede etkili olan faktörler,
- Emekliliğe uyum ve emeklilik yaşantıları.

Bu kategorilerden her biri iki şekilde değerlendirilmiştir; sadece kadın emeklileri içeren araştırmalar ve cinsiyet karşılaştırması içeren araştırmalar. *Sadece kadın emeklileri içeren araştırmalar*; daha küçük ölçekli çalışmalarken, *cinsiyet karşılaştırmalarına dayalı çalışmalar* daha geniş ölçeklidir. Kadın emekliliği ile ilgili çalışmalara iki boyutlu bir pencereden bakılması hem benzerliklerin hem de farklılıkların ortaya konulmasına olanak vermektedir. Bu çalışma literatüre toplu bir şekilde bakması bakımından önemli bir eserdir.

Kadın emekliliği üzerine yapılan her çalışma, emeklilikle ilgili teorik yaklaşımlara da bir katkı sağlayacaktır; çünkü özellikle geleneksel teoriler erkek emekliler ile ilgili bilgilerden uyarlanmıştır ve kadın emeklilerin emeklilik yaşantıları hakkında çok açıklayıcı değildir. Kadın emeklilerin sayısının artmasıyla kadın emekliliği üzerine yapılan çalışmaların sayısı da her geçen yıl biraz daha artmaktadır. Yeni yapılan çalışmalarla birlikte geleneksel teorilerde bir anlamda var olan cinsiyete dayalı ayrımcılık da ortadan kalkacaktır. Geleneksel teoriler, emekliliğin erkek çalışan için daha önemli bir yaşam olayı olduğu görüşünden hareketle ilgi alanlarını erkek emekliler

üzerine yoğunlaştırmıştır. Bu bakımdan, emeklilik olgusunu konu alan ilk teorik yaklaşımlarda kadın emekliler üzerine çok fazla fikir üretilmediği için böyle bir ayrım varmış gibi görünmektedir. Yeni yapılan çalışmalarda hem kadın emeklilerin başlı başına birer araştırma konusu haline gelmesi, hem de erkek ve kadın emeklilerin emeklilik yaşantılarını karşılaştıran araştırmaların sayısının artması emeklilik olgusuna daha açıklayıcı ve çok boyutlu bir pencereden bakılmasına neden olacaktır.

5. BÖLÜM: SOSYOLOJİK BAKIŞ AÇISINDA EMEKLİLİK OLGUSU

Sosyal bir olay olarak emekliliğin, hem bireysel hem de toplumsal etkileri olmasına rağmen, sosyoloji literatürü içinde bu konu kendine sınırlı bir yer bulmuştur. Bireyin çalışma yaşamını bırakması ve bunun sonucunda hem bireyde hem de çevresinde ortaya çıkardığı etkiler, sosyolojik bir problem olarak değil, öncelikle ekonomik bir olgu olarak ele alınmıştır. Sosyologlar, erken dönemde emekliliğe sınırlı ilgi göstermelerine karşın; çalışanlar, çalışma yerleri ve iş dünyası üzerine derinlemesine çalışmalar yapmaktaydılar.

Emeklilikle ilgili ilk teoriler toplumda hakim olan fonksiyonalist perspektif tarafından adapte edilmektedir. 1940 ve 1950'lerde emeklilik, ekonomik ve sosyal yönden bir yetişkinin üretken yaşamının sonu ve toplumdan bir geri çekiliş olarak görülmektedir. Erken gerontoloji yazılarında, emekliliğin sosyal ve bireysel bir problem olarak nitelendirilmesi güçlü bir temadır. Bu dönemde bireyin yaşadığı geçişi tanımlamak için "emeklilik şoku" terimi kullanılmaktadır.

Bu dönemde sosyal gerontolojide rol teorisinin baskınlığı hissedilmektedir. Mesleki rolün kaybı, bireyin kimlik ve statüsünü kaybettirici bir etken olarak nitelendirilmektedir. Bu yargı "geri çekilme" hipotezinin ortaya çıkışıyla daha ılımlı hale gelmiştir; ama emekliliğin kadınlar için problemsiz olduğu düşüncesi hala çok yaygındır (Phillipson 1996:184). Geri çekilme hipotezinde hakim olan görüş bireyin ve toplumun karşılıklı olarak geri çekilmesidir ve bu durum normal bir olgu olarak görülmektedir. Geri çekilme teorisi sadece yaşlılık üzerine geliştirilen ilk sosyolojik teori olarak kabul edilmektedir.

Blau'ya göre, sosyolojik perspektiften bakıldığında emeklilik, son verilen belli rollerden çıkılıp onların yerini alabilecek başka rollerin araştırıldığı bir zamandır (Blau 1973, akt. Aiken 1995:276).

Geri çekilme teorisi, bireyin ilerleyen yaşlarında kabuğuna çekilerek yaşamasını öngören bir anlayıştır. İşte bu düşünce bir çok eleştiriyi de beraberinde getirmiştir ve emekliliği bir geri çekiliş olarak algılamayan, bireye yeni rol ve ilişkiler için fırsat sunan

bir olay olarak değerlendiren aktivite ve süreklilik teorilerinin ortaya çıkışını hızlandırmıştır.

Emeklilikle ilgili sosyolojik temelli teoriler incelendiğinde, emeklilik olgusunu ele alan ve literatürde daha önce yapılan çalışmalarda en fazla yer alan teoriler, genel olarak “yaşlılık teorileri” olarak sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmada bu teorilerin emeklilik olgusunu olumlu veya olumsuz nitelendirmesine göre bir alt sınıflandırma yapılmış, bu genel teorilerin dışında kalan yaklaşımlar ise diğer teorik yaklaşımlar başlığı altında açıklanmıştır.

5.1. EMEKLİLİĞİN OLUMSUZ YÖNLERİNİ ÖNPLANA ALAN YAKLAŞIMLAR

Emeklilikle ilgili teorik yaklaşımları ele aldığımızda, emekliliğin olumsuz yönlerini daha çok vurgulayan iki teorik yaklaşım dikkat çekmektedir. *Rol teorisi* ve *geri çekilme teorisi*. Her iki teori bireyin mesleki rolünün merkezileştirilmesi ve kimliğinin önemli bir parçası olması üzerine kurulmuş, emeklilikle birlikte yaşanan rol ve ilişki kayıplarına dikkat çekilmiştir. Rol teorisi konu ile ilgili özel olarak üretilmiş bir teori değildir, buna karşın geri çekilme teorisi bireyin ileriki yaşlarda yaşadığı geçişlerle ilgili özel olarak üretilmiş ilk teorik yaklaşımdır. Bu teorik yaklaşımlara göre, emeklilik bireyin temel rol ve statüsünü elinden alarak onu zayıf bir konuma getirmektedir. Geri çekilme teorisi rol teorisine kıyasla daha geniş bir bakış açısından olaya yaklaşarak, toplum ve bireyin karşılıklı olarak geri çekilmeyi kabul ettiği tezi üzerine kurulmuştur. Rol teorisi ise odak noktasına rol ve ilişki kayıplarını koysa da, özellikle çalışma yaşamlarından memnun olmayanlar için emeklilikle birlikte yeni rol ve ilişkilerin aranabileceği belirtilmektedir.

5.1.2. Rol Teorisi

Sosyal gerontologların, bireylerin yaşlanma süreçlerine nasıl uyum sağladıklarına ilişkin ilk açıklamaları *rol teorisinin* (role theory) bir uyarlamasını içermektedir. Bireyler yaşamları boyunca bir dizi sosyal rol üstlenirler. Bu roller, onların sosyal bir varlık

olarak tanımlanmalarına, kimlik edinmelerine yol açtığı gibi, kendilik algısının da temelini oluşturur. Bu roller yaşamın çeşitli dönemlerine göre farklılık gösterir ve her bir sosyal rol yaşamın belli bir dönemine ilişkindir (Görgün Baran 1997:48). Birey yaşamının belli bir döneminde çalışan rolünü oynarken, belirli bir süre sonra bu rolü bırakarak emekli rolüne geçiş yapmaktadır.

Rol teorisi iki karşıt hipoteze dayanmaktadır. Rol gerilimi perspektifinden, emekli olan insan, rol kayıplarından dolayı kendisini zayıf biri olarak görmektedir ve bu durum, birey için psikolojik bir çöküntü yaratabilir. Bu yaklaşımda bireyin mesleki statüsü ve çalışma yaşamı kimliğinin merkezini oluşturmaktadır (Kim ve Moen 2002:212). Buna alternatif olarak, çalışan stresli bir kariyer döneminden çıkıp emeklilik hayatına giriyorsa, emeklilik birey için memnuniyet verici bir olaydır (Van Solinge 2005:4). Literatürü taradığımız zaman rol teorisi içinde, rol kayıpları üzerine daha çok durulduğu ve emekliliğin temel sosyal rolün kaybına neden olduğu görüşünün ağır bastığı tespit edilmiştir.

Hooyman ve Kiyak (1988:63)'a göre ilerleyen yaşlarda insan bir çok rol ikilemi yaşamaktadır. Bu konuda karşılaşılan temel güçlükler; geçmişte sahip olunan temel sosyal rollerin kaybı ve bu rolleri tekrar yerine getirme olanağından yoksun olmaktır. Çalışma hayatındaki aktif rolünü kaybederek emekli olmakta bu duruma örnek olarak gösterilmektedir. Şahin (2000:139)'e göre, yaşlı kişilerin statüleri oynanacak yeni roller sunmamaktadır; yaşlılıkla birlikte gelen emeklilik rolü çalışma yaşamının sona erdiğini ortaya koymaktadır. Bununla beraber, çalışma yaşamı sona erdiğinde onun yerine ne yapılacağı konusunda açık bir mesaj vermemektedir. Rol teorisi perspektifinde, emeklilik bireyleri hassas ve zayıf bir konuma getirebilmektedir; çünkü çalışıyor olmaya bağlanmış sosyal roller emek piyasasından ayrılmakla zayıflamaktadır. Çalışma ve istihdam ilişkisi kimliğin önemli bir kaynağıdır ve bu rolün kaybı bireyin refahı üzerinde olumsuz sonuçlar meydana getirebilmektedir (Jaeger ve Holm 2004:3). Bireyin temel yaşam rolünden ayrılması, onu bir dizi kayıpla karşı karşıya getirecektir. Emekli bireyin yaşamında ekonomik durumdaki değişikliklerin yanı sıra sosyal ve psikolojik değişiklikler de bu dönemde ortaya çıkabilmektedir.

Tufan (2000:242)'a göre meslek hayatının sona ermesiyle birlikte her türlü mesleki rolünü geride bırakanların durumunu daha iyi anlayabilmek için, rol kaybının ne anlam ifade ettiğini bilmek gerekmektedir. Rol teorisi, temel sosyal rolün kaybindan dolayı emeklilik yaşantısını stres verici bir olay olarak nitelendirmektedir (Marshall 2004:28). Tufan (2000:242)'ın belirttiğine göre, Flipp (1981) , bir rolden başka bir role geçiş yapmayı yaşamın kritik olayları arasında göstermektedir; çünkü her türlü alışkanlıktan bir anda vazgeçmek, yabancı olunan her yeni durum, her yeni başlangıç bir kriz durumudur. Emekli olmak da, insanın yaşamının çeşitli yönlerinde değişim yaratan bir olay olması bakımından bir kriz durumu meydana getirebilecek niteliktedir. Bu kriz durumu çoğu kimsede kısa süreli ve kolay atlatılabilir niteliktedir ama bazı kişilerde emekliliğin getirdiği rol kayıplarına uyum sağlayabilmek zordur.

Yaşlanma dönemi boyunca bazı roller derece derece belirsiz hale gelmektedir. Burgess'a göre, emekli bireyin rolü "rolsüzlük"tür (roleless role) (akt.Görgün Baran 1997:48). Emeklilik kişiyi rolsüz bir rolü oynamaya zorlar. Kişi aktif olarak katılmadığı toplumda köşeye atıldığını hisseder (Karataş 2000:159). Emekli bireyin daha önceden sahip olduğu roller elinden alınmıştır. Geçtan (1982:174), emeklilikteki kayıplara uyum sorununu rolsüzlüğe uyum olarak ele almaktadır. Emeklilik, kişiyi rolsüz bir rolü oynamaya zorlar. Emeklilik, bir yandan hayatın alışlagelmiş sürekliliğini bozarken, öte yandan kişinin aile ve toplum içindeki yerinin ve kimliğinin değişikliğe uğramasına neden olur. Yitirilen rolün, otoritenin, saygınlığın ve üretkenliğin yeri doldurulamaz.

Emekli bireyi "rolsüz" olarak nitelendirmek ağır bir damgalama ve bireyi sosyal yaşamdan uzaklaştırıcı bir ifadedir; çünkü birey emekli olduktan sonra da yeni roller kazanarak, yeni ortamlara girerek yaşamını şekillendirebilir. Emekli birey farklı ortamlara girerek yeni roller kazanmasa bile, ailevi rolleri (anne, baba, büyükanne, büyükbaba v.b.) devam etmektedir. Görgün Baran (2001:19)'a göre yaşlı bireylerin üstlendiği sosyal roller çeşitlidir. Bu roller arasında emeli/çalışan rolü, kayınvalide/kayınpeder rolü, eşlik/dulluk rolü, anne/baba rolü sayılabilmektedir.

Rol teorisine göre, bireyin davranışları ve diğerlerinin bireyin davranışları hakkındaki beklentileri, bireyin sosyal sistem içindeki statüsüne bağlanmaktadır. Emeklilik de başlıca statü değişimlerinden biri olduğu için, sadece bireyin davranışlarını değil, aynı

zamanda anlamlı diğerlerinin davranışsal beklentilerini de etkilemektedir (Szinovacz, Ekerdt ve Vinick 1992:6). Bu açıdan emeklilik sadece bireyi etkileyen bir olgu değildir, bireyin ailesinin, çevresindekilerin yaşantısını da aynı oranda etkileyebildiği gibi diğerlerinin davranışları, tutumları da bireyin emeklilik yaşantısını etkileyebilmektedir.

Rol teorileri başlığı altında ele alınabilecek bir kuram da yaşlılıktaki kayıplar üzerine odaklanan *rol kaybetme teorisidir* (role exit theory). Sosyolog Zena S. Blau tarafından geliştirilen bu teoriye göre, emeklilik ve dulluk yaşlı kişinin toplumun temel kuramsal yapılarına (iş ve aile) katılımını azaltır ya da sona erdirir. Buna bağlı olarak yaşlıları toplumsal bakımdan yararlı kılan olanaklar da azalmaktadır. Blau, meslek ve evlilik statüsü yitimini yıkıcı nitelikte görmektedir; çünkü bunlar yetişkin kimliği için demir atma noktaları olan temel rollerdir (Onur 1991:307-308).

Blau (1973:28) yazılarında evlilik statüsünün yitimini emekliliğe oranla daha acı verici bir deneyim olarak görmektedir. Blau, emekliliği erkek odaklı bir olay olarak görmektedir. Mesleğin bir erkeğin kişisel ve sosyal kimliğinin önemli bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Kadınlara oranla erkekler için emeklilik daha demoralize edici bir deneyimdir. Blau'ya göre kadın çalıştığı zaman bile, mesleki statüsü onun asıl statüsü değildir ama; erkeğin mesleği hem kendisinin hem de ailesinin sosyal statüsünü belirlemektedir (Blau 1973:29). Kadın için annelik ve eşlik rolleri toplumdaki statüsünü daha belirleyici etkenlerdir, bu bakımdan da emeklilikle birlikte mesleki rolünü kaybetmek kadın için fazla bağlayıcı bir özellik olarak görülmemektedir. Blau 'nın yazılarında kadın için öngördüğü noktaları şu anda değerlendirdiğimiz zaman eleştirilecek bir çok nokta bulunmaktadır. Bireylerin meslekleri erkekler kadar kadınlar için de kişisel ve sosyal kimliklerinin önemli birer parçası haline gelmiştir ve kadın için kariyer sahibi olmak, buna bağlı mesleki roller ve ilişkiler, anne ve eş olma rolleri kadar yaşamında değer verdiği bir konuma gelmiştir.

5.1.2. Yaşamdan Geri Çekilme Teorisi

Sosyolojide fonksiyonalist teoriye dayanan yaşamdan *geri çekilme ya da kopma teorisi* (disengagement theory) Elaine Cumming ve William E. Henry tarafından geliştirilmiştir.

Modern toplumda yaşlıların toplumdaki yerini açıklamaya yönelik erken kapsamlı çalışmalardan biridir. Bu kurama göre yaşlılık çalışma ile emeklilikte olduğu gibi, hem bireyin hem de toplumun karşılıklı ayrılma yaşadığı bir dönemdir. (Görgün Baran 2003:48) Yaşamdan geri çekilme teorisi, yaşlılık üzerine özel olarak geliştirilen ilk kuramdır ve yaşlanmanın bireyin toplumdan geri çekilmesine yol açan doğal ve kaçınılmaz bir eylem olduğu varsayımına dayanmaktadır (Kalaycıoğlu, Tol, Küçükkural, Cengiz 2003:10). Yaşlanan bireyler sosyal rollerden doğal olarak geri çekilirler, bu durumun nedeni kısmen bireylerin isteği kısmen de toplumun bu bireylere yeni fırsatlar sunmayı bırakmasıdır. Geri çekilmeye uyum da bu noktada gerçekleşir.

Bu kurama göre yaşlılığa uyum yapmış kişi toplumsal ve psikolojik bağlarının giderek azalmasını zihinsel olarak kolay kabul eder, toplumsal ve bireysel bakımdan ortaya çıkan değişimlere tepki göstermeden uyum sağlar. Bu kuram yaşlılıkta birey ve toplum olarak karşılıklı geri çekilmenin sosyal sürecini normatif olarak tanımlamaktadır (Emiroğlu 1995:27). Geri çekilme teorisine göre ilerleyen yaşla birlikte aktivitelerde ve ilişkilerdeki gerilemenin sebebi, bunların sosyal çevre tarafından engellenmesi değil, aksine bu alanlarda meydana gelen düşüşün kaynağını yaşlının kendisinde bulmasıdır (Tufan 2002:142). Yaşlı bireylerin çalışma rollerinden ve sosyal ilişkilerinden derece derece geri çekilmesi, bu teoriye göre yaşlanan her birey için kaçınılmaz bir süreçtir. Fonksiyonalist bakış açısıyla bakıldığında, bu durum topluma yarar sağlamaktadır.

Teorinin temel varsayımı hem bireyin hem de toplumun karşılıklı geri çekilmeden memnun olmasıdır. Geri çekilmenin odağı, bireyin temel yaşam rolünden kopmasıdır (Cox 1993:29). Rol kayıpları, yaşlanan bireyler için yaşamdan geri çekilmeye neden olmaktadır (Hooyman ve Kıyak 1988). Geri çekilme teorisini emekliliğe uyarladığımız zaman çalışan birey için emekli olmak, temel yaşam rolünden ayrılmak anlamına gelmektedir.

Emeklilik, geri çekilme süreci için iyi bir örnektir. Bireyin mesleki sorumluluklarından kurtulmasını ve ekonomik üretim kadar gerekli olmayan diğer rollerin peşinden koşmasını sağlar (Powell 2001). Cumming ve Henry, emekliliği bireylerin yaşlanmasından dolayı işi de kapsayan stresli bir yaşam döneminden ilişki kesmeye doğru bir geçiş, toplumda istenen ve oynanan rollerin, kurulan ilişkilerin azaltılmasıyla

gerçekleşen bir süreç olarak görmektedirler. Birey emeklilikle dış dünyadan uzaklaşıp, daha çok kendine dönük yaşamaya başlamaktadır (Cumming ve Henry 1961, akt. Sarım 1996:10). Bu dış dünyadan kopuş, emekli birey için rahatsız edici bir durum değildir; çünkü toplumun kendisinden beklediği de tam olarak budur.

Moddy (1998:74)'e göre geri çekilme teorisinin çıkış noktasında kişinin takvimsel yaşı bulunmaktadır ve geri çekilme süreci hayatın temel biyolojik ritminin doğal bir eğilim olarak yansımaları şeklinde açıklanmaktadır. İnsanın orta yaşlarda edindiği rollerinden ve etkinliklerinden kendisini geri çekmesinin yaşlılıkta “kaçınılmaz”, “gerekli” ve “doğal” olduğu üzerine basa basa belirtilmektedir. Çalışma hayatından kopuşla birlikte başlayan yaşam boşluğunun, toplum tarafından algılanışı da bu teoriye göre tamamen olumlu yönde olmaktadır (Tufan 2002:144). Toplum tarafından algılanış da olumlu olduğu için birey de kendini bu karşılıklı geri çekilişten dolayı sorumlu görmemektedir.

Geri çekilme teorisinde de emekliliğin kadın ve erkek çalışanlar tarafından algılanışı farklıdır. Geri çekilme erkekler için beklenmedik, ani bir olaydır; çünkü kariyerleri yani yaşamlarının merkezi odağı emeklilik tarafından aniden sona erdirilmektedir. Oysa kadınlar çalışma yaşamı içinde olsalar bile, esas olarak aile işleriyle ilişkilidirler. Ev işleri çalışırken de devam eder ve emeklilikte de bu durum aynı şekilde işler. Kadınlar çalışırken yapmak zorunda kaldıkları her şeyi emekli olduktan sonra da devam ettirdikleri için onlar için emeklilik temel yaşam rolünü yitirmek anlamına gelmez. Alternatif roller kazanmak da kadın için daha kolay görülmektedir (Cox 1993:29).

Geri çekilmenin kaçınılmaz bir süreç olarak görülmesi ve toplumun işleyiş şeklinin çalışma hayatına indirgenerek açıklanması, bu teorisin başlıca eleştiri alanıdır. Yaşam süresinin uzaması, bireylerin sağlıklı olarak yaşlanmaya verdikleri önem ve çalışma hayatı dışındaki rol ve aktivitelerin varlığı bu teorik yaklaşımın kabullerinin fazla taraftar bulmamasına neden olmuştur. Tufan (2002:145)'in bu konudaki görüşleri de yapılan eleştirilerin haklı yanlarını göstermektedir:

“Çağımızın başlarında endüstri ülkelerindeki ortalama yaşam süresi bugünkü ortalama yaşam süresinden yaklaşık yirmi beş yıl daha aşağıdaydı ve altmış beş yaşında emekliliğe ayrılma “şansını” elde edebilen insanların çoğunluğu, emekli olduktan kısa bir süre sonra ölüyorlardı. Fakat günümüzde altmış beş yaş ve üzerine çıkmak istisna değil. Emeklilik dönemi, yetişkin çağının neredeyse üçte birine denk düşüyor. Bu yüzden emekliliğin “geriye kalan süre” olarak kavranması

mümkün olamaz ve hiçbir insan, bu kadar uzun süre kendisini sosyal çevreden bilerek geri çekmeyi arzu etmez."

Emekli bireyin rolünü genel olarak "rolsüzlük" olarak gören rol teorisinin ve emekliliği yaşamdan bir "geri çekiliş" olarak gören geri çekilme teorisinin olumsuz bakış açıları, emekliliğin toplumsal yaşamda oturmuş bir kurumsal yapı haline gelmesiyle ve bireylere ilerleyen yaşlarda sunulan rollerin de çeşitlilik göstermesiyle geçmişteki popülaritesini kaybetme eğilimindedir. Bu durum yeni teorik yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

5.2. EMEKLİLİĞİN OLUMLU YÖNLERİNİ ÖN PLANA ALAN YAKLAŞIMLAR

Emekliliği bireyin temel yaşam rolünden ayrılmasına neden olan olumsuz bir olay olarak gören teorik yaklaşımlar bir çok eleştiriye uğramıştır ve yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu eleştirilere karşı doğan ilk teori *aktivite teorisidir*.

Bireylerin aktif bir şekilde yaşlanmaları gerektiğini belirten aktivite teorisine göre emeklilik, kaybedilen rol ve ilişkilerin yerine yenilerinin konulması ile bireyler için mutluluk verici bir dönem olabilir. Çalışma yaşamına dayalı aktiviteler ve roller bireyin ilgi alanına ve aile yaşantısına göre yenileri ile ikame edilir.

Emekliliği olumlu yönü ile ele alan bir diğer teori ise *süreklilik teorisidir*. Süreklilik teorisi, benzer bir yaklaşımla bireylerin emeklilik döneminde de aktif kalmasını ve emekliliğin bireyleri çöküntüye götüren bir süreç olarak değerlendirilemeyeceğini savunmaktadır. Bu teoride özellikle üzerinde durulan nokta bireylerin yaşam şekillerinin, alışkanlıklarının sürekliliğidir. Emeklilik bu sürekliliği bozucu bir olay olarak görülmediğinden olumsuz bir tarafı yoktur.

Aktivite ve süreklilik teorileri arasındaki fark, aktivite teorisinde bireyin boş kalan vaktini yeni faaliyetler, roller bularak doldurmasıdır; oysa süreklilik teorisinde esas olan daha önceden bireyin sahip olduğu rolleri ve aktiviteleri emeklilik döneminde sürdürebilmesi yani rol sürekliliğini sağlayabilmesidir.

5.2.1. Aktivite Teorisi

Geri çekilme teorisine alternatif olarak sosyolog Robert J. Havighurst, B. L. Neugarten ve S. S. Tobin tarafından geliştirilmiştir. Sosyolojik bir yaklaşım olarak değerlendirilmesi Cavan, Burgess, Havighurst, Goldhammer'ın 1949'da yayınlanan *Personal Adjustment in Old Age* ile olmuştur. Aktivite teorisinin (activity theory) hareket ettiği tez, yaşlılıkta yaşam memnuniyeti ve emekliliğe uyum, aktif meslek yaşamındaki aktivitelerin yaşlılıkta da devam ettirilmesiyle mümkündür. Bunun anlamı, emekli olduktan sonra meydana gelen rol, fonksiyon ve ilişki kayıplarının, yeni ilişkiler ve aktif uğraşlarla yerlerinin doldurulması gerektiğidir (Tufan 2000:254). Başarılı yaşlanma sürecini, insanların kendilerini meşgul edecek günlük aktivitelere katılması olarak tanımlamaktadırlar (Teuscher 2003:55). Havighurst' a göre yaşlanmak sanılanın aksine hayat dolu ve yaratıcı bir deneyimdir. Aktivite teorisyenlerine göre, geri çekilme Cumming' in ve Henry' in savunduğu gibi doğal bir süreç değildir ve geri çekilme teorisi özü itibarıyla yaşlanma karşıtıdır, "pozitif yaşlanmanın" herhangi bir biçimini desteklememektedir. Bu şekliyle, "aktivite" emekliliğin keyifli ve devingen bir dönem olduğunu savunarak, geri çekilme tezine etik ve akademik bir cevap olarak görülmektedir (Powell 2001). Geri çekilme teorisinde bireyden toplumsal yaşamdan geri çekilmesi beklenirken, aktivite teorisi bireyin alternatif aktiviteler bularak toplumsal yaşama katılımı üzerinde durmaktadır.

Çalışanlar ve iş yaşamı ile ilgili çalışmaların uzun bir geçmişe sahip olmasına rağmen, emeklilik ve onun birey üzerindeki etkileri ile ilgili çalışmalar daha kısa bir geçmişe sahiptir. Emeklilik sosyal bir olay olarak ciddi şekilde dikkat çekmeye 1940'ların sonunda Robert J. Havighurst ve Eugene Friedmann ile başlamıştır. Artan oranda çalışan belli bir yaşta çalışma yaşamını bırakırken, aynı zamanda yaşam süresi de uzamaktadır. Emeklilik nüfusun bütün katmanları için yaygın bir durum haline gelmiştir. Bu noktada Havighurst'a göre, ilk olarak çalışmanın ve işin her insan için farklı bir anlamı vardır, ikinci olarak emeklilik, insanın yaşamına belirli bir tatmin kaybı getirecektir, bu durum da insanın yaşamında nasıl doldurulacağı araştırılacak bir boşluk yaratacaktır. Aktivite teorisine göre, bireyin emekliliğe iyi uyumu, bireyin mesleğiyle

çalışarak kazandığı tatminin yerini alabilecek aktiviteleri emeklilik yaşantısında bulabilmesine dayanmaktadır (Shanas 1972:223). Bireylerin kendilerini meşgul edecek aktiviteler bulmaları, onların emekliliğin getirdiği tatmin kaybının yarattığı boşluğa düşmelerini önleyici bir öneri olarak sunulmaktadır.

Aktivite teorisine göre birey, orta yaş etkinliğini uzun süre korumak isteyecektir. Bu amaçla terk etmeye zorladığı aktivitelerin yerine yenilerini koyacak, ne olursa olsun, işindeki amaçlarını başarıyla tamamlamış olsa da emeklilikle gelen iş kaybına uyum için yeni aktiviteler bulacaktır (Sarım 1996:11). Havighurst, yeni durumlara uyum sağlayabilmeyi, insanın yaşamı boyunca devamlı bir süreç olarak görmektedir: “ Yaşam süresinin her bölümü içinde, insanın yaşının ilerlemesi (a) insan bedenindeki yapı ve fonksiyon değişimine , (b) sosyal çevredeki değişimlere uyum sağlamak anlamına gelmektedir (Mattern 1993:8-9). İnsan yaşamı boyunca çok farklı aşamalardan geçmekte ve birçok değişim yaşamaktadır, aktivite teorisine göre bu değişimlerin yaşanmasını engellemek mümkün değildir; ama bunlara uyum sağlayabilmek mümkündür. Bu uyum sürecinin temeline de insan aktivitelerinin hareketini koymaktadırlar.

“Yasal” yaşlılık döneminin yaşamın en mutsuz safhasına dönüşmemesi için, emeklilik sonrası yaşamında da tam manasıyla aktif kalınması gerekir. Çalışma hayatının dışında kalınmasıyla belli bir pasifliğe büründüğü kabul edilen bireye, bu durumun mutsuzluk getiren temel unsur olduğu görüşünden hareket eden aktivite teorisi, her insanın emeklilik döneminde aktif kalmayı arzu ettiğini ileri sürer; çünkü sadece bu yolla mutlu ve huzurlu bir yaşlılık dönemi geçirebilecektir. Emekli “yaşlı” gençlik döneminde olduğu gibi sosyal ilişkilerini sürdürmeli ve kendisine hala ihtiyaç duyulduğunu görüp, çalışma yaşamında elde ettiği ama bundan kopmasıyla beraber kaybettiği rollerinin yerlerine yenilerini koyabilmelidir (Tufan 2002:139). Bireyin her zaman aktif kalmayı arzu ettiği düşüncesi bu teorinin en çok eleştiri alan noktasıdır. Bu eleştirilere bir yanıt olarak Havighurst ve meslektaşları kişiler arasındaki farklılıkların önemine dikkat çektiklerini belirtmektedirler. Emekli olmadan önce aktif bir yaşam sürdürmüş olanların, yaşlılıkta da aktifliğe gereksinim duydukları görülmektedir. Bu kuramcılara göre, başarılı bir yaşlanma süreci ancak bu şekilde geçirilebilmektedir. Buna karşın önceki yaşam dönemlerinde daha çok pasif olanlar, yaşlılıktaki fonksiyon ve aktivite

kayıplarından ötürü yaşamdan duydukları memnuniyeti kaybetmemektedirler (Tufan 2000:255). Bireyler arasındaki kişisel farklılıkları göz önünde bulundurduklarını belirtmeler de, yazılarında bu ayrım çok su yüzüne çıkmamaktadır.

Havighurst ve Bengston' a göre, meslek rolünden ayrılarak emeklilik rolüne geçişte tabii ki, ilişki ve aktivitelerde değişimin meydana gelmesi gerekir, ama bu durumdan ötürü, mutlaka sosyal ilişkilerde azalma meydana gelmesi gerekmez (Havighurst ve Bengston 1965, akt. Tufan 2000: 230). Emeklilikle birlikte azalan sosyal ilişkilerin yerine yenilerinin konması mümkündür; yaşanan değişimin mutlaka olumsuz yönde olacağı gibi bir yargı bireyin emeklilik yaşantısını bir kriz dönemine dönüştürebilir. Aktivite teorisi yaşanan değişimin olumlu yönlerini ortaya çıkaran bir düşünceye sahiptir. Bireyin toplumsal yaşamdan kopmaması için kendini meşgul edecek yeni aktiviteler bulması gerekmektedir.

Bu teoriye göre, emekliliğe uyum sağlayabilmek genel olarak Havighurst tarafından geliştirilen ikame sürecine (substitution process) dayanmaktadır. Havighurst'un geliştirdiği *ikame teorisinin* emeklilikle ilgili sosyolojik araştırmalara çok fazla etkisi olmuştur. Havighurst ve Friedmann "The Meaning of Work and Retirement" (1954) adlı çalışmalarında bu sürecin altını çizmişlerdir. İkame sürecine göre (Shanas 1972:223) :

1. Çalışma yaşamını bırakmak bireyde bir kaybetme duygusu ortaya çıkaracaktır.
2. Bu kaybetme duygusunun odağı kişiden kişiye değişmektedir.
3. Emeklilikte tatmin edici bir uyum için gerekli olan, bireyin çalışma yaşamında kaybettiklerinin yerine başka şeyler ikame edebilmesidir.
4. Bu ikame, aktivitelerin birbirinin yerini almasını içermektedir.

Bu sürece göre, sosyal ilişkilerde yeni dengeler kurulmalı ve iş hayatının yerine "anamlı" boş zaman ikame etmelidir. Havighurst'a göre meslek yaşamının yerine ikame ettiği aktiviteler bireye, emeklilik yaşamının öncesindeki doyumunu verebilmeli ki; emeklilik, bireyde "emeklilik şoku" denilen bir kriz durumu meydana getirmesin (Shanas 1972:224).

Bu bileşime göre bireyin emeklilik dönemine uyumu, yeni edindiği rollerin, ilişkilerin yaşamını ne ölçüde doldurabildiğine bağlıdır. Birey kendini toplumsal yaşamda aktif tutacak aktiviteler bulduğu sürece uyum sağlamış olarak görülmektedir.

İkame teorisi bu konuyla ilgili belli araştırma soruları da ortaya çıkarmıştır. Bu soruların ilki “bireyin çalışmaya verdiği anlam” üzerinedir. Bu teoriyi kullanarak, çalışmanın birey için anlamı üzerine bazı tipolojiler ortaya koymadan, emekliliğe uyumu araştırabilmek mümkün değildir. Diğer sorular ise şunlardır;

- Çalışmanın anlamı her birey için neden farklılık göstermektedir ve bu durum yaş, cinsiyet, meslek ya da diğer değişkenlere göre çeşitlilik göstermekte midir?
- Birey çalışmaya verdiği anlamla boş zamana verdiği anlamı nasıl ikame edebilmektedir?
- Bireyin çalışmaya verdiği anlam nasıl emekliliğe uyum ile ilgili olabilmektedir?

Özellikle bu son sorudaki dolaylı anlatım 1930’dan beri yaşlılıkla ilgili yapılan araştırmaları etkileyen bir başka problemi ortaya çıkarmıştır: “Uyumun en iyi ölçüsü nedir?” (Shanas 1972:224) Bu soruların her biri emeklilikle ilgili çalışmalara konu olmuştur. Özellikle bireyin çalışmaya verdiği anlam emeklilik yaşantısından doyum almasını etkileyen bir faktördür. Çalışma yaşamını birinci önceliği olarak gören bir insanın emeklilik yaşantısına uyum sağlaması daha zorlu bir süreç olarak gerçekleşebilir ve çalışma yaşamının rutinlerinin yerine anlamlı bir boş zaman faaliyetini koymakta zorlanabilir.

Aktivite teorisi genel olarak bireyin emeklilikle birlikte kaybettiği rol ve ilişkilerinin yerine yenilerini koyarak aktif kalması üzerine kurulmuştur. Aktivite teorisinin bakış açısıyla kısmen ortak bir görüşe sahip olarak emekliliğe olumlu bir çerçeveden bakan bir diğer teorik yaklaşım da süreklilik teorisidir.

5.2.2. Süreklilik Teorisi

Geri çekilme ve aktivite kuramlarının sınırlılıkları, ilerleyen yaşların karmaşık süreçlerine daha geniş bir açıdan bakmayı gerektirmiştir. R.C. Atchley tarafından geliştirilen *süreklilik teorisi* (continuity theory), ilerleyen yaşlarda bazı rollerle ilişkinin

kesilmesi, bazı rollerdeki başarının sürdürülmesi bileşimine dayanmaktadır (Onur 1991 :309). “Süreklilik” yaşlılığa bir uyum stratejisidir (Kalaycıoğlu, Tol, Küçükkural, Cengiz 2003:11). Bu teoriye göre bireylerin başarılı yaşlanmaları alışkanlıklarını, yaşam şekillerini, tercihlerini ve ilişkilerini orta yaştan ileriki yaşlara taşıyabilmelerine bağlıdır. Bu teorinin destek kazanmasında orta yaşlardaki değişkenlerin ileriki yaşlarda da etkili olduğunu gösteren uzun süreli araştırmaların (longitudinal study) sonuçları etkili olmuştur.

Süreklilik teorisi, bireyin emeklilik sonrası hayatını, emeklilik öncesindeki yaşam şekillerinin, alışkanlıklarının bir devamı olarak görmektedir. Bu bakımdan Üçüncü (1995:1)’ye göre, emeklilik sonrasındaki uyum, maddi ve manevi bakımdan doyurucu bir hayata sahip olma şansı, çalışma hayatı ile doğrudan bağlantılı ve onun bir devamı olarak ifade edilmektedirler. Emeklilik bireyin yaşam çizgisi içindeki olaylardan biri olarak görülmektedir ve bu yaşam çizgisi içindeki her olay birbirinin devamı olarak nitelendirilmektedir.

İnsanın yaşamının bir aşamasındaki rol ve aktiviteleri, ona gelecek aşamalarda neler bekleyeceği hususunda yeterli hazırlık sağlayan bir süreçtir, bu süreç süreklilik teorisyenleri tarafından rol sürekliliği olarak adlandırılmaktadır (Cox 1993:192). Bireyler emekliliğe girdikleri zaman, sosyal rollerini, hayat şekillerini ve değerlerini korumak istemektedirler (Jaeger ve Holm 2004:3). Bu nedenle de, emekliliğin uyumsuzluğa ve endişeye yol açması gerekmemektedir (Kim ve Moen 2002:213). Emekli bireyin yaşamında, diğer rollerin de gelişmesiyle kişisel kimliğin devam etmesi, sürekliliği üzerinde durulmaktadır. Bu bakış açısına göre, modern toplumda emeklilik kendi içinde meşru, kabul edilebilir bir rol haline gelmiştir ve aynı zamanda bireye bir özsaygı sağlamaktadır. Bütün çalışanlar için, çalışma yaşamı ve meslekleri merkezi önemde değildir, kimliklerini çeşitli roller üzerine kurmuşlardır (Calasanti 1996:8-19). Birey emekli olsa bile diğer sosyal rolleri varlığını sürdürmektedir. Bireylerin sahip olduğu roller arasındaki denge sağlandığı takdirde emeklilik yaşantısı bir kayıp olarak algılanmaz.

Süreklilik kuramcılarına göre mesleki kimlik birçok çalışan için merkezi önemde değildir (Mattern 1993:15). Onlara göre, tasarladıkları yaşam biçimini, özgüven

düzeylerini ve süregelen değerlerini devam ettirmek için fırsat sunması bakımından emeklilik hoşnut verici bir durumdur (Sarım 1996:9). Emeklilik hem devam eden roller hem de yeni gelişen roller için fırsatlar sunan, yasal ve arzu edilen bir rol haline gelmiştir. Özsaygı ve statünün devamlılığına izin vermektedir. Çalışmaya bağlı yetenek ve davranışların boş zaman aktivitelerine taşınması uyumu sağlayan bir etkidir. Atchley, boş zamanı emeklilik öncesi ve sonrası arasında değişen rollere uyumu ve sürekliliği sağlayan bir köprü olarak görmektedir (Mattern 1993:14-15). Emeklilik bireye rollerinde, ilişkilerinde süreklilik gösterebilmesi için bir alan yaratmaktadır ve bu alan öncelikli olarak bireyin emekli olmadan önceki rol ve ilişkilerinden beslenmektedir.

Süreklilik teorisine göre kişiliğin içsel süreklilik ve dışsal süreklilik olmak üzere iki boyutu vardır. İçsel süreklilik kişilikle ilişkilendirilmektedir. İç yapıyla ilgili olarak değerleri, idealleri, tercihleri, deneyimleri, yetenekleri yani bireyin mizacını oluşturmaktadır (Teuscher 2003:57). Atchley, içsel sürekliliği sabır, duygu, tecrübe, seçimler, eğilimler ve becerilerden oluşan ve hatırdaki kalan psikolojik bir içsel yapı olarak tanımlar (Kalaycıoğlu ve diğerleri 2003:11). Dışsal süreklilik ise, fiziksel ve sosyal yapı, rol ilişkileri ve aktiviteler olarak tanımlanır. Bireyin ailesi, tanıdık- bildik çevreyi sürdürmek, aşina olduğu aktiviteleri yapmak dışsal süreklilik ile ilgilidir ya da bunun içinde görülmektedir (Teuscher 2003:57). Bu kurama göre emeklilik dışsal süreklilikte yaşanan bir değişiktir ve içsel sürekliliği etkileyebilir. Emeklilikle birlikte bireyin her gün görmeye alıştığı çevresi ve günlük rutinleri değişikliğe uğrar.

Atchley (1976), sosyal davranışın iç yapıyla ilişkili olduğuna değinerek insanların sürekliliği tercih ettiğini, bireylerin yaşamlarında zaman zaman meydana gelen bozukluk ve düzensizliklere uyum sağlamaları gerektiğini vurgulamakta, bireyin dış yapı (fiziksel-sosyal çevre, roller, aktiviteler) karşısında dengeyi korumaya çalışmasını ve sürekliliği devam ettirmesini bireyin uyum yeteneğini ortaya koyması şeklinde açıklamaktadır (akt. Sarım 1996:9). Bireyler yetişkin olma sürecinde kişiliklerini geliştirme eğilimindedirler ve kişiliklerine bağlı olarak bir takım alışkanlıklar, yetenekler, tercihler geliştirirler. Normal bir yaşlanma sürecinde de bireyler kişiliklerinin bir parçası haline gelen bu özelliklerini koruma eğilimi gösterirler. Bu bir anlamda kişiliğin sürekliliği anlamına gelir. Birey ileriki yaşlarda yaşadığı değişimler

karşısında sürekliliği sağlamak istediğinden emekli olduğunda da emeklilik öncesindeki alışkanlıklarını ve aktivitelerini sürdürme eğiliminde olur. Bu alışkanlıklar ve aktiviteler emeklilik eyleminden daha önemli bir konuma gelecektir. Süreklilik teorisine göre, bireyler emeklilik öncesi yaşam şekillerini, alışkanlıklarını devam ettireceklerinden emeklilik uyumsuzluğa yol açmamaktadır.

Süreklilik teorisi kişisel faktörleri daha ön plana alan bir yaklaşım sergilemektedir. Her bireyin kendine ait ilişkileri, faaliyetleri yaşamlarının yeni bir dönemi olan emeklilikte onlara yol gösterici olarak sunulmaktadır. Birey emeklilik öncesinden getirdiklerini devam ettirdiği sürece bir sorunla karşılaşmamaktadır.

5.3. EMEKLİLİKLE İLGİLİ DİĞER TEORİK YAKLAŞIMLAR

Bu genel ve çok bilinen yaklaşımların yanında literatürde emekliliği konu alan başka teorik yaklaşımlar da vardır. Szinovacz (1992:3-4)'a göre çalışma ve aile yaşamlarını ayırması bakımından, emeklilikle ilgili geçmişteki araştırmalar üç önyargıya sahiptir. Bu önyargılardan ilki "bireyselci" olmalarıdır. Emeklilik yaşantısı ve aile arasındaki bağlantı genellikle önemsenmemektedir. İkinci olarak bu araştırmalar yaşam seyri perspektifinden yoksundurlar. Çok az sayıda çalışma bireylerin işlerinin ve ailelerinin, bunlar arasındaki bağlantıların, emekliliğe karar vermelerini, emeklilik gelirlerini ya da emekliliğe uyumlarını nasıl etkilediğini incelemektedir. Son olarak da, geçmişteki araştırmalar bireyi izole edilmiş olarak kullanmaktadır. Emeklilik geçişini çevreleyen olaylar sadece bireysel bir deneyim olarak görülmektedir. Oysa ki, emeklilik kararı ve adaptasyonu eşlerin sağlık durumu ya da istekleri ve aile içi ilişkiler tarafından da şekillendirilmektedir.

Yaşam seyri (life-course theory) teorisi bu saydığımız önyargıları aşmaya çalışan bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Kişilerin yaşam deneyimleri ve bunların etkilerini araştırmak için kurgulanan yaşam seyri teorisi; multidisipliner bir yaklaşımdır. Osunluk (2004)'a göre, tüm yaşam seyri teorisi birey ve çevresi arasında dinamik değişme ve etkileşim olduğunu varsayar.

Yaşam seyri (life-course), bir bireyin yaşamındaki dönüm noktalarını belirten bir ifadedir. Daha önceki yaşam deneyimlerinin ve olayların bireyin tutumları, davranışları

ve öğrenme yetenekleri üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Emeklilikte insanın yaşam seyri içindeki önemli dönüşümlerinden biridir. Glen ve Elder (2002), yaşam seyrini, bir kişinin hayatı boyunca karşılaştığı birbiri ile bağlantılı olayların seyri olarak tanımlamaktadır (<http://www.ozida.gov.tr/yayinlar/ozveri/ov1makyasamseyri.htm>).

Bazı araştırmacılara (Richardson 1999, Silverman, Skillboll ve Payne 1996) göre, emeklilikle ilgili geleneksel teoriler erkekler üzerine odaklanmış teorik çalışmalardır ve ileri yaşlardaki kadınların emeklilikle ilgili gerçek deneyimlerini doğru olarak göstermemektedir. Bu teoriler kadının çok boyutlu yaşamını göz önünde tutmamaktadır. Örneğin, kadının çocuk yetiştirme sorumluluğu emeklilik zamanlamasını etkilemektedir. Yaşam seyri teorisi ise gelişimsel bir çizgi içinde yaşam olaylarının getirdiği değişimleri ele almaktadır. Tarihin, sosyal yapının ve yaşamın bireysel anlamlarının etkisini de göz önünde tutmaktadır (Marshall 2004:29-30). Bu teorik çerçeveye göre, bireylerin emeklilik yaşantıları ve emekliliğe uyumları çeşitli yaşam dönemlerindeki daha önceki yaşantıların özellikle de mesleki ve ailevi geçmişlerinin bir sonucu olarak görülmektedir (Szinovacz, Ekerdt ve Vinick 1992:7).

Genel olarak söylenebilir ki; yaşam seyri teorisi, yaşlılığın sosyal kavramlarla, tarihle, kültürel anlamlarla ve sosyal yapı içindeki konumlarla nasıl bağlantılı olduğu ve onlar tarafından nasıl şekillendirildiği ile bireyler ve sosyal gruplar için yaşlılık sürecini zamanın nasıl şekillendirdiği üzerinde durmaktadır.

Politik iktisat (political economy theory) yaklaşımı, emekliliğin sosyal yapı tarafından nasıl şekillendirildiği, sosyal ve ekonomik faktörlerin bu yapı içinde bireyin yerini nasıl etkilediği üzerine odaklanmaktadır. Sınıf, cinsiyet, ırk gibi değişkenlerin emeklilik yaşantısını etkilediğini belirtmektedir. Emeklilik, hakim devlet politikaları ve ideolojileri ve ömür boyu süren sosyal statülere uygun olarak çeşitlendirilmiş “sosyal olarak inşa edilmiş” bir yapı olarak görülmektedir (Phillipson 1996:187). Bu teorinin ağırlık noktası yaşlılığın modern devlet tarafından biçimlendirilmesinde toplanmıştır. Sosyal sınıf ve ekonomik altyapı yaşlı bireylerin değerli sosyal kaynaklardan faydalanma imkanı için yapısal bir engeldir (www.In.edu.ik/apias/aging/html/CA).

Emeklilikle uyumla ilgili diğer bir teorik yaklaşım da aktivite teorisinin ana fikri olan ikame sürecinin bir benzeri olan *intibak/uzlaşma* teorisidir. İntibak teorisi

(accommodation theory), emekliliği etkileyen faktörler ile emeklilikten etkilenen faktörler arasındaki farkların dikkate alınmasıyla ortaya çıkmıştır. Emekliliği etkileyen faktörler kısmen bireysel kısmen sosyaldır. Bireyin emekliye ayrılması demografik (cinsiyet, yaş); sosyal-psikolojik (bireyin kendilik imajı, bireyin sağlığını algılaması) ve sosyal-yapısal (meslek, ekonomik durum, toplumdaki istihdam koşullarının genel düzeyi, emeklilik kârlarını elde edebilme) faktörlerin karmaşık bir bileşiminden oluşmaktadır. Emeklilikten etkilenen faktörler ise doğası gereği onu etkileyen bu faktörlerden farklıdır. Emeklilikten etkilenen sosyal-yapısal faktör yaşam seviyesidir, sosyal-psikolojik faktörler ise sosyal roller, aktivitelerin ritmi, kendilik algısı ve sağlığın fark edilen durumudur (Shanas 1972:233-234). İntibak teorisi emeklilikten etkilenen ve emekliliğin etkilediği faktörleri göz önünde tutarak, emekliliğin tek yönlü bir olay olmadığını göstermektedir. Emeklilik bireyin yaşamındaki değişkenlerden etkilenirken, karşılıklı olarak bireyin yaşamını da etkilemektedir.

Rosow (1963)'un belirttiğine göre; intibak teorisinde emekliliğe uyum, bireyin emekliliği ilk dikkate aldığı zaman başlayan, bireyin çalışma-dışı rolleri ve yeni davranış kalıpları arasında enerjisinin yeni bir dağılımını yapmayı başardığı zaman hafifleyen bir süreçtir (akt. Shanas 1972:236). Emeklilik, bireylerin faaliyetlerinin programlanması ve iş ile boş zamanın günlük kalıplarının değişimi anlamına gelmektedir. Birey bu değişimi ne kadar çabuk yaparsa emeklilik yaşantısına uyumu da buna paralel olur.

Emeklilik bir süreç olarak düşünüldüğünde, emekliliği deneyimleyen bir birey kendisini yeni sosyal rollere, yeni aktiviteleri içeren bir ritme, yeni bir bedene ve çoğu kez farklı bir yaşam seviyesine adapte olmaya çabaladığı bir değişim döneminde bulmaktadır (Shanas 1972:235). Emeklilik bir değişim süreci olarak görülmektedir. Buradan hareketle emekliliğe uyum, bireyin bu yaşam değişimlerine intibakına bağlıdır. Bu teori varsaymaktadır ki:

1. Emekliliği etkileyen faktörler (bunlar daha çok çalışmayı bırakmayla ilgilidir) emeklilikten etkilenen faktörlerden farklıdır.
2. Emekliliğe uyum sadece emekliliğin nedenlerine bağlı değildir, bu olaydan sonuçlanarak doğan yaşam değişimlerinin doğasına da bağlıdır.

3. Emekliliğe uyum, emeklilik dönemi içinde farklı zamanlarda değişebildiğine göre sosyal yapısal ve sosyal psikolojik baskılarda bireyler üzerinde değişebilir (Shanas 1972:236).

Bu maddeleri de göz önüne aldığımızda intibak teorisinin bireylerin emekliliğe uyum yeteneklerine ve uyum sürecinde etkili olan faktörlere odaklandığını görmekteyiz.

Bu bölümde şimdiye kadar aktarılan teorik yaklaşımlardan herhangi birisi bu çalışmanın bir grounded theory araştırması olması bakımından araştırma süreci boyunca hakim teorik temel olarak benimsenmemiştir. Literatürde var olan teorik yaklaşımlar toplu bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

6. BÖLÜM: EMEKLİLİK ÖNCESİ DÖNEMDE EMEKLİLİK PLANLARI VE EMEKLİLİĞE HAZIRLIK

Emekliliği bir süreç olarak düşündüğümüzde, bireyin çalışma yaşamından ayrılmadan önce bu döneme ilişkin planlama ve hazırlık yapmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Çoğu bireyin çalışırken emeklilik dönemine ilişkin düşünceleri vardır; fakat bu düşüncelerin büyük bir kısmı gerçekleşmemektedir. Bunun en önemli nedeni de emeklilik dönemine ilişkin planların gerçekçi ve somut bir dayanağı olmamasıdır.

İnsanoğlunun çocukluk, gençlik dönemi gelişme ve öğrenme sürecini içerir. İnsan yetişkin ve bağımsız olduğunda kendisini tümüyle çalışma döneminin içinde bulur. Yaşamın ilerleyen döneminde özellikle emeklilikte yaşamı biçimlendiren çalışma ve öğrenme zorunluluğundan kurtulma süreci normal ve mantıki görüldüğünden bir çok kişi yaşamın geç dönemine ve emekliliğe önceden hazırlanma gereği duymamaktadır (Emiroğlu 1995:52). Yaşamın önemli olayları arasında yer alan emekliliğin meydana geleceği an önceden bilindiği halde, çoğu insan emekliliğe hazırlıksız yakalanmaktadır. İnsanlar, çalışma hayatına hazırlanırlar, ama emekliliğe ve serbest zamanların nasıl yapılandırılması gerektiğine herhangi bir hazırlık yapılmaz (Tufan 2000:263-270).

Emeklilik araştırmaları emekliliğin önceden planlanmasının önemini vurgulamaktadır. Bu planlama, emeklilik sonrası gelir kaynaklarını, boş zaman ilgilerini, çevrede üstlenilecek yeni rolleri ve ilişkileri düzenlemeyi ve emekliliğe ilişkin bir bilinç geliştirmeyi içermektedir. Bu süreç zaman aldığı için önceden planlanması gerekli görülmektedir (Onur 1995:229).

Emeklilik her çalışanın bir gün yaşamak zorunda olduğu bir dönem olduğu halde; çoğu birey için belirsizlikler içeren bir dönemdir. Birey emeklilik döneminde neler yapacağını, zamanını nasıl dolduracağını önceden planlama eğiliminde değildir; fakat emeklilik ile ilgili somut planları olan kişilerin, yaşamın bu dönemine uyum sağlaması daha kolaydır. Bu dönem için hazırlık yapmak, bireye belirsiz geleceği üzerinde biraz da olsa kontrol sağlama hissi verebilir. Slevin ve Wingrove (1995:6)'e göre, emeklilik planlamalarında erkekler kadınlara göre daha başarılıdır. Özellikle evli kadınların çoğu ekonomik açıdan bir planlama yapmamaktadır. Erkek emeklilerin kadın emeklilere

oranla emeklilik yaşantıları hakkında daha belirgin planlamalar yapmalarının en önemli nedenlerinden birisi erkek bir emekli için toplumsal yaşamdaki rollerin daha seçici olmasıdır. Oysaki kadın bir emekli için alternatif roller daha çeşitlidir ve kadın emekliler yeni aktiviteler bulma konusunda daha yeteneklidirler.

Tufan (2000:258)'in belirttiğine göre, emeklilik sonrası dönemin planlanması ve ortaya çıkacak olan durumlar hakkında önceden bilgi sahibi olmanın, emeklilik dönemiyle ilgili düşünceleri pozitif olarak etkilediği ve emekliliğe uyumu kolaylaştırdığı görülmüştür. Emeklilik yıllarını sadece ekonomik yönden değil, duygusal ve sosyal olarak da planlayabilmek, emeklilikte yaşam doyumu sağlayabilmek için önemlidir.

Emeklilik dönemi ile ilgili planlamalar yapan bir bireyin ilk olarak düşünmesi gereken konulardan birisi de boş zamanlarında ne yapacağıdır; çünkü emeklilikle çalışma yaşamından kopan bireyler büyük bir boş zamanla karşılaşmaktadırlar. Tezcan (1994:9)'a göre, boş zaman bireyin hem kendisi hem de başkaları için bütün zorunluluklardan kurtulduğu ve kendi isteğiyle seçeceği bir etkinlikle uğraşacağı zamandır. Yılmaz (1996:16)'a göre; emeklilikte en önemli sorun, aktif çalışmanın tamamlanmasıyla ortaya çıkan boş zaman değerlendirilmesi, insanın toplumsal boyutunu sürdürebilecek çevreyi, ortamı bulabilmesidir. Anlamlı boş zaman değerlendirilmesiyle bu toplumsal ortamı oluşturabilmenin en iyi yolu da bu yeni yaşama ilişkin planlamalar yapılması ve bu döneme çeşitli yönlerden hazırlanılmasıdır. Birey emekli olduğunda kazandığı zamanı kendisine faydalı olabilecek alanlara yöneltebilirse, emeklilik yaşantısından doyum alması daha kolay olacaktır.

Emeklilik yaşamına özgü nitelikler ve sorunlar, bireylerin bu döneme ilişkin bazı hazırlıklar yapmalarını gerektirmektedir. Emekliliğe hazırlık formal ya da informal şekilde olabilir. Emekliliğe hazırlıkta bireylere önemli sorumluluklar düşmekle birlikte, bireyin dışında bazı kurum ve kuruluşların sorumlulukları da ihmal edilemez. Bu sorumlulukların başında da emekliliğe hazırlık eğitimleri gelmektedir (Özden 2001:233). Gelişmiş ülkelerde, emeklilikte maddi olanakların sağlanmasının yanı sıra, bireylerin emekliliğe hazırlanması ve emeklilik sonrası hayatın planlanabilmesi için programlar gerçekleştirilmektedir. Bireyin bağlı bulunduğu kurumlar tarafından verilen bu destek, emeklilikten sonra hayatın sürdürülmesinde kolaylık sağlamaktadır.

(http://www.baltas_baltas.com/web/makaleler/ck_2.htm). Bu durum emekliye hazırlık eğitimi diyebileceğimiz yeni bir eğitim çeşidini de gündeme getirmiştir. Emekliliğe hazırlık eğitimi, bir organizasyonda uzun yıllar çalışan ve emekliliğe yaklaşan bireylere önlerindeki yeni hayat biçimini tanıtan, onları bu hayat dilimine ve sorunlarına hazırlayan ve böylece onların bu dönemde mutlu olmalarını sağlayan bir eğitim biçimidir (Akçay 1994:44). Bu tip eğitim organizasyonlarına daha çok büyük ölçekli şirketlerde rastlanmaktadır.

Emekliliğe hazırlık eğitimlerinin başlıca amaçları şunlardır (Özden 2001:233-234) :

- Emekli adayına önündeki hayat dönemini çeşitli yönleri ile tanıtmak,
- Emeklilik dönemindeki sorunları tanıtmak,
- Emekli adayına içinde bulunduğu durumu tanıtmak,
- Kendisini tanımasına ve sahip olduğu imkanların farkında olmasına yardımcı olmak,
- Emekliliğe geçiş olayını tanıtmak,
- Başarılı bir geçiş için nelere ihtiyacı olduğunu kavratmak,
- Başarılı bir geçiş için yolları ortaya koymak,
- Emeklilikte karşılaşacağı problemlerle baş etme gücünü ve yeteneğini kazandırmak.

Bu amaçları taşıyan bir eğitim olarak emeklilik yaşantısına girmek bireye yaşamının bu yeni döneminde yapacaklarına bir adım önde başlamasını sağlayabilmektedir.

7. BÖLÜM: EMEKLİLİK SÜRECİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

Emeklilik sadece ekonomik ve bireysel bir dönüşüm değildir, sosyal faktörler tarafından şekillendirilen ve sosyal ilişkilerle ilgili deneyimlerle yapılandırılan bir sosyal süreçtir.

Atchley (1976), emeklilik sürecinde bireylerin uyum yeteneklerinin asıl olarak yaşamlarında hangi amaçların daha önemli olduğu ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Herkesin belli amaçları olduğundan hareketle, Atchley bu amaçların başarılmasını konu ile ilgili esas anlam olarak görmektedir. Bireylerin amaçlarını nasıl derecelendirdiği, emekliliğe uyumlarının kolay ya da zor olmasını doğrudan etkileyecektir. Yüksek öncelikli amaçları kariyerleri olan bireyler, kariyerlerine daha az öncelik veren bireylere oranla emekliliği daha zorlayıcı bir olay olarak görmektedir. Atchley şöyle ifade etmektedir:

“Can alıcı soru emekliliğin önemli bir değişim, bireyin kişisel amaçlarındaki hiyerarşiyi yeniden organize etmesini gerektirecek bir değişim olup olmamasıdır. Eğer değilse, emeklilik bireyin yaşamında gerçek bir değişim yaratmamaktadır.”
(Atchley 1976, akt. Cox 1993:205-206)

Atchley'in bu tespitinin yanı sıra emeklilik sürecini etkileyen diğer başka faktörler de vardır. Özellikle yaşları ilerlemiş çalışanlar için şirketlerin iş güçlerini küçültmeleri şeklindeki emek piyasası koşulları, ekonomik durgunluk zamanlarındaki işten çıkarmalar ve eski çalışanlar için bir dezavantaj olan endüstrinin üretimden servis sektörüne ve bilgi teknolojisi mesleklerine kayması gibi makro-düzey, yapısal güdümlü faktörler bir çalışanın emeklilik kararı vermesinde hala önemli belirleyiciler olsalar da, çalışanın iş ve aile yaşamının, güncel kişisel ve durumsal faktörlerin de bireyin emeklilik sürecinde önemli etkileri vardır (Choi 2002:45-46). Bireylerin kişilik özellikleri, çalışma yaşamlarının onlar için ne anlam ifade ettiği ve aile içi ilişkileri onların emeklilik yaşantılarını etkilemektedir.

7.1. KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ

Emeklilikle birlikte birey, içinde önemli bir rol oynadığı ve kararlar verdiği karmaşık dünyadan daha az karmaşık bir dünyaya geçmektedir. Daha çok boş zamanı, daha az

görevi vardır. Bu geçişin etkisini, önceden planlama kadar kişilik özellikleri de belirlemektedir (Onur 1991:230). Bu kişilik özelliklerinin kurgusu bireyin emekliliğe uyum sağlama derecesini etkilemektedir.

Emekliliğe uyum sağlamada ki kişisel farklılıklar Reichard, Livson ve Petersan (1962)'ın " Aging and Personality: A Study of Eighty-Seven Older Men" adlı klasik çalışmalarında belirtilmiştir. Bu araştırmacılar, emekliliğe iyi uyum sağlayan üç kişilik tipi ve kötü uyum sağlayan iki kişilik tipi belirlemişlerdir.

En geniş kategori, emekliliğe iyi uyum sağlayan kişilerden oluşan "*olgun*" diye adlandırılan kişilik tipidir. Bu bireyler, geçmişle ilgili pişmanlıkları olmadan emekliliği kolayca kabul eden, yaşlılığa kolaylıkla giren, kendilerine yeni işler bulan ve zamanlarını geçirebilecek yeni ilişkiler kurmaya çalışan kişilerdir (Aiken 1995:276). Bu insanlar kendilerini gerçekçi bir biçimde kabul eden, kişisel ilişkilerinde ve etkinliklerinde doyumlu kişilerdir.

İkinci kişilik tipi "*salıncaklı sandalye insanları*" olarak adlandırılmaktadır; bunlar genel olan edilgenlikleri nedeniyle emeklilikteki sorumluluktan kurtulma olayını sevinçle karşılayan ve köşelerine çekilmeyi aktif hayata tercih eden kişilerdir (Cox 1993:205).

İyi uyum gösterenlerin son kişilik tipini "*zırhlı*" olarak adlandırılan grup oluşturmaktadır. Yaşlanmanın sonuçlarından korkan, yaşlılıktaki sorunlardan kaçan ve duygularını denetim altında tutan kişilerdir (Özden 200:231). Anksiyeteye (can sıkıntısı) karşı düzenli işleyen bir sistem geliştirerek yaşlılığın edilgenliğini ve çaresizliğini atlatabilen, fiziksel gerilemeyi yenebilmek için sürekli etkin olmayı tercih eden kişilerden oluşur; bu insanlar güçlü savunmalarıyla yaşlanma korkusundan kurtulmuşlardır (Onur 1991: 230).

Reichard, Livson ve Petersan çalışmalarında bu duruma kötü uyum sağlayan emeklileri iki kategoriye ayırmaktadırlar; "*kızgınlar*" ve "*kendilerinden nefret edenler*".

"*Kızgınlar*", daha önce amaçlarına ulaşamadıkları için kızgın, düşlerini gerçekleştiremedikleri için başkalarını suçlayan insanlardır.

“Kendilerinden nefret edenler” olarak adlandırılan grup ise, geçmişe bakıp başarısızlık ve düş kırıklığı gören, ama kızgınlıklarını kendi içlerine çevirmiş, kendilerini suçlayan, emeklilikle birlikte depresif olan, değersizlik duyguları duyan kişilerden oluşmaktadır (Onur 1991:230-231). Emekliliğe kötü uyum sağlayan tipler olarak nitelendirilen *“kızgınlar”* ve *“kendilerinden nefret edenler”*, emeklilik öncesi yaşantılarındaki başarısızlıklarından ötürü emeklilikten mutlu olamayacak kişiler olarak aktarılmaktadır.

Bireylerin kişilik özellikleri, yaşam deneyimleri karşılaştıkları yeni durumlara uyum sağlamalarında etkili olan bir faktördür; ama bireyin emeklilik yaşantısına uyumunu sadece kişilik özelliklerine bağlayarak bir yargıya varmak olaya tek yönlü olarak bakmamıza neden olur. Oysa ki bireyin emeklilik sürecine etki eden çalışma yaşamının anlamı, aile içi ilişkileri gibi faktörler de vardır.

7.2. ÇALIŞMANIN ANLAMI

İnsanın yaşam sürecinin önemli bir bölümünü kapsayan ve bu süreçte çoğunlukla yetişkinlik döneminin temel gelişimsel görevlerinden biri olan çalışma; kişinin bedensel veya zihinsel olarak herhangi bir yönde emek vermesi ve bundan ekonomik, psikolojik, sosyal ve kültürel rolleri açısından doyum sağlaması durumudur.

Çalışma yaşamı insan yaşamında önemli bir yere sahiptir; çünkü insanın yaşamının üçte biri çalışarak geçer ve bu faaliyetle birey, hayatının devamlılığını sağlar (Keser 2004). Birey için çalışma, emek ve zihin gücünü harcaması ve karşılığında gelir elde etmesinin ötesinde anlamı olan bir kavramdır. Hangi kesimde ve düzeyde olursa olsun çalışma bireye toplum içinde yer ve rol kazandırır. Ona toplumsal nitelikler ve sorumluluklar yükler, bireyi topluma bağlar, toplumla bütünleştirir (Özden 2001). Bu sebeplerden çalışma temel toplumsal kurumlardan biridir. Bu temel toplumsal kurumdan ayrılıp emeklilik yaşantısına giren birey için çalışmanın anlamı onun emeklilik yaşantısına uyumunu etkileyecek faktörlerden biridir.

Bir çok araştırmada meslek rolleriyle yaşamdan duyulan memnuniyetin arasında direkt bir bağlantı bulunduğu saptanmıştır. Bir insanın mesleğiyle ilgili aktivitelerden

ayrılması, belki ekonomik durumunda önemli bir değişim yaratmayabilir; ama bu olayın yaşantı değeri ve anlamı çok büyüktür.

Taylor ve Cook, emeklilik sürecini etkileyen çalışma rolüne bağlılığı üç kategoriye ayırmaktadırlar.

Bunlardan *ilki*, çalışma rolüne düşük bağlılıktır. Bir organizasyon çalıştırmaktan ya da mesleklerinden, kimliklerinin ana kaynağını elde etmeyenlerden oluşur. Bu kişiler için, çalışma yaşamını bırakmak rol kayıplarının getirdiği problemleri gerektirmez; çünkü iş kimliğinin önde gelen parçası değildir. Düşük bağlılık içinde olan kişiler emekliliği büyük bir özlemle beklerler ve çalışma yaşamını özlemezler ve dikkatlerini diğer sosyal roller üzerinde toplarlar. Boş zaman faaliyetleri ve aile ilişkileri gibi çalışma-dışı roller bu tip emekliler için çalışma rolünden çok daha önemlidir.

İkinci kategori, üretken birey adı verilen güçlü çalışma ahlakları nedeniyle formal çalışma rolüne ihtiyaç duyan, ama çalışmayı bırakmaktan da pişmanlık duymayan kişilerdir. Kendilerini mesleklerinden ya da çalıştıkları işlerden öte genel "çalışan" rolünü bağlı görmektedirler. Üretkenlik rolünü devam ettirmek istemektedirler. Taylor ve Cook bu kategorideki emeklilerin, bu rolü sürdürmeleri için yarı zamanlı ya da gönüllü işlerle ilgilenmeleri gerektiğini söylemektedirler.

Üçüncü kategori olan çalışan rolüne fazla bağlılık gösterenler için ise, kimliklerinin büyük bir kısmını meslekleri şekillendirir. Bu tip emekliler için çalışan olmanın ya da işkolumun üyesi olmanın ekstra bir anlamı vardır. Profesyonel aktivitelerini ve işlerine bağlılıklarını kimliklerinin önemli bir parçası olarak görürler, bu nedenle de farklı aktivelerle bunun yerini doldurmak çok kolay olmamaktadır. Çalışmaya çok yüksek değer veren kişiler için emeklilik kimlik kaybını beraberinde getiren bir olaydır (Taylor ve Cook 1995, akt. Teuscher 2003:79-80). Taylor ve Cook'un belirledikleri bu tipoloji de, her birey için emeklilik yaşantısının birebir aynı olamayacağını, emeklilik öncesi faktörlerin de bu duruma etki ettiğini göstermektedir.

Bireyin emeklilik yaşantısının şekillenmesinde, çalışma yaşamının anlamı gibi emeklilik öncesi faktörlerin de etkili olduğu görülmektedir. Bu şekilleniş içinde kadın bir çalışanın konumu daha farklı olabilmektedir; çünkü kadın için çalışma yaşamının

içinde olmak, “çalışan kadın” olarak adlandırılmak toplumsal yaşamda ona güç sağlayan, onu diğerlerinden ayıran artı bir özelliktir. Emeklilikle birlikte kadın, bu gücü bir nebze de olsa yitirmek durumunda kalmaktadır. Bu nedenle de, çalışan kadın için ona toplumsal yaşam içinde önemli bir statü sağlayan bir özellikten ayrılma durumunu, kadının çalışma yaşamına verdiği değer ve ona yüklediği anlam etkilemektedir.

Geleneksel olarak birçok kadın kendini anne ya da ev hanımı olarak tanımlamaktadır; ama kadının ev dışında çalışma yaşamına katılmasıyla birlikte artan oranda kadınlar için meslekleri onların en belirleyici özellikleri durumuna gelmiştir. Günümüzde birçok kadın emekli olduğunda kimliğinin anlamlı bir bölümünü çalıştığı yerde bırakabilmektedir. Çalışma yaşamının içinde olmak sadece ekonomik bir kazanç getirmez, bu aynı zamanda kadın için bir özerklik ve prestij kaynağıdır. Emeklilik planlamacıları için kadının çalışma yaşamından ayrılması erkek emeklilerdeki kadar travmatik bir durum yaratmasa da, bireyin çalışmaya yüklediği anlam onun emeklilik yaşantısını etkilemektedir (Van Arsdale ve Newman 1993:106-109). Kadın emeklilerin en çok özlemini çektikleri şeyler arasında çalışma yaşamının onlara sağladığı bağımsızlık duygusu ve kendine güven gelmektedir.

Price-Bonham ve Johnson (1980)’ın çalışmasına göre; yüksek eğitilmiş, uzun bir çalışma geçmişine sahip, işlerine derin bağlılıkları olan ve iş aktivitelerinde çok fazla zaman geçiren kadınların emekliliğe karşı tutumları daha olumsuz olmaktadır. Çalışma yaşamına yüksek derecede önem verenler için emeklilik yaşantısına geçiş daha zorlu bir süreç olarak yaşanmaktadır.

7.3. AİLE İÇİ İLİŞKİLER

Emeklilik sadece mesleki kariyerde yaşanan bir dönüşüm değildir; her iki eşin ve çocukların yaşam kalitesini, yaşam stilini de etkileyen ailevi bir olaydır. Bireyin emeklilik yaşantısı ve aile ilişkileri karşılıklı bir etkileşim içindedir. Emekli olmak, bireyin aile içi ilişkilerini ve aile düzenini etkileyebileceği gibi, ailevi faktörler de bireyin emeklilik kararını etkileyebilmektedir. Bazı durumlarda aile fertlerinin ihtiyaçları bireylerin emekliye ayrılmasında rol oynayabilmektedir. Özellikle kadın emekliler için torun veya yaşlı ebeveyne bakmak emekliliğin zamanlamasını etkileyen etkenlerdir.

Emeklilik yaşamında bireyin ailesiyle olan ilişkilerinin yoğunluğu artmaktadır. Bireyin çalışma yerinde geçen zamanı, emeklilikle birlikte eve dolayısıyla da ailesine yönelecektir. Smith (1990:6)'e göre, emeklilikle birlikte birey dikkatini evliliğine vermeye başlar, eşler arasındaki iletişimin geliştirilmesi için emeklilik bir fırsattır.

Kadınların ücretli işgücüne katılmalarıyla birlikte, emeklilik “eşler deneyimi” haline gelmiştir. Bu durum eşlerin emeklilik zamanlaması ve emeklilikteki ekonomik koşullarla ilgili bir dizi soruyu da beraberinde getirmektedir (Phillipson 1996:193). Emekliliğin çiftler üzerindeki etkisi emeklilik ve emeklilik uyumunun bireysel kavrayışı için de önemli bir durumdur. Emeklilik zamanlaması hakkındaki kararlar ve nedenleri, sağlık sorunları, ekonomik durum ve aile ilişkileri genellikle çiftleri emeklilikte etkileyen faktörler olarak gösterilmektedir (Wolcott 1998:14). Eşler için ne zaman emekli olacaklarına karar vermek ailenin ekonomik durumunda değişiklik yaratan bir unsur haline gelebilir. Eşler yakın zamanlarda emekliye ayrılırlarsa, eve giren gelirdeki kesinti daha belirgin olacağından ekonomik durumdaki dalgalanma eşleri daha çok etkileyecektir.

Johnson (2004:1)'ın yaptığı çalışmaya göre, evli bayanların iş piyasasına yönelmeleri emeklilik davranışlarını değiştirmektedir. Bir kuşak önce iş piyasasında az sayıda evli kadın bulunduğundan, eşlerin emeklilik kararlarını birbirlerine göre ayarlamanın oldukça kolay olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde çiftler genellikle, erkeğin emeklilik aylığının büyüklüğüne ve verecekleri emeklilik kararının gelecekteki aylıkları üzerindeki etkilerine odaklanmaktadırlar. Fakat günümüzde Johnson'a göre birçok kadının kendi adlarına önemli miktarda emeklilik birikimleri bulunması sebebiyle, eşlerin emeklilik kararlarını birbirlerine göre ayarlamalarının çok daha zor olduğu ve çiftlerden her iki tarafın da işi bırakma kararı verirken bu durumdan hem maddi hem de manevi olarak nasıl etkileneceklerini dikkate almaları belirtilmektedir.

Eşlerden ikisi de emeklilik dönemi içindeyse, bu durum evlilik yaşantısını ve ev içi rolleri etkileyebilmektedir. Kadın emeklilerin eşleriyle rol paylaşımına gitmek konusunda beklentileri vardır.

Kadın çalışanların çocuk sahibi olması ya da olmaması da emeklilik kararlarını etkileyen bir faktördür. Çocuk sahibi olmayan kadınlar, çocuklu kadınlara oranla daha

geç emekli olma eğilimindedirler. Annelerin ve çocuksuz kadınların yaşam seyirleri arasında farklar vardır. Çocuk sahibi bir kadın için hem emeklilik kararını verirken hem de emeklilik yaşantısı içinde ailevi faktörlerin varlığı daha ağır basmaktadır.

Buraya kadar aktarılan bölümlerde çalışmanın teorik ve kavramsal bir altyapısı çıkartılmaya çalışılmıştır. Araştırma verilerinin toplanmasından önce konuyla ilgili yeterince bilgi sahibi olmak sahada araştırmacıya güven veren unsurlardan biridir. Literatürle ilgili kapsayıcı bilgiye sahip olmak araştırmacı için önemli bir avantaj olsa da bir grounded theory çalışmasında unutulmaması gereken yönlerden birisi var olan bilgilere sıkışıp kalmamaktır. Araştırmacı her zaman yeni açılımlara olanak sağlayacak şekilde sahadan verileri toplamalıdır. Çalışmanın sonraki bölümleri bu düşünceler ışığında hazırlanmıştır.

8. BÖLÜM: ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

8.1. KATILIMCILARIN SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri olarak yaş, doğum yeri, medeni hal, eğitim durumu, meslek ve sahip oldukları çocuk sayısı gibi değişkenler dikkate alınmıştır.

Araştırmaya katılan kadınların yaşları 46-56 arasındadır ve yaşlarının ortalaması 51.2'dir. Türkiye'de emeklilik dönemi içinde olan kadınların yaşları özellikle Avrupa ülkeleriyle karşılaştırdığında oldukça düşüktür, Avrupa ülkelerinde kadının emeklilik yaşı 50-60 arasında değişiklik göstermektedir. Türkiye'deki emeklilik yaşı da kademeli olarak artırılma eğilimi içindedir. Araştırmaya katılanlardan yedisi evli, biri eşi ölmüş, biri boşanmış, biri de bekardır. Katılımcıların meslek durumlarına baktığımızda çoğunun yüksek eğitim gerektiren meslekleri olduğu görülmektedir. Katılımcılardan üçü öğretmen, dördü bankacı, ikisi mimar, biri mühendistir ve bunlardan altı tanesi idari görevlerde bulunmaktadır. Kadın emeklilerden biri şef yardımcısı, üçü şef, biri müdür yardımcısı, biri de daire başkanı görevinde iken emekliye ayrılmıştır. Katılımcıların sahip oldukları çocuk sayısı ortalama olarak ikidir.

Araştırma kapsamını oluşturan on kadın emeklinin sosyo-demografik özellikleri Tablo 1 'de açıklanmaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

İSİM	YAŞ	DOĞUM YERİ	MEDENİ HAL	EĞİTİM DURUMU	MESLEK	ÇOCUK SAYISI
Lütfiye	56	Nevşehir	Evli	Üniversite	Bankacı	1
Gönül	48	Giresun	Evli	Üniversite	Öğretmen	2
Nebahat	51	Karabük	Evli	Üniversite	Öğretmen	2
Meral K.	55	Ankara	Boşanmış	Üniversite	Bankacı	—
Emel	51	Ankara	Evli	Üniversite	Mühendis	2
Meral Ç.	51	Nevşehir	Bekar	Üniversite	Mimar	—
Rengin	46	Ankara	Dul	Lise	Bankacı	2
Hidayet	46	Kahramanmaraş	Evli	Üniversite	Mimar	2
Emine	53	Çankırı	Evli	Üniversite	Öğretmen	2
Nuran	55	Çankırı	Evli	Lise	Bankacı	2

8.2. KATILIMCILARIN EMEKLİLİĞE İLİŞKİN ÖZELLİKLERİ

Katılımcıların emekliliklerine ilişkin özellikleri dikkate alındığında emeklilik yaşları, emeklilik süreleri, emeklilik türleri ve emeklilikteki gelir durumları ifade edilmiştir. Araştırmaya katılan emeklilerin emeklilik yaşları 37 ile 47 arasında değişiklik göstermektedir. Otuz yedi yaş ile en geç yaşta emekli olan Rengin yirmi yıllık çalışma süresini doldurduktan sonra hemen emekli olmayı tercih etmiştir. Çalışma yaşamından ayrıldıktan sonra emeklilik döneminde geçirilen süre ise 4 ile 15 yıl arasında değişmektedir. Katılımcıların üçü zorunlu olarak, yedisi ise kendi istekleri sonucunda emekliye ayrılmışlardır. Kendi istekleri ile emekliye ayrılan kadınların emekliye

ayrılma nedenlerinin başında iş yerlerinde karşılaştıkları sorunlar ve ailevi sorumlulukları gelmektedir. Emekliye ayrılmak özellikle bireylerin gelirleri üzerinde olumsuz etki yapan bir yaşam olayıdır. Bu araştırmadaki kadın emekliler için de bu durum söz konusudur. Emekli maaşları çalışırken elde ettikleri gelirin neredeyse yarısı kadardır. Örneklem içerisinde yer alan emeklilerin bu özellikleri detaylı olarak Tablo 2’de açıklanmaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların Emekliliğe İlişkin Özellikleri

İSİM	EMEKLİLİK YAŞI	EMEKLİLİK SÜRESİ	EMEKLİLİK TÜRÜ	EMEKLİLİKTE GELİR
Lütfiye	41	15	Zorunlu	650 YTL
Gönül	44	4	Zorunlu	900 YTL
Nebahat	46	5	İsteyerek	800 YTL
Meral K.	46	9	İsteyerek	800 YTL
Emel	45	6	İsteyerek	1300 YTL
Meral Ç.	46	5	İsteyerek	900 YTL
Rengin	37	9	İsteyerek	756 YTL
Hidayet	42	6	İsteyerek	900 YTL
Emine	47	6	İsteyerek	800 YTL
Nuran	43	12	Zorunlu	700 YTL

8.3. BİR YAŞAM OLAYI OLARAK EMEKLİLİK: EMEKLİLİK KARARINDAN EMEKLİLİK YAŞANTISINA UYUMA KADARKİ SÜRECİ

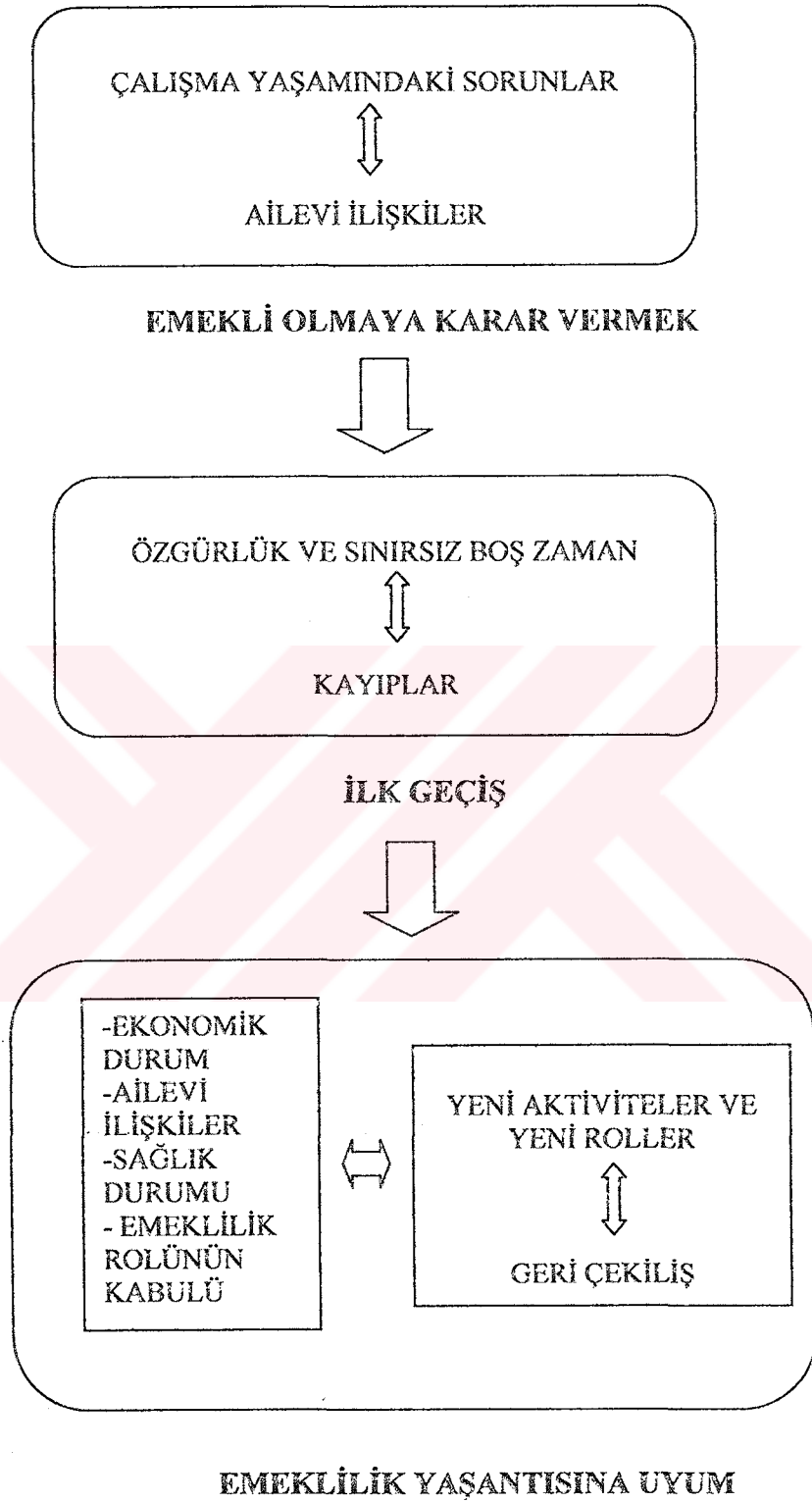
Emeklilik bireyin yaşamındaki dönüm noktalarından birisidir ve bireye yaşamının yeni bir dönemine geçiş yapmasını sağlayan bir yaşam olayıdır. Araştırma kapsamı içindeki kadın emeklilerden toplanan veriler analiz edildiğinde; emeklilik öncesi dönemden emeklilik sonrası döneme geçiş sürecini açıklayan üç odak kategori belirlenmiştir.

Bu odak kategoriler, kadının yaşam seyri içinde emekliliğe hangi etkenlerin ışığında karar verdiğini, emeklilik olayı gerçekleştikten sonra bu döneme ilk geçişin nasıl bir ortamda yaşandığını ve son olarak emeklilik yaşantısına uyumu nasıl sağladıklarını açıklamaktadır.

Bu üç odak kategori araştırmaya katılan kadın emeklilerin emeklilik yaşantılarını bir sürecin aşamaları olarak ortaya koymaktadır. Bu sürecin ilk aşamasını “emekli olmaya karar vermek” odak kategorisi meydana getirmektedir. Bu odak kategori katılımcıların emeklilik öncesi dönemdeki yaşantıları ile ilgili soruların analizi sonucu şekillendirilmiştir. Katılımcıların emeklilik kararı almasında en çok etkili olan faktörler çalışma yaşamında yaşadıkları sorunlar ve ailevi sorumluluklarının varlığıdır. Sürecin ikinci aşamasını katılımcıların çalışma yaşamından ayrılıp emeklilik dönemine geçiş yapmasını ifade eden “ilk geçiş” odak kategorisi ifade etmektedir. Katılımcılar için bu geçişin görünümünü, hem sınırsız bir boş zaman büyümesine kapılarak kendilerini daha özgür bireyler olarak görmeleri hem de emeklilikle birlikte yaşanan kayıpların (statü, arkadaş, gelir, ilişkiler) farkına varılması oluşturmaktadır. “İlk geçiş” odak kategorisinin bu iki özelliği eş zamanlı olarak ortaya çıkabileceği gibi birbirini izleyen olaylar olarak da ortaya çıkabilmektedir. Bireyin yaşamı içinde emekliliği yeni bir dönem olarak kavramsallaştırmayı başardığı sürecin son aşamasını ise “emeklilik yaşantısına uyum” odak kategorisi ifade etmektedir. Katılımcılar bu aşamada emeklilik yaşantısına uyum sağlamak için kendilerine uygun uyum stratejileri geliştirmektedirler.

Araştırma bulgularının değerlendirilmesi bölümünde açıklanacak olan odak kategoriler ve onların alt kategorileri arasındaki ilişki Şekil 4’de ortaya konmaktadır.

Şekil 4: Odak Kategoriler ve Alt Kategorileri Arasındaki İlişki

8.3.1. Emekli Olmaya Karar Vermek

Bireyin çalışan rolünden emekli rolüne geçişi bir karar sürecidir. Özellikle kendi isteği ile emekli olmuş bir birey için bu kararı tetikleyen bazı faktörler mevcuttur. Bu açıdan emeklilik bir süreç olarak değerlendirildiğinde, bu sürecin başlangıcını emeklilik öncesi dönemde bireyin çalışma yaşamının yapısından etkilenen “karar” aşaması almaktadır.

“Emekli olmaya karar vermek”, genel olarak emeklilik öncesi dönemle ilgili sorulara verilen cevapların dökümünden ortaya çıkan bir odak kategoridir. Çalışma yaşamından ayrılıp emeklilik hayatına girişi belirlemek için bireyin bir karar vermesi gerekmektedir. Bireyin çalışma yaşamına yüklediği anlam, çalışma koşulları, aile içi ilişkilerinin yapısı ve emeklilik dönemine nasıl baktığı bu kararı almayı şekillendiren faktörlerdir.

Araştırmaya katılan kadın emekliler için bu karar aşamasının en dikkat çekici belirleyicileri çalışma ortamından kaynaklanan sorunların kadın için artık aşılamaz duruma gelmiş olması ve ailevi sorumluluklarının onu kuşatmasıdır. Bu iki durum kadını emekli olma kararına iten en önemli nedenlerdir. Bu nedenle de, “çalışma yaşamındaki sorunlar” ve “ailevi sorumluluklar”, “emekli olmaya karar vermek” odak kategorisinin alt kategorileri olarak belirlenmiştir.

Bu iki temel özelliğin yanında kadın emeklinin karar mekanizmasını harekete geçirmesinde, arkasında bırakacak olduğu çalışma yaşamının onun için anlamı ve temsil ettiği değerler de göz ardı edilmemesi gereken noktalardır.

Araştırmadaki kadın emekliler için çalışma yaşamı içinde olmanın en önemli anlamları ekonomik özgürlük sağlaması ve kadına kendine ait bir sosyal ortam sunmasıdır. Nebahat çalışma yaşamının anlamını şu şekilde ifade etmektedir:

“İnsanın ekonomik özgürlüğünün olması kendine güven getiriyor. Sorumluluk taşımak, üretici olmak, bir işe yaradığımı hissetmek beni mutlu ediyordu. Aynı zamanda belli bir çevre edinmemizi, arkadaşlık kurmamızı sağlıyordu.”
(03.10.2005, Resim Kursu)

Çalışma yaşamının anlamı kadar çalışma yaşamı içindeyken emekliliğe bakış açısı da karar sürecinin şekillenişini etkilemektedir. Araştırmada yer alan kadın emeklilerden dördünün emekliliğe bakış açısı olumsuzken, altısının bakış açısı ise olumludur.

Zorunlu şekilde emekli olanlar henüz bu döneme hazırlıklı olmadıkları için ve emeklilik kararını veren çoğu zaman kendileri olmadığı için emekliliğe ilişkin olumsuz görüşleri daha ağır basmaktadır. Emeklilik kararını kendisi almamış, çalıştığı kurumun emekliye ayrılmak zorunda bıraktığı katılımcılardan Lütfiye'ye göre:

"Emekliliği gelen insanın hem bedenen hem de zihnen yorgun olması gerektiğini düşünüyordum. İnsanın çalıştığı dalda işe yaramaz hale gelmesi gerekir ki emekli olsun. Ben emekliliği bu şekilde görüyordum ve benim için daha zaman var diyordum; ama üsttekiler beni zorunlu olarak emekliye ayırdılar." (26.09.2005, Resim Kursu)

Çalışma dönemi içindeyken emekliliğe olumsuz bakan katılımcılardan Meral Ç.:

"Ben o dönemde emekliliğe olumsuz bakıyordum emekli olmak istemiyordum. Çocuğum da olmadığı için işim benim için öncelikli konumdaydı ama iş yerimdeki sorunlarım beni istemediğim erken bir emekliliğe zorunlu bıraktı. Patlama noktası geldi ve birden kendimi emeklilik kararı vermiş şekilde buldum." (01.11.2005, Meral Ç.'nin evi)

Meral Ç.'nin bekar bir kadın olduğu göz önünde tutulursa özellikle çocuk sahibi olmayan bir kadın için erken emeklilik çok fazla düşünülen bir yaşam olayı değildir. Çocuk ya da eş gibi kadını eve bağlayan bir etkenin olmayışı emeklilik kararının ertelenmesini sağlamaktadır; ama çalışma koşullarındaki olumsuzluklar bireyi düşünmediği kararlar almaya götürebilmektedir. Çocuk sahibi olmak, kadının emeklilik yaşantısını hem başlangıçta hem de süreç içinde çeşitli yönlerden etkileyen bir faktördür. Çocuk sahibi bir kadın emekli için emeklilik, çocuklarına daha çok zaman ayırmak anlamına geldiği için çalışma yaşamının içindeyken emeklilik onun için olumlu bir dönem olarak görünmektedir. Emeklilik dönemini çocuklarına daha fazla zaman ayırabileceği için olumlu bir dönem olarak gören katılımcılardan Rengin'in kendi ifadeleri şu şekildedir:

"Olumlu görüyordum çünkü ailemle daha fazla ilgilenmek istiyordum. Emekli olduğumda onlar adına daha fazla şey yapabileceğimi biliyordum. Çalışmak da bir yere kadar, insanın sürekli aynı tempoyu götürmesi bir yerden sonra imkansız hale geliyor." (09.11.2005, Rengin'in evi)

Çalışma dönemleri içinde emekliliğe ilişkin olumlu görüşleri olanlar için emeklilik kararını almak daha basit bir süreçtir. Katılımcılardan Emel, emekliliği gecikmiş istekleri yapabilme dönemi olarak görmektedir. Özellikle bu tip bir bakış açısı emekliliğin bireyin yaşamına yeni ilişkiler, aktiviteler getirmesini destekler niteliktedir.

Araştırma kapsamı içinde yer alan kadın emekliler için emeklilik kararını şekillendiren en önemli iki neden “çalışma yaşamındaki sorunlar” ve “ailevi sorumluluklar” ın varlığıdır. “Emekli olmaya karar vermek” odak kategorisinin iki özelliği tamamen birbirinden bağımsız etkenler değildir. Kadının emeklilik kararını almasında ikisi aynı derecede etkili olabileceği gibi biri diğerinden daha ağır basabilmektedir.

8.3.1.1. Çalışma Yaşamındaki Sorunlar

Kadının çalışma yaşamı içinde karşılaştığı sorunlar onun emeklilik kararını etkilemektedir. Çalışma yaşamı içinde “kadın” olarak yer almak bireye bir baskı unsuru olarak hissettirilmektedir. Bu durum çalışabilecek durumda olmalarına rağmen kadınların emeklilik kararı alarak ücretli iş gücünden ayrılmalarına neden olmaktadır. Araştırmadaki kadın emekliler için çalışma yaşamı içinde karşılaştıkları sorunlar hem cinsiyete dayalı problemlerden hem de çalışma ortamının genel yapısından kaynaklanmaktadır. Kamu sektöründe yaşanan siyasi yozlaşmalar ve yanlış atamalar da kadının çalışma yaşamından aldığı tatmin duygusunu azaltmaktadır.

Kadının huzurlu şekilde çalışamaması eğer gerekli şartları yerine getirdiyse onu emeklilik kararı almaya doğru götürmektedir. İş yerindeki huzursuzluklar, amirlerle yaşanan sorunlar bu kararı tetikleyen etkenler olarak görünmektedir. Kadının hangi iş kolu içerisinde olduğu da önemli bir noktadır. Örneğin Nebahat, meslek lisesinden emekli bir öğretmen ve öğretmenlik mesleğini istediği koşullarda yerine getiremediği için emeklilik kararı almış:

“Öğretmenlikten çok dışarıya terzilik yapıyor gibiydik, amirlerin belli dayatmaları vardı. Amirlerden kaynaklanan sorunlar, iş yerindeki ortamın eskisi gibi olmaması beni emekli olmaya yöneltti.” (03.10.2005, Resim Kursu)

Üst mevkilerde çalışan kadınlar için yükselme şanslarının ellerinden alınması ya da onlara erkek bir çalışanla eşit şansın verilmemesi ve sırf kadın oldukları için çalışma şartlarının zorlaştırılması da kadın çalışanı emeklilik kararını almaya itmektedir. Çalıştığı kurumda daire başkanı olarak görev alan Emel emeklilik kararı almasının nedenlerini şu sözleriyle belirtmektedir :

“İş yerindeki yozlaşma, siyasi atamalar yüzünden çalışamaz duruma gelmiştim. Kadın olarak çalışmanın getirdiği zorluklarda benim emekliye ayrılmayı istememde büyük etkidir. O mevkideki erkek çalışan asla böyle strese sokulmazdı. Hem kadın olup hem de idari görevde olduğunuz zaman çok üstünüze geliyorlar. Esas stres de buradan kaynaklanıyor. Toplumda hala kadını ikinci plana atan bir düşünce sistemi hakim. Ben artık gelebileceğim en üst noktadaydım, devlet kurumu olmasına rağmen muhafazakar bir yerde çalışıyordum ve beni genel müdürlüğe atamayacaklarını biliyordum. Asıl sorun sadece yozlaşma değil cinsiyet ayrımcılığına dayalı sebepler de önemli bir etkidir. Bizim çalışma yaşamlarımız bir erkeğinkinden çok farklı ve zor.” (21.10.2005, Resim Kursu)

Emel gibi Hidayet’de iş yerinde yükselme şansının olmamasından dolayı emekliye ayrılmıştır:

“...çalışmaya devam etsem de yükselemeyeceğimi biliyordum. Bu insanın kendini sorgulamasına neden oluyor, ben neden çalışıyorum diye. İş yapanla yapmayan arasındaki fark da dikkate alınmadığı için emeklilik daha cazip geldi bana.” (23.11.2005, Hidayet’in evi)

Kadın emekliler için çalışma ortamlarının onlara tatmin vermemesi onları emeklilik kararı almaya iten bir nedendir. Araştırma içinde görüşülen kadınlardan emeklilik kararlarında ilk neden olarak çalışma şartlarındaki olumsuzlukları gösterenler çok hızlı bir şekilde emekliye ayrılmışlardır. Henüz çalışabilecek durumda olmalarına rağmen emeklilik kararı alarak yaşamlarının bu yeni dönemine giriş yapmışlardır. İş yerlerinde yaşanan huzursuzluklar ve kadının mesleğinde ilerleme şansının erkek yöneticiler tarafından elinden alınması kadın çalışanın kendini ve mesleğini sorgulamasına neden olarak, yaşamındaki stresin azalacağını düşündüğü bir dönem olan emekliliğe adım atmasını sağlamaktadır.

Kadının çalışma yaşamı içinde karşılaşmış olduğu sorunlar işini bırakmasına neden olduğu gibi ikinci bir işte çalışmamasına da neden olmaktadır. Özellikle çok fazla sorumluluk taşıyan mesleklerden emekli olan kadınlar ikinci bir işte çalışmayı tercih etmemektedirler. Meral K., emekli olduktan sonra ikinci bir işte çalışmayı merdivenleri tekrardan çıkmak olarak tanımlamaktadır. Çalışma şartlarından duyulan memnuniyetsizlik sonucu emekli olmaya karar vermiş bir kişi her ne kadar vaktinden önce emekli olduğunu bilse de yeni bir kariyere başlamayı riskli bulmaktadır ve bunun yerine evde oturup kendine zaman ayırmayı tercih etmektedir. Meral K. ikinci bir işte çalışmama nedeni şu ifadelerle açıklamaktadır :

"İkinci bir işte çalışmayı düşünmek bile o zaman bana çok zor geliyordu. Çalışırken dış etkenler sizi çok fazla yıpratınca bir an bundan kurtulayım diye düşünüyorsunuz. Emekli olunca da yeni bir işe başlamak, o arkanızda bıraktığınız şeyleri yeniden yapacağınızı düşünmek insana zor geliyor; çünkü artık ilk çalışmaya başladığınız zamanki kişi değilsiniz, koşullar sizi yıpratmış. Kendimi yeniden bu girdabın içine sokmaya gerek duymadım." (17.10.2005, Araştırmacının evi)

Araştırma içinde, çalışma yaşamındaki sorunları nedeniyle emeklilik kararı almış olan kadınlardan dördü çok hızlı şekilde emekliye ayrıldıklarını ve çalıştıkları dönemde emekliliği çok fazla düşünmediklerini, bu dönemde neler yapabileceklerine yönelik gerçekçi planlar yapmadıklarını belirtmektedirler. İş yerlerinde yaşanan huzursuzluklar ani emeklilik kararlarına yol açmaktadır. Çok fazla düşünülmeden alınan bu kararlar bireyin emeklilik yaşantısına uyumunu da etkileyen bir faktördür. Emeklilik öncesi dönemde belli planlar yaparak bu döneme girmek özellikle emekliliğin ilk yıllarında bireyin sosyal hayatını yeniden şekillendirmesine yardımcı olacaktır. Araştırmadaki kadın emekliler belli bir süre daha çalışıp, girecekleri bu yeni dönem için bir plan yapmaktansa bir an önce emekli olmayı tercih etmişlerdir. Bu çalışma dikkate alındığında, kadının çalışma yaşamında karşılaştığı sorunlar onu işinden zevk alamayacak noktaya getirmektedir, kadın bu durumun kurtuluşu olarak emekliliği tercih etmektedir.

Bireylerin çalışma yaşamları, onların yaşam seyirleri içinde çok önemli bir yere sahiptir. Bir kadın için de çalışma yaşamı içinde yer almak ona hem ekonomik özgürlük hem de statü ve prestij sağlayan bir niteliktir. Bu özelliklerinin yanında bir kadın için çalışma yaşamı özellikle toplumda hakim olan kültürel değerler sebebiyle zorluklarla dolu bir süreç olarak nitelendirilmektedir. Üst kademedeki mevkilerde çalışan kadın için önüne konan engeller onu işinden uzaklaştırmakta ve emeklilik kararı almasına neden olmaktadır. Bu çalışmada kariyerlerinde daha üst bir seviyeye çıkamayacaklarını anlayan kadınlar emekli olmayı tercih etmişlerdir. Yükselme şanslarının ellerinden alınmasında mevcut atama politikalarının ve cinsiyet ayrımcılığının rol oynadığını belirtmektedirler.

Kadının çalışma yaşamı sırasında karşılaştığı sorunların yanında onu emeklilik kararı almaya götüren en önemli nedenlerden birisi de işi dışındaki yaşantısıdır. İş dışındaki yaşantısının merkezinde ise ailesi vardır.

8.3.1.2. Ailevi Sorumluluklar

Çalışma yaşamında karşılaşılan sorunlar kadının emeklilik kararını almasında tek neden değildir. Bir kadının çalışma yaşamının karakteristik olarak bir erkeğinkinden farklı olmasının en önemli özelliği ailevi sorumluluklarının daha baskın olmasıdır. Bu ailevi sorumluluklar onu emeklilik kararı almaya götürebilecek kadar önemlidir. Kadın çalıştığı dönem içinde boş zamanlarının çoğunu ailesi ve evi ile ilgilenerek geçirmektedir. Çalışma şartları ne kadar ağır da olsa evin işlerini yapmak, çocukları ve eşiyle ilgilenmek kadın için asli görevlerden biridir. Katılımcılardan Gönül'ün aşağıdaki ifadesinden de anlaşılacağı gibi kadın işi ile evi arasında çok yoğun bir tempoda yaşamını sürdürmektedir.

"Doğru dürüst boş zamanın olmuyordu ki, ailevi sorumluluklar, çocuklar, evin işleri. Çalıştığınız için hepsini ucu ucuna yetiştirebiliyordunuz... Çocuklara da yeterli zamanı ayıramıyordum, her şey ancak onların doğal ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar olabiliyordu, oyuna, onların istedikleri şeyleri yapmaya zaman kalmıyordu." (28.09.2005, Resim Kursu)

Araştırmadaki kadınlardan sekizi emekli olmadan önceki boş zamanlarında genel olarak çocuklarıyla ilgilendiklerini ve ev işleri yaptıklarını belirtmişlerdir. Çocuğu olmayan iki kadın ise boş zamanlarını daha çok kendilerine ayırabildiklerini belirtmektedirler. Evli ve çocuk sahibi olan kadınlar boş buldukları her zamanı özellikle çocuklarıyla geçirmeye özen göstermektedirler. Kadın çalışanın emeklilik kararı almasında çocukları büyük bir etkindir. Kadın çalıştığı dönem içinde çocuklarıyla yeteri kadar ilgilenemediğini düşünerek suçluluk duymaktadır. Çalıştığı işin çok yoğun olmasından dolayı iki çocuğunu da dışarıdan yardım alarak büyütmek zorunda kalan katılımcılardan Nuran yaşadıklarını şu şekilde anlatıyor:

"İlk çocuğuma sekiz yaşına kadar Çankırı'da bakıldı. Ben Ankara'da çalışıyordum. İkinciye de üç aylıkken kreşe vermek zorunda kaldım. Benim onların büyümesinde çok fazla bir katkı olmadığını düşünüyorum. Çalışma yaşamım o kadar doluydu ki. Ama belli bir yıl çalıştıktan sonra artık kendimi çocuklarımla yanında görmek istediğim için emekli olmaya karar verdim. Onlarla bizzat ilgilenmek istedim. İnsan içindeki suçluluk duygusunu bastırmaya çalışıyor belki de." (13.12.2005, Araştırmacının evi)

Kadın annelik rolü ile çalışan rolünü bir arada yürütmeye çalışsa da, bir noktadan sonra çocuklarına daha önceden veremediklerini vermek için emekli olmayı seçmektedir.

“Belli bir yıl çalıştıktan sonra artık kendimi çocuklarımın yanında görmek istedim...” (Katılımcılardan Emine, 21.12.2005, Emine’nin evi)

Emeklilik kararı almasında çalışma yaşamındaki sorunlarının yanında çocuklarının da etkisi olduğunu söyleyen katılımcılardan Emel, hem iş ortamındaki olumsuzlukların hem de ailevi sorunların insanı emekli olmaya yönelttiğini belirtmektedir:

“İşle evi birlikte yürütürken çocuklarıma açıkçası çok az zaman ayırıyordum. Bazen onları dinleyecek zamanım bile olmuyordu. Çocuklarında bu durumdan rahatsız olduklarını hissediyorsunuz zaten. Oğlum bir keresinde anne bana kapıyı sen hiç açmayacak mısın demişti bu beni o kadar etkilemişti ki. Emekli olma nedenlerimden bir tanesi de çocuklarıma daha fazla zaman ayırabilmektir.” (21.10.2005, Resim Kursu)

Katılımcılardan hiç biri doğrudan eşlerinin isteği sonucunda emeklilik kararı almamıştır. Eşlerin birbirlerinin emeklilik kararları üzerinde dikkate değer bir etkisi olmamıştır. Katılımcıların bir tanesinin emeklilik kararı almasında annesinin rahatsızlığının etkisi olmuştur ve ona bakabilmek için ani bir şekilde emekliye ayrılmıştır.

Kadın bir yandan işinde başarılı olarak iyi bir kariyer elde etmek isterken bir yandan da ailesiyle daha fazla şey paylaşmak, onların hayatında söz sahibi olmak istemektedir. Hem başarılı bir çalışan hem de iyi bir eş ve anne olmak kadının sahip olduğu roller arasında bir çelişkinin doğmasına da neden olmaktadır. Her rol belli bir uğraşı gerektirmektedir. Kadın bu rollerini ne kadar iyi yapmaya çalışsa da, bu durum onun yaşamında bir baskı unsuru yaratmaktadır. Bu araştırma kapsamında konu ele alındığında bu baskının kadının emeklilik kararı almasında etkili olduğu görünmektedir. Kadın çalışma yaşamı boyunca evi ile işi arasında gidip gelmektedir, bu iki alanda da kendisinden beklenen sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukları birlikte yürütme zorunluluğu kadının yaşı da ilerledikçe ona daha zor gelmeye başlamaktadır ve kadının ailesiyle daha yakından ilgilenebilecek olduğu, aynı zamanda aldığı emekli maaşıyla da ekonomik özgürlüğünü koruyabileceği bir dönem olan emekliliğe adım atmasını sağlamaktadır. Araştırmadaki katılımcılar emeklilik kararı alıp emekliye ayrıldıktan

sonra işleri ve aileleri arasındaki koşuşturmanın, bir şeyleri hep acele içinde yapma zorunluluğunun bitmesinden dolayı rahatladıklarını belirtmektedirler.

Emeklilik kararına neden olan faktör ister çalışma yaşamındaki sorunlar isterse ailevi nedenler olsun kadın emekliler emeklilik yaşantılarıyla ilgili çok fazla planlama yapmamaktadırlar. Emeklilik kararı alındıktan sonra düşünülmesi gerekenlerden ilki gelirden yaşanacak olan düşüştür. Katılımcılardan sadece Lütfiye emeklilik dönemine ilişkin maddi planlamalar yapmıştır:

“...Çalıştığım dönemde maaşım şimdikine göre oldukça yüksekti. Emekli olduğumda gelirim düşeceğini biliyordum. Bu nedenle, emeklilik dönemim için maddi hazırlıklar yapmaya çalıştım ve bir tane ev aldım.” (26.09.2005, Resim Kursu)

Lütfiye dışındaki katılımcılar, emeklilik kararı vermeden önce girecekleri bu yeni dönemle ilgili gerçekçi denilebilecek bir planlama yapmamışlardır.

“Herhangi bir planlama yapmamıştım. Önceden emekli olacağını düşünmüyorsun zaten, emeklilik bir anda geliyor. Ben hiç planlı programlı yaparını görmedim.” (Katılımcılardan Meral K., 17.10.2005, Araştırmacının evi)

“Emeklilikle ilgili hiçbir planlama yapmadım, özellikle çok ani olduğu için hazırlıksız yakalandım.” (Katılımcılardan Gönül, 28.09.2005, Resim Kursu)

“İnsan nasıl olsa yapacak bir şeyler bulurum diye düşünüyor. Önceden bir plan yapıp ona göre hareket edeyim diye bir şey düşünmüyor.” (Katılımcılardan Emine, 21.12.2005, Emine'nin evi)

Araştırmaya katılan kadın emekliler göz önüne alındığında, emeklilik dönemine girişlerinin en önemli iki nedeni olarak çalışma yaşamında yaşadıkları sorunlar ve ailevi sorumluluklarının etkisi gösterilmektedir. Emeklilik kararı alınmasını etkileyen bu iki faktör, kadının emeklilik dönemine geçişini ve geçişin yapısını da tanımlamaktadır.

8.3.2. İlk Geçiş

Bireyin emekli olma sürecinin başlaması onu aktif bir çalışan olmaktan, emekli bir insan konumuna geçirmektedir. Kadının yaşam seyri içinde emeklilik dönemine geçiş yapmak önemli bir yaşam olayı olarak kavranmaktadır. Çalışmaya bağlı rollerin bırakılarak emeklilik dönemine ilişkin rollerin benimsenerek yaşamın bu yeni dönemine uyum sağlamak bir anda gerçekleşen bir olay değildir. Emekliliğe uyum sağlayabilmek

de belli bir süreç içinde gerçekleşmektedir. Bu sürecin başlangıcını bir önceki bölümde açıklanan karar aşaması oluştururken, gelişimini ise “ilk geçiş” olarak adlandırılan aşama sürdürmektedir. Bireyin emekli olduktan sonra geçirdiği ilk birkaç yılın yapısı daha sonraki yıllara göre farklılıklar göstermektedir. Bu zaman dilimi “ilk geçiş” olarak kavramsallaştırılmış ve emeklilik sürecini açıklayan odak kategorilerden biri olarak belirlenmiştir.

Emeklilik dönemine geçiş, bireyin emekli olduğu yaşa bağlı olarak yaşlılığa ilk geçiş olarak da kavramsallaştırılabilmektedir. Araştırma katılımcılarının yaşları dikkate alındığında emekliye ayrılma yaşları 37- 47 arasında değişmektedir. Bu yaş dilimi emekliye yeni ayrılmış bir kadının emekliliği yaşlılığa açılan bir kapı olarak görebilmesi için çok gerçekçi görünmese de katılımcılardan üçü emekliye ayrıldığı anda kendisini daha yaşlı olarak gördüğünü belirtmektedir.

“Yaşlılığa geçiş olarak gördüm ilk başlarda. Kendimi işe yaramaz, işi bitmiş biri gibi hissettim.” (Katılımcılardan Meral Ç., 01.11.2005, Meral Ç.’nin evi)

“Emekliliği yaşlılıkla bir tuttuğum bir dönem olmuştu. Emekli olduğunuzda bir anda her şeyin bittiği düşünabiliyorsunuz, ben de bunu ara ara yaşadım.” (Katılımcılardan Gönül, 28.09.2005, Resim Kursu)

Katılımcılardan yedisi ise emekli olduklarında yaşlılık dönemine geçiş yaptıklarını düşünmemektedirler. Türkiye koşullarında emeklilik yaşının kadın için düşük olması kadınların orta yaş dönemlerinin başlangıcı denilebilecek yaşlarda emekliye ayrılmalarına neden olmaktadır.

“Kendimi yaşlanmış ya da yaşlılığa daha yakın olarak değil, erken yaşta emekli olmuş biri olarak düşünüyorum. En az beş sene daha işimde verimli olarak çalışabilirdim;ama iş yerimdeki ortam ve o dönemdeki politikalar beni emekli olmaya itti.” (Katılımcılardan Lütfiye, 22.11.2005, Resim Kursu)

“...Orta yaş denebilecek bir dönemde emekli olmuşum ve şu anda kendimi hala aynı yaş dönemi içerisinde görüyorum.” (Katılımcılardan Meral K., 17.10.2005, Araştırmacının evi)

Bireyin çalışma yaşamından ayrıldıktan sonra kendini emekli bir birey olarak görmesi ve bu statüye bağlı rolleri kabullenmesi hemen olmamaktadır. Yeni rollerin benimsenmesi, eski rol ve ilişki kayıplarının üstesinden gelinebilmesi belli bir süreç içinde gerçekleşmektedir. “İlk geçiş” odak kategorisi kadın emeklilerin emeklilik

dönemine adım attıklarında ilk olarak yaşadıkları deneyimleri aktaran bir kavramsallaştırmadır. Bu deneyimlerin yapısı kadının emeklilik kararı alma nedenleri tarafından da şekillendirilmektedir. Çalışma yaşamındaki sorunlarından dolayı emekli olan kadın için bu ilk geçiş dönemi, üzerindeki baskıları attığı ve kendini rahatlamış olarak gördüğü bir yaşantıdır. Ailevi sorumluluklarını emeklilik kararı almasında daha ön planda tutan kadın emekliler için ise bu dönem aileleriyle tam anlamda ilgilenebilecekleri bir fırsat yaratmaktadır. Emeklilik kararı alınmasını tetikleyen bu nedenler katılımcıların emekliliğe ilk geçiş dönemlerindeki faaliyetlerini etkileyen birer faktördür.

Katılımcılar emeklilik yaşantısına girdikleri zaman çalışma yaşamının yoğunluğundan kurtulmuş olmanın kendilerini stresten kurtardığını belirtmektedirler. Katılımcılardan Emel yoğun stres altında çalışmasının sağlık sistemini kötü yönde etkilediğini ifade etmekte ve emeklilikte sağlık durumuyla ilgilenebilecek zaman bulduğunu belirtmektedir:

"...çalışırken son zamanlarda çok stresliydim; çünkü çok fazla sorumluluk gerektiren bir işte çalışıyordum. En ufak bir şeyi yanlış yaptığınızda her şey aksayabiliyordu. Bu stres zor bir yaşantıyı beraberinde getirdi. O dönemde patlamaya hazır bomba gibiydim, birkaç yıl daha o ortamda çalışsaydım sağlığımı kaybedecektim. Emekli olduğum anda kendimi bütün baskılardan kurtulmuş, yeni bir hayata başlamış gibi hissettim." (21.10.2005, Resim Kursu)

Araştırma kapsamındaki kadın emeklilerin çoğunluğu için emeklilik, ilk olarak sonsuz bir özgürlük hissi yaratan, onun ardından da emeklilikle birlikte ortaya çıkan kayıpların farkına varıldığı bir dönemdir. Katılımcılardan sadece ikisi için emekliliğin ilk zamanları beklentilerine uygun olarak gerçekleşmemiş ve keyif alabilecekleri bir dönem olmamıştır. Bu duruma özellikle aile yaşantılarının etkisi olduğunu belirtmektedirler. Bu iki özellik emeklilik yaşantısına ilk geçişin niteliğini ortaya koymaktadır ve "ilk geçiş" olarak kavramsallaştırılmış olan odak kategorinin içeriğini oluşturmaktadır. Bu içeriği ifade etmek için de "özgürlük ve sınırsız boş zaman" ve "kayıplar" alt kategorileri belirlenmiştir.

8.3.2.1. Özgürlük ve Sınırsız Boş Zaman

Emekli bir birey için aktif çalışma yaşamından ayrılıp emeklilik yaşantısına giriş yapmak, gündelik yaşamının ve alıştığı düzenin değişikliğe uğraması demektir. Bu değişikliğin ilk görünümü birey için olumlu ya da olumsuz yönlerden olabilir.

Araştırmaya katılan kadın emeklilerin çoğunluğu için yaşamlarında meydana gelmiş olan değişimin ilk görünümü olumlu yönde olmuştur. Katılımcılardan sekizi emeklilik yaşantısına geçişlerinde ilk olarak hiçbir yere bağlı olmamanın verdiği özgürlük duygusunu yaşadıklarını belirtmektedirler. Yetişkinlik dönemlerinin büyük bir kısmında sahip oldukları ve çalışan olmaya bağlı olarak kazanmış oldukları rollerden ve bu rollere uygun aktivitelerden ve ilişkilerden ayrılmış olmayı hem fiziksel hem de ruhsal olarak tükenmişliklerine son veren bir etkinlik olarak tanımlamaktadırlar. Çalışma yaşamı içindeyken yoğun çalışma şartlarından, ev ile iş arasında koşuşturmadan dolayı hem fiziksel olarak hem de ruhsal olarak yorgun düştükleri için emeklilik yaşantısının kendilerine sonsuz bir boş zaman sunduğunu belirtmektedirler. Katılımcılardan Meral K. emekli olduktan sonraki ilk aylarını şu şekilde tanımlamaktadır:

“Emekli olduğum zaman kendimi sanki bağlarımdan kurtulmuş da özgür kalmış gibi gördüm. İstediğim her şeyi yapabileceğim gibi geliyordu...” (12.11.2005, Meral K.’nin evi)

Katılımcıların hepsi emeklilik dönemine geçiş yaptıklarında çeşitli kayıplarının olacağını ve boşluğa düşebileceklerinin farkında olmalarına karşın sekizi ilk olarak bu duruma düşmediklerini belirtmektedirler. Emeklilik döneminin başlangıcında çalışırken yapamadıkları aktiviteleri yapabildikleri, ailelerine ve kendilerine daha çok zaman ayırabildikleri için emeklilik yaşantısından yeterli doyumu sağladıklarını belirtmektedirler. Katılımcıların emeklilik yaşantısından özellikle ilk zamanlarda memnun olmalarının en önemli sebebi, çalışmaya başlamalarından emekli olana dek neredeyse hiç ara vermemiş olmaları, doğum izni gibi sağlık durumlarıyla ilgili olaylar dışında kesintisiz olarak çalışma yaşamı içinde yer almış olmalarıdır. Yaşamlarının büyük bir kısmını kaplamış olan çalışma yaşamından ayrılıp günlük rutinleri çok farklı bir dönem olan emeklilik yaşantısına girdiklerinde kendilerini “özgür” olarak nitelendirmektedirler.

“... emekliliğin ilk zamanları çok güzel geçti. Çalışırken izin almak çok zordu bu yüzden emeklilik bana uzun bir tatil gibi geldi başlangıçta...” (Katılımcılardan Meral Ç.,01.11.2005, Meral Ç.’nin evi)

Araştırmaya katılan kadın emeklilerden emekliliği, ilk olarak kendilerini yeniden özgür kılan bir olay olarak görenler için emekliliğin en cazip yanı bireye kısıtlamasız bir boş zaman alanı yaratabilecek bir dönem olarak görünmesidir. Emeklilik dönemine ilk adım attıklarında, katılımcıların elde ettikleri bu boş zamanları da daha çok ev dışında geçirdikleri tespit edilmiştir. Bireyin iş yerinin merkezi konumda olduğu çalışma yaşamından, evinin merkezi konuma geçtiği emeklilik yaşamına geçişinde bu duruma alışmasının zaman aldığı görülmektedir.

“...belki bir ay her gün evden dışarı çıktım çarşılarda dolaştım. Kendime ev dışında yapacak işler buldum. Evde olmaya alışmak zamanımı aldı.” (Katılımcılardan Emine, 21.12.2005, Emine’nin evi)

“Sabah sekizde uyanıyordum akşam beşe kadar senelerdir çalıştığım ve ne yapacağımı bilmediğim için evde hiçbir iş yapmadan dolanıyordum ya da sokaklarda geziniyordum. Sonra işten çıkış saati geldiğinde sanki işten gelmiş gibi hızla ev işi yapmaya başlıyordum, elim ayağım birbirine dolanıyordu. Bu durumu dengelemem zaman içinde gerçekleşti.” (Katılımcılardan Rengin, 09.11.2005, Rengin’in evi)

Bu geçişin zaman almasının nedenlerinden birisi kadının emeklilik döneminden önce bu dönemde neier yapacağını çok fazla düşünmüş olmamasıdır. Kendisini çalışma yaşamının kısıtlamalarından kurtulmuş olarak görmek ve kendisine stres verici şeylerden uzaklaşmak kadının kendini daha özgür biri olarak nitelendirmesine sebep olmaktadır.

“Emekli olduğumda sonsuz bir özgürlük beni bekliyor gibi gelmişti. Çok sorumluluk gerektiren bir çalışma yaşamım olduğu için emekli olduğumda kendime ayıracak çok fazla zamanımın olduğunun, aslında doğum yaptığımda bile iznim bitmeden işime döndüğümün farkına vardım. Çalışma yaşamımın dışında yapabileceğim yeni uğraşların da var olduğunu zamanla gördüm ve bunları rahatlıkla yapabileceğimi düşünüyordum.” (Katılımcılardan Emel, 21.10.2005, Resim Kursu)

Emekliliğin bireye kazandırmış olduğu bu yeni boş zamanların nasıl kullanıldığı emeklilik yaşantısına uyum sağlamayı da doğrudan şekillendiren bir faktördür. Katılımcılardan Gönül için emekliliğinin ilk yılları diğer katılımcıların aksine daha zorlu bir süreçte gerçekleşmiştir. Annesinin rahatsızlığı nedeniyle emekliye ayrılmak zorunda kalmış olması, onun emeklilik yaşantısına beklentileri çerçevesinde

başlayamamasına neden olmuştur. Ailevi sorumluluklarının varlığı Gönül'ün emekliliğe ilk geçişini şekillendiren etken olmuş ve diğer katılımcılar gibi emekliliğinin ilk zamanlarını istediği aktiviteleri yaparak geçirmesine engel olmuştur. Gönül emekli olduktan hemen sonraki yaşantısını aşağıdaki ifadelerle belirtmektedir:

“Annemin hastalığından dolayı emekli olduğum için, emekli olur olmaz onunla ilgilenmeye başladım. Çok ağır hasta olduğu için bu durum aile ilişkilerimizi de etkiledi. Emeklilik pek de düşündüğüm gibi olmadı. Çocuklarıma daha çok zaman ayırabileceğim bir dönem olarak düşünürken o zaman bunu tam olarak gerçekleştiremedim.” (28.09.2005, Resim Kursu)

Katılımcılardan Hidayet'de emekliliğe ilk geçiş yaptığı dönemde emekliliğin bireye kazandırdığı boş zamanlardan öte kaybettirdiklerinin kendisini daha fazla etkilediğini belirtmiştir. Bu iki katılımcının diğer katılımcılar gibi emeklilik yaşantılarının özellikle başlangıcını her istediklerini yapabilecekleri, kendilerini özgür hissettikleri bir dönem olarak görmemeleri kişisel özelliklerine, aile içi ilişkilerine ve çalışma yaşamından ayrıldıklarında emekliliği yaşantılarının yeni bir dönemi olarak kavrayamamalarına bağlıdır.

Katılımcılar için emeklilikle birlikte kazanılmış olan bu boş zamanları, emekliliğe ilk geçişte doldurmak daha kolay olarak görünmektedir; ama belli bir zaman geçtikten sonra emekliliğin özgürlük yaratan bir dönem olmasının yanında kayıplar yaratan bir dönem olduğunun da farkına varılmaya başlanmaktadır. Bu kayıpların varlığı bazıları için daha önemliyen, diğerleri için aşılamayacak bir durum değildir.

8.3.2.2. Kayıplar

Emeklilik her ne kadar bireye yeni rol ve ilişkiler edinebileceği bir alan yaratsa da toplum içindeki statüsünü kaybettirici bir özellik olarak da görünmektedir. Emeklilikte yaşanan kayıpların araştırmaya katılan kadın emekliler üzerindeki etkileri bu alt kategorinin içeriğini oluşturmaktadır. Katılımcılar emekli olduklarında en önemli kayıplarının neler olduğu sorusuna gelir, arkadaş çevresi, çalışmanın bireye verdiği tatmin duygusu ve statü cevaplarını yoğunlukla vermişlerdir.

Kadının çalışma yaşamında kazanmış olduğu statüsü onun kimliğini tanımlayan önemli özelliklerinden birisidir. Bu statü belli rol ve ilişkileri, belli bir çevreyi de beraberinde

getirmektedir. Çalışma yaşamından ayrılıp emekli olmak kadının kimliğinin bu özelliğini yavaş yavaş arkasında bırakmasına neden olmaktadır.

"İşinizden kaynaklanan kimliğiniz zamanla kayboluyor..." (Katılımcılardan Nebahat, 5.10.2005, Resim Kursu)

"Çalışırken özgüvenin daha çok oluyor, kendini daha önemli biri gibi görüyorsun; ama emekli insan tedavülden kalkmış para gibi..." (Katılımcılardan Nuran, 13.12.2005, Araştırmacının evi)

Araştırmaya katılan kadın emeklilerin hepsi, emekli olduklarında çalışan rolüne bağlı olarak kazanmış oldukları statü ve prestijlerini derece derece kaybettiklerini kabul etmektedirler. Katılımcıların çoğunluğu bu durumun kendilerini krize sürükleyecek ölçüde şiddetli olmadığını belirtmektedirler. Kadın emekli için emeklilikteki kayıpların bir kriz durumuna dönüşüp dönüşmemesinde özellikle girmiş olduğu toplulukların rolü vardır.

"Zaman zaman o statüyü yitirdiğimi düşündüm. Çalışan meslek sahibi biri olmakla emekli olmak arasında fark var. Özellikle girdiğiniz topluluklar bunu size hissettiriyor. Emekli insan toplumda daha bir işi bitmiş gibi nitelendiriliyor." (Katılımcılardan Meral Ç., 01.11.2005, Meral Ç.'nin evi)

Bireyin emeklilikle birlikte statü ve saygınlık kaybettiğini düşünmesine neden olan çevresinin kendisine bunu hissettirmesidir. Belli bir mevkide olmaktan dolayı kazanılmış olan statünün geçmişe göre daha değersiz olarak görülmesi özellikle de ilk yıllarda emeklilik döneminin daha yıpratıcı olarak kavranmasına neden olmaktadır. Emekli olduktan sonra çevresindekilerin ona karşı davranışlarında değişiklikler olması bireyi olumsuz yönden etkileyebilir.

"Çalışırken belli bir çevreniz vardı, o çevre size işinizden, mevkinizden dolayı yakınlık ve saygı gösteriyordu, onlar emekli olduğunuz zaman kayboluyor. Bunu çok net görebiliyorsunuz ve bu kayıplar sizin için yıpratıcı olabiliyor; ama daha sonra bunların gerçek dostluklar olmadığını anlıyorsunuz." (Katılımcılardan Lütfiye, 26.09.2005, Resim Kursu)

Katılımcılardan Lütfiye'nin de belirtmiş olduğu gibi kadın emekliler için emeklilikte yaşadıkları kayıplardan biri de eski sosyal ilişkilerini kaybetmiş olmalarıdır. Çalışma yaşamı bireye toplumsal yaşamda bir yer ve rol vermesinin yanında, farklı sosyal ilişkiler kurmasına da olanak sağlamaktadır. Emeklilik, çalışma yaşamının kaynaklık ettiği sosyal ilişkilerin çoğunluğunun kesilmesine neden olan bir olaydır.

Katılımcılardan Hidayet emekli olduğunda sosyal ilişkilerinin azaldığını ve yaşamının merkezinin işinden evine doğru şekil değiştirdiğini belirtmektedir.

"Emekli olunca hayatının merkezini ev alıyor. Çalışırken farklı ortamlara giriyordum, devamlı yeni insanlarla tanışma fırsatım oluyordu. Çevrem daha genişti. Ama emekli olunca eski ilişkilerinin, arkadaşlarının çoğu kayboluyor."
(23.11.2005, Hidayet'in evi)

Katılımcılar emekliliğe ilk geçişlerinde sosyal ilişki ve arkadaş kayıplarını daha ön planda tutmaktadırlar. Süreç içinde bu kayıpların üstesinden gelmeyi öğrendikleri ve yeni sosyal ilişkiler kurdukları için emeklilik yaşantıları krize dönüşme eğilimi göstermemektedir. Mesleki kimliklerini ve bu kimliğin kendilerine sunduğu avantajları yitirmiş olmayı süreç içinde kabullenmeleri kadın emekliler için daha kolay bir geçiş olarak görünmektedir. Emeklilik dönemlerini çalışma dönemlerinden ayrı bir dönem olarak görmeye başlamaları bu kayıpların etkilerini azaltmaktadır.

"Çalışma yaşamında sahip olduğunuz değerler emekli olunca orda kalıyor, geriye dönmek mümkün olmuyor. İnsanın çalıştığı yerdeki konumu üstüne yapıştığı için ilk yıllarda bu konumu kaybetmek insanı etkiliyor. Bu kayıpların varlığını yaşamınızın odağı haline getirirseniz emekli olmak zor geliyor; ama ben kaybettiklerimin yerine yenilerine koymayı tercih ettiğim için emeklilik yaşantımda boşluğa düşmedim."
(Katılımcılardan Emel, 21.10.2005, Resim Kursu)

Katılımcılardan sekizi emeklilik dönemlerinde arkadaş ve çevre kayıpları yaşamalarına karşın bu durumun yaşamlarını değiştirmesine izin vermediklerini belirtmektedirler, diğer iki katılımcı ise sosyal ilişkilerindeki azalmanın kendilerini eve daha bağımlı hale getirdiğini ve sosyal açıdan daha pasif bir yaşantı içine girdiklerini belirtmektedir.

Araştırmaya katılan kadın emeklilerin sosyal ilişkilerinde ve aktivitelerinde yaşanan kayıpların yanında ön planda tuttıkları bir diğer kayıp ise, gelir durumlarında yaşanan değişikliktir. Kadın emekliler, emekliye ayrıldıklarında gelirlerinin yarısını kaybettiklerini belirtmektedirler. Emekli olduklarında ellerine geçen toplu paranın miktarının da düşük olması nedeniyle emeklilik öncesindeki beklentilerini de tam anlamıyla gerçekleştiremediklerini belirtmektedirler. Kadın emeklilerden evli olanlar maaşlarının düşmesine rağmen eşlerinin iyi bir gelire sahip olmasını gelecek için bir garanti olarak görmektedirler.

"...sadece benim emekli maaşım ile geçinmemiz çok zor olurdu. 25 yıl çalıştıktan sonra elde ettiğimiz maaş ortada 700-800 milyon. Eşimin geliri iyi olmasa ailemizin durumu hiç iç açıcı olmazdı doğrusu." (Katılımcılardan Nuran, 13.12.2005, Araştırmacının evi)

Evli olmayan katılımcılar için gelirde yaşanan düşüş yaşam kalitelerini daha çok etkilemektedir.

"Maddi olanaklarımın azalması başlangıçta beni oldukça olumsuz etkiledi. Çalıştığım dönemdeki gelirime göre belli alışkanlıklarım, harcamalarım vardı. Emekli olunca bunları gözden geçirmek zorunda kaldım." (Katılımcılardan Meral K., 12.11.2005, Meral K.'nin evi)

Katılımcılar emeklilikle birlikte gelir durumlarında yaşanan değişikliğin ilk geçiş döneminde yaşamlarını daha yoğun etkilediğini, zamanla bu duruma uyum sağlamak ve ikinci bir işte çalışmadıkları için de elde ettikleri geliri kabullenmek zorunda olduklarını belirtmektedirler.

Kadın emekliler çalışma yaşamından emeklilik yaşamına ilk geçiş yaptıklarında hem sınırsız bir boş zaman hem de çeşitli kayıplarla karşı karşıya gelmektedirler. Çalışma yaşamı içindeyken kısıtlı zamanları olması sebebiyle yapmak isteyip de yapamadıkları aktiviteler için boş zamanlarının bulunması katılımcıların kendilerini daha özgür bir yaşantı içinde hissetmelerine neden olmuştur. Emeklilik döneminin daha özgür bir yaşantı olması ve bireye sınırsız bir boş zaman alanı yaratmasının yanında belli kayıplara neden olduğu da katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Katılımcıların emeklilik yaşantısına ilk geçişte yaşamış oldukları deneyimler emeklilik yaşantısına uyum sağlamalarını ve bu yeni dönemden doyum almalarını etkileyen birer faktördür.

8.3.3. Emeklilik Yaşantısına Uyum

Araştırmaya katılan kadın emeklilerin emeklilik yaşantısına belirli bir süreçten geçtikten sonra uyum sağlamaları ve emekliliği yaşamlarının yeni bir dönemi olarak görmeleri "emeklik yaşantısına uyum" odak kategorisinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Odak kategorinin bu şekilde kavramsallaştırılmasının nedeni, kadın emeklilerin emeklilik dönemine ilk geçişlerini yaptıktan sonra kendilerine göre birer uyum stratejisi geliştirmiş olmalarıdır. İlk geçiş dönemindeki çalışma yaşamından kaynaklanan kayıplar ve emeklilikle birlikte ortaya çıkan özgürlük durumu arasındaki denge zamanla

ortaya çıkmaktadır. Bu ortamda katılımcılar yeni sosyal ortamlara girdikleri, yeni aktiviteler kazandıkları halde çalışma yaşamındaki aktifliğe oranla bir geri çekiliş de yaşadıklarını belirtmektedirler. Katılımcıların bu iki durum arasındaki dengeyi sağladıkları oranda emeklilik yaşantısından memnuniyet duydukları tespit edilmiştir. Bu denge bazen daha aktif bir emeklilik yaşantısını beraberinde getirirken, bazen de daha pasif ve kapalı bir yaşantıyı beraberinde getirmektedir. Bu durum farklı katılımcıları ifade ettiği gibi, bir katılımcının yaşamındaki farklı dönemleri de ifade etmektedir. Bireylerin emeklilik yaşantısına uyumları tek yönlü doğrusal bir çizgide ilerlememektedir. Aile içi ilişkiler ve bireyin kendisine yeni uğraşlar bulması açısından emeklilik daha olumlu bir değişim olarak görülürken, emeklilikteki ekonomik durumun bireyin bütün beklentilerini yerine getirmesini engellemesi açısından ise daha olumsuz bir değişim olarak görünmektedir.

“Emeklilik maddi anlamda olumsuz; ama kendimi meşgul edecek yeni alanlar bulmam ve kızımın daha fazla ilgilenebildiğim için olumlu bir değişim yarattı.”
(Katılımcılardan Lütüye, 22.11.2005, Resim Kursu)

“İnsan emeklilik döneminde rahat bir hayat sürmek istiyor; ama şu anki emekli maaşlarımızla isteklerimizi karşılamak çok zor.” (Katılımcılardan Nuran, 13.12.2005, Araştırmacının evi)

Araştırmaya katılan kadın emeklilerin, emeklilik yaşantısından doyum almalarını etkileyen en önemli faktör emeklilikteki ekonomik durumlarıdır. Emeklilik yaşantısında bireyin gelirinin durumu kadar sağlık sorunları yaşayıp yaşamaması da emeklilik dönemini etkilemektedir. Katılımcılar emeklilik yaşantısı içinde sağlık durumlarıyla daha yakından ilgilenebildiklerini ve sağlık durumlarının iyi olduğu ölçüde emekliliğin bireye sunduğu fırsatları değerlendirebildiklerini belirtmektedirler. Katılımcılardan Meral K. emeklilik yaşantısına uyum sağlama döneminde sağlık durumunun önemini şu şekilde ifade etmektedir:

“Biz genç yaşlarda emekli olduk, o yüzden ötümüzde yaşayacağımız daha uzun yıllar var. Bu yılları en iyi şekilde değerlendirebilmek de öncelikli olarak sağlığımızın yerinde olmasına bakar. Sağlığım yerinde olduktan sonra her istediğimi yapabilirim, seyahat ederim, yeni kurslara giderim. Hayattan zevk almak daha kolay olur.” (12.11.2005, Meral K.’nin evi)

Katılımcıların emeklilik yaşantısına uyum sağlamalarında kendilerini ne ölçüde “emekli bir birey” olarak tanımladıklarının da rolü vardır. Mesleki kimliğin yavaş yavaş

yitirilmesine, eve endeksli bir yaşamın ön plana geçmesine karşın araştırmaya katılan kadın emekliler kendilerini tam bir “ev hanımı” olarak tanımlayamadıklarını , ayrı bir noktada durduklarını belirtmektedirler.

“Ev hanımı gibi de değilim, çalışan gibi de. Çalışma yaşamı bitmiş bir kadının ama ev hanımlığına da sahip çıkamıyorum.” (Katılımcılardan Emel, 21.10.2005, Resim Kursu)

“Ben emekli oldum artık ev hanımları gibi evimde oturayım, sürekli ev işi yapayım kendimi bu şekilde göremiyorum. İnsanın alışkanlıklarından vazgeçmesi kolay olmuyor. Başlangıçta ev hanımlarının alışkanlıklarını edinmediğimiz için kendimizi daha farklı görüyoruz sanırım.” (Katılımcılardan Meral Ç., 01.11.2005, Meral Ç.’nin evi)

“Ben ev hanımlığını kendime yakıştıramadım hiç. Sabah kalktım her işimi yapayım, gezmelere gideyim, bu düzene hiçbir zaman alışamam. Ben kafama göre yaşıyorum, canım ne isterse onu yapıyorum. Bence ev hanımlığı daha düzenli bir yaşantı benim o tür bir düzenim yok.” (Katılımcılardan Rengin, 09.11.2005, Rengin’in evi)

Katılımcıların yukarıdaki ifadelerinden de anlaşıldığı gibi kadın emekliler, yaşantılarının evlerine yönelmiş olmasına rağmen “ev hanımı” kimliğinin daha farklı olduğunu, ev hanımlığının daha düzenli bir yaşantıyı beraberinde getirdiğini belirtmektedirler.

Birey emekliye ayrıldığında bu durumun bileşenleri sadece kendi yaşantısını değil aile üyelerinin ve çevresindekilerin yaşantılarını etkilemektedir. Kadının emekli olmasıyla yaşantısında ev içi ilişkileri daha ön plana geçmektedir. Zamanının büyük bir kısmını ailesiyle geçirmeye başlaması bütün katılımcılar için emekliliğe uyum döneminde ortaya çıkan bir özelliktir. Emeklilik döneminde ailesinin emekli bireye karşı tutum ve davranışları emeklilik yaşantısından alınacak olan doyumu etkilemektedir. Özellikle eşleri de emekli olan katılımcılar için emeklilik yaşantıları eşleriyle daha yoğun bir etkileşim kurabilecekleri bir dönem haline gelmiştir. Eşleri de emeklilik dönemi içinde olan katılımcıların emeklilik yaşantısına uyum sürecinde belirttikleri sorunlardan birisi ev içinde gün boyu bir erkekle birlikte yaşamak zorunda olmalarıdır. Bu duruma alışmak ve ev içinde yeniden bir işbölümü yapmak zaman içinde gerçekleşmektedir.

Araştırma içindeki kadın emeklilerden çocuk sahibi olanlar, çocuk sahibi olmayanlara göre emeklilik yaşantısını daha kolay kabullenmekte ve uyum sağlamaktadırlar.

Çalıştıkları dönemde çocuklarına yeterli ve kaliteli zamanı ayıramadıklarını düşünmeleri ve emekliliği çocuklarıyla birebir ilgilenebilecekleri bir dönem olarak görmeleri uyum sağlamalarını kolaylaştırmaktadır. Çocuklarının annelerinin artık çalışmıyor olmasından dolayı memnuniyet duymaları kadının emeklilik kararı olarak doğru bir iş yaptığını düşünmesine neden olmaktadır. Emekliliğin aile ilişkilerine olumlu bir etkisi olduğuna ilişkin genel bir görüş katılımcılar arasında hakimdir.

"Çocuklarımla daha çok ilgilenebiliyorum, her türlü problemleriyle birebir ilgilenebilmek için zamanım var. Bence emeklilikten sonra tam bir aile olunuyor, özelliklede yoğun çalışma yaşamından sonra. Çalışırken her şey bir koşuşturma içinde gerçekleşiyordu." (Katılımcılardan Gönül, 22.11.2005, Resim Kursu)

"Emekliliğe uyum sağlamamda çocuklarımın yardımı çok oldu. İnsan o kadar sene çalıştıktan sonra birden kendini evde bulunca ne yapacağını şaşıyor; ama çocuklar bu dönemde anneye o kadar bağlanıyor ki, gereksinimleri arttıkça bende onlara daha fazla ilgi göstermek zorunda kalıyorum. Çocuklar mutlu olduğu içinde iyi ki emekli olmuşum diyorum." (Katılımcılardan Emine, 21.12.2005, Emine'nin evi)

Çocuk sahibi olmayan katılımcılar çalışma yaşamlarını daha ön planda tutan bir yaklaşım sergiledikleri için emeklilik yaşantısına uyumları daha zorlu bir süreçte gerçekleşmektedir. Katılımcılardan Meral K. ve Meral Ç. isteyerek emekliye ayrılmalarına ve emeklilik yaşantısına ilk geçiş yaptıklarında karşılaştıkları özgürlükten zevk almalarına rağmen zaman içinde çalışma yaşamındaki tempoyu özlediklerini belirtmektedirler. Çocuk ya da eş gibi ilgilenmeleri gereken kişiler de olmadığı için zamanlarını nasıl değerlendirecekleri hususunda bir bocalama dönemi geçirmişlerdir. Katılımcılardan Meral Ç. emeklilik yaşantısına uyum sağlamasındaki zorlukları şu sözlerle ifade etmektedir:

"Ben emekli olmayı çok istememe rağmen zorluk yaşadım. Rutin hayatın dışında bir hayat sizi zorluyor. Düşüncede çok istememe rağmen pratikte düşündüğüm kadar kolay olmadı. Bir de ani olunca insan kendini hazırlıksız yakalayabiliyor." (01.11.2005, Meral Ç.'nin evi)

Katılımcıların emeklilik yaşantısına uyum sağlamalarında ekonomik durumları, sağlık durumları, aile ilişkileri ve "emekli birey" kimliğini kabullenmeleri önemli birer faktör olarak belirlenmiştir. Bu faktörlerin yanında, araştırma kapsamındaki kadın emeklilerin emekliliğe uyum stratejileri iki noktada ortaya çıkmaktadır. Katılımcılar, çoğunlukla emeklilik yaşantısına uyum sağlamak için kaybetmiş oldukları sosyal ilişki ve

aktivitelerin yerine yenilerini edinirlerken, bazı noktalarda da yaşantılarında bir geri çekiliş yaşamaktadırlar. Katılımcılarla yapılan derinlemesine görüşmelerin analizi sonucu oluşturulan “emeklilik yaşantısına uyum” odak kategorisi bu iki özelliğin yani “yeni aktiviteler ve roller” ve “geri çekiliş” alt kategorilerinin bileşiminden de meydana gelen daha merkezi ve güçlü bir kategoridir. Odak kategorinin özelliklerini oluşturan alt kategoriler her katılımcıdan toplanan verilerin birbiri ile karşılaştırılması sonucu ortaya çıkartılmıştır. Emeklilik yaşantısına uyumu açıklamaya çalışan bu alt kategoriler birbirlerinden tamamen bağımsız şekilde hareket etmedikleri ve birbirleri ile harmanlandıkları için “emeklilik yaşantısına uyum” odak kategorisi başlığı altında açıklanmaya çalışılmıştır. “Bireyin yeni aktiviteler edinmesi ve farklı toplumsal ortamlara girmesi” ve “bireyin belli alanlarda kendini pasifize ederek bazı aktivitelerden geri çekiliş yaşaması” her ne kadar iki zıt özellik olarak görünse de emeklilik yaşantısına uyum süreci içerisinde bütün katılımcılarda gözlemlenmiş ve katılımcılar tarafından da ifade edilmiştir. Ama bu geri çekiliş bireyleri toplumsal yaşamdan soyutlayacak şekilde olmamıştır.

Katılımcıların emeklilik yaşantısına uyum göstermelerinde elde ettikleri yeni rollerin ve aktivitelerin rolü vardır. Çalışma yaşamından ayrılmaları ile kaybetmiş oldukları rol ve ilişkiler ilk geçiş döneminde birer kayıp olarak kavrandıktan sonra katılımcılar arasındaki genel eğilim kaybedilmiş olan rol ve ilişkiler yerine yenilerini koymak şeklinde olmuştur.

Emekliliğe uyum gösterebilmek ve bu yaşantıdan da doyum alabilmek kadının yeni kazanmış olduğu rollerin yaşamını ne ölçüde doldurabildiğine bağlıdır. Katılımcılardan yedisi emeklilik dönemine uyum sağlamakta çok önemli bir zorluk yaşamadıklarını; çünkü gündelik yaşantılarını dolduracak aktiviteler bulduklarını belirtmektedirler. Bu aktiviteler özellikle hobi faaliyetleri olarak görünmektedir. Diğer üç katılımcı ise bu dönemde ev yaşantısını daha ön planda tuttıklarını belirtmektedir. Bu katılımcıların ev yaşantısına daha bağımlı olmaları onların diğer katılımcılara göre daha az sosyal olmalarına ve bu yaşantıya alışmaları için daha uzun bir sürecin geçmesine neden olmaktadır.

“ Emekliliğin ilk yıllarında pek ne olduğunu anlayamıyorsun. Bir yandan kayıpların var ama bir yandan da sorumluluktan kurtuluyorsun daha rahat bir hayat var önünde. Belli bir süre geçtikten sonra ise olanları tam olarak kavrayabiliyorsun, benim artık yeni bir yaşantım var bunu şekillendirmek de benim elimde diyorsun. Bütün bunları düşünmeme rağmen benim emekliliğe uyumum zor oldu diyebilirim; çünkü bu dönemde eve kapandım. Yaptığım şey ev işleri ve çocukların dersleriyle ilgilenmekti sadece. Şimdi şimdi yeni ortamlara girmeye, yeniden sosyal olmaya başlıyorum.” (Katılımcılardan Hidayet, 23.11.2005, Hidayet’in evi)

Katılımcıların kendilerine yeni hobiler, uğraşlar edinmeleri de aslında emekli olduktan hemen sonra değil belli bir zaman geçtikten sonra gerçekleşmektedir. Boşluğa düştüklerini düşündükleri anda yeni hobiler elde ederek o kriz durumunu aşmaya çalışmaktadırlar. Hobi faaliyetleri gibi kendilerine yeni uğraş alanları bulan katılımcıların emeklilik yaşantısına daha kolay uyum gösterdikleri ve yaşantılarındaki yeniliklerden ötürü daha memnun oldukları görülmektedir. Katılımcılardan Emel genel olarak emeklilik yaşantısını şu şekilde ifade etmektedir:

“Birkaç sene neredeyse hiçbir problem yaşamadım, yaşamımda herhangi bir boşluk hissetmedim; çünkü emeklilik tatile çıkmışım gibi gelmişti. Ama ne zaman işler rayına oturdu, çocuklar da biraz daha büyüdü, yaptığım rutin işler zamanımı doldurmamaya, beni tatmin etmemeye başladı, o an kayıplardan ötürü boşluğa düştüğümü hissettim. Tabi zamanla o boşluğu da doldurmaya öğrendim, hobiler edindim kendime, kurslara gitmeye başladım böylece yeni ortamlara girdim, yeni insanlarla tanıştım.” (21.10.2005, Resim Kursu)

Emel gibi diğer katılımcılar da hobi kurslarını ya da dernek faaliyetleri gibi organizasyonları emeklilik yaşantısına uyum sağlamakta birer basamak olarak görmektedirler. Çalıştıkları dönemlerde yapmayı tasarladıkları faaliyetleri yapmak için emeklilik dönemi özellikle kadın emeklilere fırsat sunan bir evre haline gelmiştir. Sadece ev işleri yapmak ya da çocuğu ve eşiyle ilgilenmek zamanla günlerini doldurmamaya başlamaktadır. Bu noktada da yeni hobiler edinmek, kendini geliştirmesine ve yeni sosyal ortamlara girmesine yardımcı olacaktır.

“Her günümü doldurmaya çalışıyorum. Hafta içi üç ayrı kursa gidiyorum, bu kurslar zamanımın çoğunu alıyor.” (Katılımcılardan Meral K., 17.10.2005, Araştırmacının evi)

Katılımcılardan Lutfiye, emeklilikteki boş zamanlarını anlamlı bir şekilde doldurabilmek için hobi kurslarına gitmeyi tercih ettiğini belirtmektedir:

“Resim yapmayı eskiden beri çok isterdim; ama çalışırken buna zaman ayırmak mümkün olmuyordu. Emekli olunca resimle ilgili bir kursa gitmek, yeniden bir şeyler üretmek kendime güvenimi artırdı.” (22.11.2005, Resim Kursu)

Katılımcılardan Nebahat de boş zamanlarında hobi kurslarına gittiğini, bu kurslarda yaptığı aktivitelerin kendini çalışma etkinliğinden tamamen koparmadığı ve kendisini boşlukta hissettirecek bir durum yaratmadığını belirtmektedir:

“Devamlı evde oturmaya alışkın olmadığım için belli bir süre sonra bu durum beni sıkımsa başladı. Çocuklarda büyüdüğü için onlarla da fazla ilgilenmem gerekmiyor. Bende kurslara geliyorum. Meşgul olunacak işler bulduğunuz zaman kendinizi dinleyecek zamanınız kalmıyor.” (03.10.2005, Resim Kursu)

Emeklilik yaşantısına uyum sağlamada hobi faaliyetleri gibi yeni aktiviteler edinmenin yanında kadının yaşantısının bu evresinde edindiği yeni roller de etkili olmaktadır. Kadının emeklilik yaşantısında edindiği yeni rollerden başlıcası “anneanne/babaanne” olmasıdır. Bu yeni rolün gereklilikleri kadının emeklilik yaşantısını şekillendirmeye başlamaktadır. Torun sahibi olan katılımcıların yanında gelecekte bu rolü kazanacak olanlarda, bu rolün emeklilik yaşantılarını büyük ölçüde şekillendireceğini ve zamanlarının çoğunu alacağını belirtmektedirler. Çalıştıkları dönemde çoğunlukla çocuklarını yardım alarak büyütmek zorunda kalmaları sebebiyle yeniden bir bebeğin sorumluluğunu almaktan mutluluk duymaktadırlar. Katılımcılardan Nuran ve Nebahat şu anda bu role sahiptirler ve bu yeni rollerinden son derece hoşnut olduklarını belirtmektedirler.

“Torun bakmayı ilk başlarda hiç düşünmemiştim. Kimse beni bağlayamaz diyordum; ama daha sonradan çalışırken kendi çektiğim zorluklar aklıma geldi.” (Katılımcılardan Nuran, 13.12.2005, Araştırmacının evi)

Araştırmadaki kadın emeklilerin emeklilik yaşantısına uyum sağlarken bazı noktalarda da bir geri çekiliş yaşadıkları tespit edilmiştir. “Geri çekiliş” olarak kavramsallaştırılmış olan bu tutum ve davranışlar, kadın emeklilerin toplumsal yaşamdan tamamen kendilerini çekmelerine neden olabilecek boyutta değildir.

Katılımcılar emeklilik yaşantılarında yeni aktiviteler kazanarak kendilerini meşgul etmeye, gündelik yaşamlarını doldurmaya çalışsalar da bu yaşantı onlar için bir geri çekilişi de içinde barındırmaktadır. Emeklilik yaşantısı doğası gereği çalışma hayatına göre daha pasif bir yaşantıdır.

Bu geri çekilişin odağında kadının kendisi bulunmaktadır. Kadın emekli olduğu zaman kendine daha az özen göstermektedir. Çalıştığı dönemlerde bulunduğu statüye uygun olarak giyimine, saçına, makyajına daha bir özen gösterirken emeklilik yaşantısında bu statünün kaybedilmiş olmasından dolayı kendini bu faaliyetlerden geri çekmiştir. Ev yaşantısının vermiş olduğu rahatlık kadının kendine gösterdiği özenin kaybolmasına neden olmuştur. Katılımcıların hepsinde bu tür bir geri çekiliş görülmesine karşın bu durumu daha yoğun olarak yaşayan iki katılımcı emeklilik döneminde eve daha çok bağlanmış kişilerdir. Bu kişilerden Hidayet emeklilik döneminde kendisini nasıl gördüğünü aşağıdaki sözleriyle ifade etmektedir:

"Kendime çalışırken daha çok bakardım. Daha düzenliydim. Saçma, kıyafetime daha çok özen gösterirdim. Şimdi o düzeni kaybettim. Kendimi bıraktım. Evde olmanın verdiği rahatlık, kendime daha az bakmama neden oldu. Eski Hidayetle yeni Hidayet arasında çok fark var. Emeklilik yaşantısı bana çok kilo aldırdı. Eski enerjimi kaybettim." (23.11.2005, Hidayet'in evi)

Kadın emeklilerin çalışma yaşamı içindeyken kendilerini daha düzenli görmeleri ve bu yeni dönemin rahatlığı kendilerini daha pasif bir konumda görmelerine neden olmaktadır. Katılımcılar emeklilik yaşantıları içinde yeni roller, yeni sosyal ilişkiler kazansalar da gündelik yaşamlarındaki düzenin gerilediğini kabul etmektedirler.

"Çalışma hayatı daha aktif bir yaşantıydı. Daha planlı programlıydınız, şimdi daha rahat bir yaşantı içindesiniz, daha özgür ama öbürü daha derli toplu bir yaşantıydı, bir günü daha dolu dolu geçiriyordunuz. Şimdi o rahatlık bir günü daha az işle dolduruyor hale getiriyor insanı. O zaman hem gündüze hem de geceye bir şeyler sıkıştırıyordunuz, şimdi bu olay hafıfledi." (Katılımcılardan Emel, 21.10.2005, Resim Kursu)

"Çalışma hayatı daha düzenli idi. Hafta sonu evinin işlerini yapıyorsun, yemeğini hazırlıyorsun. Zamanın kısıtlı ona göre ayarlamak zorundasın. Emekli olunca her günün boş. Bugün yapmazsam yarın yaparım diye düşünüyorsun. Zamanın bol olduğu için istekleri ertelemek daha kolay." (Katılımcılardan Gönül, 22.11.2005, Resim Kursu)

Katılımcılar emeklilik yaşantısına uyum sağlamakta küçük zorluklar yaşamalarına karşın, yeni sosyal ilişkileri ve rolleri ile emeklilikte yaşanan kayıpların kaynaklık etmiş olduğu geri çekiliş arasındaki dengeyi kurmuşlardır. Emeklilik yaşantılarını yaşam seyirleri içinde yeni bir dönem olarak kavramsallaştırarak bu yeni dönemin rutinlerini belli bir düzene oturtabilmişlerdir.

Araştırma bulgularının değerlendirilmesi başlığı altında aktarılmış olan bu bölümde; grounded theory araştırma tasarımının esaslarına uygun olarak yapılmış veri toplama ve veri analizi uygulamalarının sonucunda elde edilen kavramsal şema, araştırmaya katılan kadın emeklilerin kendi ifadelerinin de yardımıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ortaya konmuş olan bilgilerin ışığında genel sonuç bölümünde grounded theory araştırma tasarımının esaslarına uygun olarak araştırmanın sonucunda ulaşılan önermeler ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırmanın son bölümü olan tartışma bölümünde ise araştırmanın ortaya çıkardığı sonuçların literatürde var olan bilgilerle benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konmaya çalışılmaktadır.

9. BÖLÜM: GENEL SONUÇ

Kadının yaşamında giderek daha önemli bir yer tutmaya başlayan çalışma hayatından ayrılarak emeklilik yaşantısına geçiş yapmanın, toplanan verilerden hareketle tek bir olay olarak değil belli aşamalar içinde gelişen bir süreç olarak ele alınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma süreci sonucunda yani verilerin teorik doyuma ulaştığı kararı alınana kadar yapılmış olan yarı-yapılandırılmış görüşmelerin analizi sonucunda emeklilik olgusu ile ilgili olarak literatürdeki kavramsal ve teorik bilgilere yeni açılımlar kazandırabilecek nitelikte de olan önermelere² ulaşılmıştır. Bu önermeler nitel araştırmanın yapısının da gereği olarak genelleme yapabilecek nitelikte değildir; ama bu çalışma sonucunda ortaya çıkarılmış olan önermeler konu ile ilgili nicel bir çalışma için test edilebilir hipotezler haline getirilebilir. Bu bölümde belli açıklamalardan sonra ortaya konmuş olan önermeler araştırmanın başında veri toplama aşamasından önce belirtilmiş olan problem cümlelerinin veriler ışığında aydınlatılmasını sağlamaktadır ve bir anlamda bu soruların cevaplarıdır. Grounded theory araştırmasının doğası gereği ampirik düzeyle başlanmış olan çalışma kavramsal düzeyle sonuçlandırılmaktadır.

Bu araştırma sonucunda irdelenmiş olan kadının emeklilik kararından emeklilik yaşantısına uyuma kadar geçirmiş olduğu süreç katılımcıların sosyal dünyalarını yansıtmaktadır. Bu sosyal dünyayı anlamak ve yorumlamak için yapılmış olan veri toplama ve veri analizi işlemlerinin sonucu olarak da üç odak kategoriye ulaşılmıştır. Bu üç odak kategori çerçevesinde ulaşılan sonuca göre emekliye ayrılmasında çalışma ortamının ve aile içi ilişkilerinin rolü olan kadın, emeklilik yaşantısına ilk geçişinde ilk olarak sınırsız bir boş zaman alanı ile karşılaşmakta ve bundan memnun olmaktadır, daha sonra ise emekliliğin bir sonucu olan kayıpların farkına varmak onu bir bocalama evresine götürebilmektedir, emekliliğe uyum ise bireylerin yaşantılarındaki sosyal, kişisel ve ekonomik faktörlerin de etkisiyle boş zaman ve kayıplar arasındaki dengenin sağlanmasıyla yani belli alanlarda yeni aktiviteler ve roller kazanmakla belli alanlarda da geri çekiliş yaşamakla gerçekleşmektedir. Odak kategoriler bu sürecin demir atma noktalarını temsil etmektedir.

² Grounded theory'nin öğelerinden biri olan önerme ya da öneriler (proposition) kategoriler arasındaki genelleştirilmiş ilişkileri belirtmektedir. "Önermeler" kavramının hipotezlerden farkı kavramsal ilişkileri kapsamaları ve tümevarım yoluyla araştırma süreci boyunca toplanan verilerden oluşturulmalarıdır.

Kadın emekliler için emekliliğin anlamı öncelikle çalışma hayatı içindeyken şekillenmektedir. Çalışma hayatında sorunlar yaşayan ve ailesine daha çok zaman ayırmak isteyen kadın için emeklilik olumlu ve yaşantısına yenilikler kazandıracak bir dönem olarak görünmektedir. Çalışma hayatı içindeyken emekliliği olumsuz bir dönem olarak gören katılımcıların nedeni ise çalışma yaşamına daha bağlı olmaları ve emeklilikle birlikte yaşanan kayıpların kendilerini önemli şekilde etkileyebilecek olmasından çekinmeleridir. Araştırmaya katılan kadın emeklilerin çoğunluğu, emeklilik öncesinde emekliliğe daha olumlu bir perspektiften bakarken, olumsuz görüşleri ağır basanlar içinde aslında bu durum emeklilik yaşantılarını derinden etkilememekte, olumsuz görüşler zaman içinde değişikliğe uğramaktadır. Kadın emeklilerin çalışma yaşamından ayrılarak emeklilik dönemi içine girmelerinin belli başlı iki nedeni olduğu tespit edilmiştir. Çalışma yaşamı içinde yaşadığı sorunlar ve ailevi sorumlulukları kadının emeklilik kararı vermesinde itici güç olan faktörlerdir. Çalışma ortamında yaşanan huzursuzluklar ve kadın çalışanın yükselmesi önündeki engeller çalışma yaşamında yaşanan sorunların başında gelmektedir. Kadının emeklilik kararı verme aşamasında bile farklı özelliklerin şekillendirici olması kadın emekliliğinin tek başına araştırılacak bir konu olduğunu teyit eder niteliktedir.

ÖNERME I : Kadının emeklilik kararı almasında çalışma ortamı ve ailevi ilişkileri etkili olmaktadır.

Emeklilik öncesi dönemde yaşananlardan dikkat çekici olan bir nokta da kadının emeklilik dönemine ilişkin ciddi bir planlama ve hazırlık yapmamasıdır. Bireyin bu yeni yaşantıya adım atma noktasında maddi ve manevi hazırlık yapması, onu yaşantısı üzerinde belli bir kontrol sağlamaya götürebilecek bir özelliktir; ama katılımcılar emeklilik kararlarını da belli bir plan doğrultusunda almadıkları için bu kontrole fazla sahip olamamışlardır. Katılımcılar emekliliğe ilişkin gerçekçi planlamalar yapmamalarına karşın emeklilik dönemine ilişkin çeşitli beklentileri vardır. Araştırmaya katılan kadın emeklilerin çoğunluğunun emeklilik döneminden beklentisi aileleriyle daha yakından ilgilenebilmek, daha çok seyahat etmek ve yeni hobiler elde etmektir. Bu beklentilerden aile içi ilişkilerle ilgili olanlar çoğunlukla gerçekleştirilebilmektedir. Yeni hobiler elde edebilmekle ilgili beklentilerde kadının emeklilik yaşantısının seyrine göre şekillenmektedir. Katılımcılardan bazıları emekli olduktan hemen sonra yeni

hobiler elde etme eğilimdeyken, bazıları yaşantısını belli bir düzene oturtuktan sonra bu faaliyetlere zaman ayırmaktadır. Ancak emeklilikte bireyin maddi gücünün azalması emeklilik öncesinde hayali kurulan yaşantının tam olarak sağlanmasına olanak vermemektedir. Ekonomik durumda yaşanan dalgalanma da emekli bireyin uyum sağlamak zorunda kaldığı bir faktör olarak belirlenmiştir.

ÖNERME II: Kadın emekliler, çalışma yaşamı içindeyken emeklilik dönemlerine ilişkin özellikle maddi bir planlama ve hazırlık yapma eğilimde değildirler.

ÖNERME III: Kadın emeklilerin, emeklilik öncesindeki beklentilerinin gerçekleşme durumu maddi olanaklarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu beklentilerden aile içi ilişkileriyle ilgili olanlar daha gerçekleştirilebilir niteliktedir.

Araştırmaya katılan kadın emekliler için emeklilik, yaşantılarının yeni bir döneminin de başlangıcı sayılmaktadır. Katılımcı kadınların 40'lı yaşlarda emekliye ayrılmış olmaları ve önlerinde yaşayacakları daha çok zamanları olduğuna inanmaları, emekliliği çocukluk ve yetişkinliğin ardından yaşamlarının üçüncü çağı olarak kavramalarına neden olmaktadır.

ÖNERME IV : Kadın emekliler emekliliği orta yaştan yaşlılığa geçiş dönemi olarak görmemektedirler. Emekliliğe adım atmalarıyla birlikte çalışma yaşamından farklı rutinleri olan, aile içi ilişkilerinin de değişime uğradığı yeni bir döneme giriş yaptıklarını belirtmektedirler.

Bu yeni yaşantıya giriş yaptığında kadın genel olarak yaşam düzenini de değiştirmiş olmaktadır; çünkü emeklilik çalışma hayatından çok farklı bir düzende işlemektedir. Katılımcılar için bu farklı yaşantının ilk görünümünü gündelik yaşantıda meydana gelen değişiklikler oluşturmaktadır. Emeklilik yaşantısının bireye sunmuş olduğu en önemli özelliği “boş zaman” olarak nitelenen zamandır. Bu boş zamanın anlamlı bir şekilde doldurulması bireyin emeklilik yaşantısından doyum almasını sağlamaktadır.

ÖNERME V : Emeklilik sonrasında kadının yaşamında meydana gelen değişimlerden biri boş zamanlarının artmasıdır. Bu boş zamanları doldurabilme yeteneği bireyin emeklilik yaşantısından alacağı doyum ile ilişkilidir.

Araştırma sonucuna göre kadın emekliler için emekliliğe ilk geçiş yaptıkları dönemde ne isterlerse yapabileceklerini düşünmelerine neden olan sınırsız boş zaman, kendilerini daha özgür bireyler olarak görmelerine neden olmuştur ve emeklilik bir kriz durumu meydana getirmekten çok öte bir olay olarak görünmektedir. Araştırmaya katılan kadın emekliler için, emeklilik bireyi sosyal ve psikolojik açıdan çöküntüye götüren bir olay değildir. Emeklilik bireyin yaşamında kriz durumu yaratacak kadar keskin bir değişim yaratmamaktadır.

ÖNERME VI : Çalışma yaşamından ayrılmak kadının yaşamında bir kriz durumu meydana getirmemektedir. Kadın, emekliliğin olumsuz sonuçlarının yaşantısında bir kriz durumu meydana getirmesine izin vermeden emekliliğe uyum sağlamaktadır.

Kadın emekliler için bu sınırsız olarak nitelendirilen boş zamanın çok cazip görülmesinin nedeni çalışma yaşamları içinde çok fazla sorumluluk taşımaları yüzünden üzerlerinde toplumsal bir baskı yaratılması ve hem ruhsal hem de fiziksel olarak yorgun düşmeleridir. Bu noktada emeklilik kadın için çok keyifli ve doyum sağladığı bir dönem olarak görünse de, bu durum sürekli değildir; çünkü emeklilik kadının yaşantısında göz ardı edemeyeceği kayıpların yaşanmasına da neden olmuştur. Katılımcılar bu kayıpların varlığının farkındadırlar ve belli noktalarda geçmişte sahip oldukları statüye ve buna bağlı rollere özlem duymaktadırlar; çünkü yaptıkları işler onlara toplum içinde belli bir yer kazandırmış ve kimliklerinin önemli bir parçası haline gelmiştir.

ÖNERME VII : Kadın , emekli olduğunda çeşitli kayıplarla da karşılaşmaktadır. Bu kayıplardan birisi gelirden yaşanan düşüştür. Gelir kaybı bireyin yaşantısını doğrudan etkileyen bir faktördür. Emeklilikle yaşanan kayıplardan bir diğeri de çalışma yaşamının kazandırdığı statü ve rollerdir. Bu statü ve roller kadının kimliğinin önemli birer parçası haline gelse de, emeklilikle birlikte kimliğini yitirmesine neden

olabilecek boyutta değildir; çünkü bu özellikler kadının kimliğini tek başına oluşturmamaktadır.

Emeklilikle birlikte farklı rutinleri olan bir yaşantı içine girmek bu kayıpların birden bire göz ardı edilmesi anlamına gelmemektedir. Süreç içerisinde kadın bu duruma uyum sağlamayı öğrenmektedir. Aslında emeklilik ne sadece rol ve geri çekilme teorisyenlerinin dediği gibi bireyi hassas ve zayıf bir konuma getirip onu temel yaşam rolünden ayırmaktadır; ne de aktivite ve süreklilik teorisyenlerinin dediği gibi bireyin tamamen aktif bir yaşantı sürmesine neden olmaktadır. Bu araştırmanın verileri dikkate alındığında emeklilik olgusunun içinde hem olumlu hem de olumsuz öğeleri birlikte barındırdığı sonucuna ulaşılmıştır; ama olumsuz yönler daha çok rol ve ilişki kayıplarının varlığıyla ilişkilidir yoksa literatürde aktarılan şekilde bu kayıpların sonuçları olarak nitelenen emekliliğin ekonomik ve sosyal yönden bireyin üretken yaşamının sonu ve toplumsal yaşamdan bir geri çekiliş olmasıyla ilişkili değildir.

ÖNERME VIII : Emeklilik, bireyin yaşantısına hem çeşitli kayıplar getiren hem de yeni açılımlara yol açan bir süreçtir. Bu iki durum arasındaki denge sağlandığı zaman bireylerin emeklilik yaşantısına uyum gösterebilmeleri kolaylaşmaktadır.

Kadın emeklilerin emeklilik döneminde sosyal ilişkilerinde bir azalma olduğu gerçektir, özellikle iş yaşantısına dayalı olarak gelişen sosyal ilişkileri kesintiye uğrama eğilimindedir. Ailesiyle olan sosyal ilişkilerinin ise emeklilik döneminde yoğunluğu artmaktadır. Emekliliğin aile ilişkilerine olan etkisinde kadının evli ve çocuk sahibi olması ile bekar olması arasında bazı farklılıklar olduğu da tespit edilmiştir. Çocuk sahibi bir kadın için emeklilik her şeyden önce çocuğuyla istediği şekilde ilgilenebilmesi için bir fırsattır. Çalışma yaşamı içindeyken çocuğunu kendi büyütemediği için duyduğu suçluluk duygusu emeklilik döneminde annelik rolünün daha ön plana geçmesine neden olmaktadır. Çocuk sahibi katılımcılar için emekliliğin sadece bu özelliği bile, yaşantılarında olumlu değişimlere yol açan bir dönem olarak nitelendirilmesi için yeterlidir. Çocuk sahibi olmayan katılımcılar için ise durum biraz daha farklıdır; çünkü onlar ilgilerini farklı yönlere yöneltmek zorundadırlar. Bu

katılımcıların emeklilik yaşantısına uyum sağlamasında yeni aktivitelere katılmak, yeni sosyal ortamlara girmek daha ön planda yer almaktadır.

ÖNERME IX : Kadının çocuk sahibi olması ya da olmaması emeklilik yaşantısını etkileyen bir faktördür.

Araştırmaya katılan kadın emekliler için emekliliğin gündelik yaşamlarında yarattığı değişimlerden birisi de aile içi ilişkilerinde meydana gelmektedir. Emeklilikle birlikte kadının ailesiyle olan ilişkilerinin yoğunluğu artmakta, aynı zamanda içeriği bazı değişikliklere uğramaktadır. Çalışma yaşamı içindeyken ona daha yardımcı olan eşi ve çocukları, kadının emekliye ayrılmasıyla birlikte daha önce kendi sorumluluklarında olan birçok işi ona devretmektedirler. Bir anlamda kadının emekliye ayrılması ev içindeki işbölümünün değişime uğramasına neden olmaktadır. Eşiyle belli bir işbölümü içinde yürüttüğü faaliyetleri artık tek başına yapmak zorundadır; çünkü artık o işleri yapacak zamanı vardır.

ÖNERME X : Kadın bir emekli için emeklilik, ev içindeki işbölümünü değiştirebilmektedir.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda emeklilikle birlikte toplum içindeki statülerinin değişikliğe uğramış olduğunu daha çok bu durum kendilerine yansıtıldığı zaman hissettiklerini belirtmektedirler. Emekli bir birey olarak toplumsal yaşamda çevresindekiler tarafından daha değersiz, işe yaramaz ya da daha düşük statülü bir birey olarak değerlendirilecek olurlarsa, bu değişimin kendilerini etkileyebileceğini belirtmektedirler. Toplumun emekli bireyi nasıl gördüğü, çalışma yaşamı içindeyken sahip olduğu özellikleri yitirmesini olumsuz bir özellik olarak algılayıp algılamadığı emekli bireyin kendisine bakış açısını da şekillendirmektedir.

ÖNERME XI : Toplumun emekli bireye bakışı, emekli bireyin kendisini tanımlamasını etkileyen bir faktördür. Toplumsal yaşam içinde birey emekli olmasından dolayı daha değersiz ya da düşük statülü olarak görülürse, birey emekliliğin statü ve prestij kaybettirici özelliklerini daha çok yaşayacaktır.

Ev içinde ise durum biraz daha farklıdır, araştırmaya katılan kadın emeklilerin hepsi emeklilikle birlikte ev içindeki konumlarının doğrudan herhangi bir değişikliğe uğramadığını belirtirler de, bu konuyla ilgili sorulan derinlemesine sorular durumun daha farklı olduğunu göstermektedir. Özellikle katılımcılar, çalıştıkları dönemde eve maddi katkılarının daha fazla olmasının, ev içinde daha söz sahibi olmalarına ve alınan kararlarda daha etkin roller oynamalarına neden olduğunu belirtmektedirler. Çalışma yaşamı içindeyken daha bağımsız kararlar alabildiklerini belirtirlerken, emeklilikle birlikte bu bağımsızlığı bir nebze de olsa yitirdiklerini belirtmektedirler. Araştırma sonuçları göstermektedir ki, emeklilikle birlikte kadının ev içindeki konumunda değişiklikler yaşamasının eve yaptığı maddi katkıyla ilişkisi vardır.

ÖNERME XII : Emekli olmakla kadının ev içindeki konumunda değişiklikler yaşanabilmektedir. Emeklilikle birlikte kadının gelirinde yaşanan düşüş ev içindeki kararlardaki etkinliğini değiştirebilmektedir.

Emeklilikle birlikte yaşanan rol, ilişki ve aktivite kayıpları süreç içinde kadın emeklinin yaşam düzenini etkileyen bir durumdur ve bu duruma uyum sağlamanın bir anda gerçekleşmediği katılımcıların ifadelerinden çıkarılan bir sonuçtur. Katılımcılar yaşam seyirleri içinde belli uyum stratejileri geliştirmektedirler. Toplumsal yaşamın kadın emeklilere yeni ilgi alanları bulmaları için sunduğu fırsatlar daha geniş bir yelpazede yer aldığı için kadının emeklilik yaşantısına uyum sağlaması daha kolay gözükmektedir. Bu sonuç tabii ki sadece araştırmaya katılan kadınlar için geçerlidir, buradan ulaşılan sonuçların da katkısıyla yapılan daha geniş ölçekli bir çalışmada çıkan sonuçlar daha güvenilebilir nitelikte olacaktır. Araştırma sonuçlarına göre katılımcı kadınların emeklilik yaşantısına uyum göstermelerini etkileyen başlıca faktörler ekonomik durum, aile içi ilişkiler, sağlık durumu ve emeklilik rolünün ne ölçüde kabul edildiğidir. Bu faktörlerden her biri bireyin emeklilikte geçirdiği yaşamın kalitesini şekillendirmektedir. Emeklilik rolü ne kadar çabuk kabul edilirse bu yeni yaşantıdan doyum sağlayabilmek de o denli kolaylaşmaktadır. Emekliliğin yaşantılarının yeni bir dönemi olduğunu kabul ederek sahip oldukları rollerin üzerine yenilerini de koymayı başarabilen katılımcılar için, emeklilik toplumsal yaşamdan bir kopuş değil farklı noktalardan yaşama tutunabilmektir. Emeklilik yaşantısına uyumla birlikte yeniden belli bir düzen tutturabilmek yukarıda sayılan faktörlerin de etkisiyle bireyler arasında

farklılık gösterebilmektedir. Araştırmaya katılan her kadın emekli için aynı süre içinde emekliliğe uyum sağlamışlardır demek imkansızdır; çünkü her bireyin yaşantısını şekillendiren toplumsal koşullar farklı özellikler göstermektedir. Katılımcılar aynı zaman dilimleri içinde emekliliğe uyum sağlamasalar bile temel olarak benzer uyum stratejileri göstermektedirler. Kadın emekliler emeklilik yaşantısına uyum sağlarken ortak özellikleri yeni aktiviteler ve yeni roller edinmeleridir. Bu aktivitelerin başında hobi faaliyetleri gelmektedir ve kadın bu faaliyetlere katılırken kendisini birincil ilişkilerin hakim olduğu sosyal gruplar içinde bulmaktadır. Üyesi olduğu bu yeni gruplarla birlikte gündelik yaşamını yeni bir düzene oturtmaya çalışmaktadır.

ÖNERME XIII : Kadın emeklinin emeklilik dönemine uyum sağlama yeteneğini ve bu dönemdeki yaşantısının kalitesini ekonomik faktörler, aile içi ilişkiler, sağlık durumu ve emeklilik rolünü kabulünün derecesi belirlemektedir.

ÖNERME XIV : Kadın bir emekli, emeklilikle birlikte meydana gelen rol, ilişki ve aktivite kayıplarının yerini doldurma eğilimindedir. Yeni hobiler edinmek, bu kayıpları doldurmanın en çok başvurulan yoludur.

Araştırmanın sonucuna göre, araştırmaya katılan kadın emekliler emekliliğe uyumu sadece yeni aktiviteler, yeni sosyal ilişkiler kazanarak gerçekleştirmemektedirler. Ortak özellik ilk olarak yeni aktiviteler ve roller edinmek olsa da belli noktalarda bir geri çekilişin olduğunun da göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Emekli bireyin yaşantısındaki aktiflik aynen devam etmemektedir, belli alanlarda bir geri çekiliş de yaşanmaktadır. Bu geri çekiliş kadın emeklinin ev yaşamına daha bağımlı olması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Emeklilik çalışma yaşamına göre daha plansız, daha rahat bir yaşantıdır ve bu rahatlık ve boş zamanların bolluğu bireyi belli süreler için sosyal açıdan eskisine oranla daha pasif bir yaşantı içine götürmektedir. Eve daha bağımlı ve aile içi ilişkileri ön plana alan bir yaşam sürmek de emeklilik yaşantısına uyum sürecinde bireyin yaşantısının önemli bir kısmı haline gelebilmektedir. Ancak buradaki odak nokta bu geri çekilişin sürekli olmayışı ve kadın emeklinin kendini toplumsal yaşamdan soyutlar konuma gelmemesidir. Araştırma verilerinden elde edilen sonuca göre, katılımcılar emekliliğe uyum süreci içinde bazı zamanlarda daha kendi içlerine

bir yaşantı sürseler bile temel olarak yeni sosyal ilişkilere girme, yeni gruplara katılma eğilimi taşırlar.

ÖNERME XV : Kadın emeklinin, emeklilik döneminde yaşamış olduğu geri çekiliş toplumsal yaşamdan kopuş niteliğinde değil, çalışma yaşamındaki durumuna oranla daha pasif ve kendi halinde bir yaşam sürdürmesi şeklindedir.

Araştırma sonuçlarından hareketle oluşturulmuş olan bu önermelerin genelleme niteliğinde olmaması unutulmaması gereken bir noktadır; eğer bu nokta gözden kaçırılacak olursa araştırma boyunca grounded theory metodunu uygulamış olmanın geçerliliği ortadan kalkmaktadır. Ulaşılmış olan sonuçlar var olanı anlatan bağımsız bir alan hakkında tümevarımsal olarak ortaya çıkarılmıştır. Tek tek kadın emeklilerle yapılan görüşmelerden bir bütüne ulaşarak katılımcıların sosyal dünyasını yansıtan kavramsal bir düzeye ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda verilerden temellendirilmiş olan yapı hem literatürden izler taşımaktadır, hem de aİana yenilikler getirmektedir. Çalışmanın sonuçları sadece kadın emeklileri içermesi bakımından da farklı bir noktada yer almaktadır. Yukarıda belirtilmiş olan önermeler kadın emeklilerin emeklilik deneyimlerini açıklayıcı niteliktedir. Buradan elde edilmiş sonuçlar kadın ve erkek emekliliğini karşılaştırma boyutunda da araştırmacılara fikir verecek niteliktedir.

Araştırma verilerinin etrafında bütünleştiğı odak kategoriler emeklilik sürecinin aşamaları olarak ortaya konmuştur. Emeklilik belli aşamalardan geçerek ilerleyen hem toplumsal koşullardan hem de bireysel etkenlerden etkilenen bir süreç olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu kavramsallaştırmanın şekillendirilişini kadın emekliliğinin farklı özellikleri belirlemektedir. Özellikle sürecin başlangıcını ifade eden “emekli olmaya karar vermek” odak kategorisi, kadın emeklinin emeklilik dönemine geçişini açıklamaktadır; çünkü bu geçişi şekillendiren çalışma yaşamındaki sorunlar ve ailevi sorumluluklar kadının toplumsal yaşamdaki konumundan kaynaklanmaktadır. Araştırmanın metod bölümünde belirtilmiş olan grounded theory oluşturma sürecinin aşamaları izlenerek ulaşılmış olan sonuca göre, kadın emeklilerin emekliye ayrılmasında başlıca iki neden rol oynamaktadır, bunlar çalışma yaşamında yaşanan sorunlar ve ailevi sorumlulukların varlığıdır. Bu nedenler ışığında emekliye ayrılan

kadın ilk başta bir geçiş dönemi geçirmektedir. Bu geçiş döneminin iki temel özelliği vardır. Bu özelliklerden ilkinine göre; kadın emekli, emeklilik dönemine ilk geçiş yaptığında çalışma yaşamındaki sorunlarından ve ev ile işi arasında yaşadığı rol ikileminden kurtulduğu için kendini daha özgür bir birey olarak görmektedir. Bu özgürlüğün bir diğer kaynağı da emeklilikle birlikte ortaya çıkan boş zamanlardır. Sınırsız boş zaman ve özgürlük hissi emekliliğe ilk geçişin olumlu tarafını yansıtan özelliklerdir. Ama bu geçiş tamamen olumlu bir yapıda değildir; çünkü kadın emeklilikle birlikte bazı kayıplarla da karşı karşıya gelmektedir. Katılımcılar için bu kayıpların varlığı emekliliğin olumsuz sonuçlarını yansıtmaktadır. Bu araştırmadan çıkarılan sonuç bu kayıpların kadını toplumsal yaşamdan kopuşa veya rolsüzlüğe götürebilecek ölçüde olmamasıdır. Kadın emekli, süreç bu noktaya gelmeden emeklilik yaşantısına uyum sağlamayı öğrenmektedir. Emeklilik yaşantısına uyumu etkileyen sosyal ve kişisel faktörlerin de etkisiyle kadın yaşantısının bu yeni dönemine uyum sağlarken bazı alanlarda yeni rol ve aktiviteler edinirken, geçmişte yapmış olduğu bazı davranışlardan da geri çekilmektedir. Sonuçta en iyi uyumu sağlayabilmiş ve emeklilik yaşantısından doyum alabilmiş olanlar bu iki eylem arasındaki dengeyi sağlayabilmiş olanlardır.

Bu çalışmada yer alan kadın emekliler yüksek eğitim görmüş ve toplumda belirli bir saygınlığı, statüsü olan işlerden emekliye ayrılmış kişilerdir. Bu bakımdan bu değişkenlerin farklılık gösterdiği bir örneklemede araştırma sonuçlarının değişiklikler göstermesi de olağan bir durumdur.

Emeklilik yaşantısına uyum sürecinde toplumun kadın emekliden beklediği davranışlar da kadının bu dönemdeki tutum ve davranışlarını etkilemektedir. Toplum erkek çalışan emekli olduğunda ikinci bir çalışma yaşamına girmesini çok doğal karşılarlarken, kadın emekliden bu türden bir davranış beklenmemektedir. Bu nedenle de, kadın emekliler genç yaşlarda çalışma yaşamlarına son verdikleri halde ikinci bir işte çalışmayı düşünmemektedirler.

Emeklilik, en basit haliyle çalışma yaşamından ayrılmayı ifade eden olay olarak tanımlansa da, konunun derinlerine inildiği zaman daha karmaşık bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Emeklilik bireyin yaşamında olumlu ve olumsuz yönleri bir

arada ortaya çıkaran hem toplumsal hem de bireysel koşullar tarafından şekillendirilen ve sadece emekli bireyi değil çevresindekileri de etkileyen bir yaşam olayıdır. Bu çalışmada bu karmaşık yapı kadın emeklilerin yaşantıları dikkate alınarak grounded theory araştırma stratejisinin sistematik kurallarına uyarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Kadın alışanların dolayısıyla da kadın emeklilerin sayısının her geçen gün artması kadın emekliliğinin daha çok araştırmacının üzerinde çalışmak isteyeceği bir konu olmasına neden olacaktır ve bu çalışmanın bulguları araştırmacılara yol gösterici niteliktedir.

10. BÖLÜM: TARTIŞMA

Bu bölümde araştırma sonucunda ortaya konmuş olan sonuçların literatürde yer alan kavramsal ve teorik perspektiflerle ve emeklilikle ilgili yapılmış diğer çalışmalarla benzer ve farklı yönleri ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Araştırma sonucunda emeklilik sürecini açıklayan üç odak kategori ortaya konmuştur. Bu üç odak kategoriden her biri emeklilik sürecinin birer aşaması olarak düşünülürse, Atchley'in (1976) belirlediği emeklilik sürecinin evreleri ile odak kategoriler arasında bazı noktalarda bir benzerlik olduğu söylenebilir. Bu benzerlik özellikle Atchley'in "balayı evresi" ve "denge evresi" olarak adlandırdığı dönemler için geçerlidir. "İlk geçiş" odak kategorisinin alt kategorisi olan "özgürlük ve sınırsız boş zaman" başlığı altında aktarılmış olan veriler ile Atchley'in emekli bireyler için balayı evresinde öngördüğü davranışlar tutarlılık göstermektedir. Araştırmaya katılan kadın emekliler de emekli olduklarında kendilerini "özgür" hissetmektedirler ve sınırsız boş zamanın varlığı kendilerine mutluluk vermektedir. Atchley'in emekli bireyin "denge evresine" ulaştığında öngördüğü davranışlar ile "emeklilik yaşantısına uyum" odak kategorisi başlığında aktarılan kadın emeklilerin yaşantıları arasında bir benzerlik bulunmaktadır. Emeklilik rolünün kabul edilmesi ve yaşanan kayıplar ile kazanılan yeni aktiviteler, ilişkiler arasındaki denge kurulduğu zaman birey emeklilik yaşantısına uyum sağlayabilmektedir, Atchley'in ifadesiyle "denge evresine" ulaşmaktadır.

Düş kırıklığı evresi ile de "kayıplar" alt kategorisi arasında bir bağlantı kurmak mümkündür; ama bu durum kadın emeklileri depresyona ya da emeklilik krizi denebilecek bir noktaya götürmemektedir. Kadın emekliler kayıplarının farkına vardıklarında yaşantılarında bir gerileme olması ve üretici rolüne özlem duymaları doğal bir tepki olarak tespit edilmiştir. Araştırmadaki kadın emekliler için emeklilikle birlikte ortaya çıkan kayıplar yaşantılarını derinden etkileyecek sonuçlar doğurmamıştır. Araştırmadan çıkan bu sonuç literatürde hakim birer görüş olan rol ve geri çekilme teorilerinin emekliliğe olumsuz bakış açısını doğrular nitelikte değildir. Rol teorisi, temel sosyal rolün kaybından dolayı emekliliği stres verici bir olay olarak nitelendirmektedir; fakat araştırma kapsamındaki kadın emekliler için, kadının çeşitli rollere sahip olması bakımından emeklilik temel sosyal rollerinin kaybı anlamına

gelmemektedir. Katılımcılar emeklilikle birlikte sadece çalışan olmaya bağlı rollerini kaybettiklerini, toplumsal yaşamda rolsüz kalmadıklarını belirtmektedirler. Burgess (1960)'in ifade ettiği emekli bireyin rolü “rolsüzlüktür” tezi araştırma sonuçlarıyla karşılaştırıldığında çok uç bir noktada yer almaktadır. Kadının emeklilik yaşantısı içinde de yeni roller kazanabilmekte olduğu araştırma verileriyle kanıtlanmış durumdadır.

Araştırma sonucunda ulaşılan “toplumun emekli bireye bakışı, emekli bireyin kendisini tanımlamasını etkileyen bir faktördür” önermesi, bir açıdan rol teorisi tarafından desteklenmektedir; çünkü rol teorisine göre emeklilik sadece bireyin davranışlarından değil, anlamlı diğerlerinin davranışsal beklentilerinden de etkilenmektedir (Szinovacz, Ekerdt ve Vinick 1992:6). Araştırmaya katılan kadın emekliler içinde çevresindeki diğer bireylerin “emekli bir insan” olarak kendilerine davranışları, onların kendilerini değerlendirmelerini etkileyen bir noktadır.

Geri çekilme teorisi de literatürde uzun süre varlığını sürdürmüş bir bakış açısıdır. Bu teorinin yaratıcıları olan Cumming ve Henry (1960), emekliliği stresli bir yaşam döneminden ilişki kesmeye doğru bir geçiş olarak tanımlamaktadırlar. Bu dış dünyadan kopuş hem birey için hem de çevresindekiler için rahatsız edici bir davranış değildir; çünkü toplumun bireyden beklentisi bu yöndedir. Araştırma sonuçları, bazı kadın emeklilerinde emeklilik yaşantılarında daha kendi içlerine dönük yaşamayı tercih ettiklerini göstermektedir; ama burada yaşanan geri çekiliş sadece çalışma yaşamı içindeyken yapılan bazı aktivitelerden geri çekilmek şeklinde karşımıza çıkmaktadır, toplumsal yaşamdan kopup bireyin kendisini evine kapatması şeklinde değil. Özellikle araştırma kapsamındaki kadın emeklilerin Türkiye'deki emeklilik yaşıyla ilgili politikalar yüzünden genç yaşlarda emekliye ayrılmış olmaları sebebiyle yaşamlarını dolduracak yeni aktiviteler ve roller bulmak için daha çok zamanları olduğu gözükmemektedir.

Araştırmaya katılan kadın emekliler, emekliliğin statü, rol, gelir gibi kayıplara neden olduğunu kabul etmektedirler; ama araştırma bulgularını emeklilikle ilgili literatürdeki olumsuz görüşlerden ayıran nokta bu kayıpların yarattığı yaşam boşluğunun er ya da geç doldurulabilir nitelikte olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında araştırmadan çıkan sonuçlar aktivite ve süreklilik teorilerine daha yakın bir perspektifte durmaktadır. Ancak

grounded theory ile ortaya çıkarılan odak kategoriler ışığında kadının emeklilik yaşantısının bu teorilerle benzer yanları olmasına karşın farklı özelliklerinin de olduğu bir gerçektir. Kadın emeklilerin emekli olduklarında yitirdikleri rol, ilişki ve aktiviteler yerine yenilerini ikame etmiş olmaları aktivite teorisinin genel görüşünü destekler niteliktedir. Aktivite teorisinin gözden kaçırdığı nokta, bireyin emeklilik yaşantısına uyumunu etkileyen başka faktörlerin de olmasıdır. Aktivite teorisine göre, aktivitelerin birbirini ikame etmesi bireyin emeklilik yaşantısına uyumunu sağlayıcı tek faktör olarak gözükmemektedir; oysa ki bu süreci etkileyen ekonomik koşullar, sağlık durumu, aile içi ilişkiler ve bireyin emeklilik rolünü ne ölçüde kabul ettiği gibi faktörler de işin içindedir. Bu faktörlerin gözden kaçırılması bireyin emeklilik yaşantısına uyumunun hangi koşullar altında gerçekleştiğinin tam olarak açıklanamamasına neden olacaktır. Bu faktörlerin de dikkate alınarak yapılacağı çalışmalar emeklilik olgusunun daha açıklayıcı bir perspektiften ortaya konmasını sağlayacaktır.

Süreklilik teorisi de emekliliğin uyumsuzluğa yol açmadığını savunan bir görüştür. Araştırma sonuçları ile süreklilik teorisinin uyduğu nokta emeklilikle birlikte yaşanan statü ve rol kayıplarının araştırma kapsamındaki kadınların kimliklerini yitirmelerine yol açacak boyutta olmamış olmasıdır. Süreklilik teorisinde de üzerinde durulan temel nokta diğer rollerin gelişmesiyle kişisel kimliğin devam etmesi, sürekliliğin sağlanmasıdır. Kadın emekliler de bu sürekliliği sağlama eğilimdedirler; ama bireyin uyum yeteneğini ortaya koyması sadece emeklilik öncesi alışkanlıklarını ve aktivitelerini sürdürmekle sağlanamayabilir. Bu alışkanlıkları ve aktiviteleri sürdürebilmek, aktivite teorisine yöneltilen eleştiride belirtilen bireyin emeklilik yaşantısına uyumuna etki eden faktörlerle de bağlantılıdır.

Araştırmadan çıkan sonuçlar ile literatürde yerleşmiş olan bu dört teoriyi karşılaştırdığımızda farklı ve benzer yönlerinin bir arada bulunduğu görülmektedir. Bu açıdan aslında araştırma sonuçları literatürdeki hakim görüşlerden izler taşımaktadır; ama bu teorileri doğrular ya da yanlışlar nitelikte değildir. Her bir teorik yaklaşımdan izler taşıdığı gibi farklı yönleri de mevcuttur.

Literatürde gittikçe ağırlığını hissettirmeye başlayan görüşlerden biri olan emekliliği insanın yaşam seyri içindeki önemli dönüşümlerden biri olarak gören yaşam-seyri

teorisi kadın emeklilerle yapılan çalışmalarda (Kim ve Moen 2002, Berger ve Denton 2003, Marshall 2004) daha çok benimsenmektedir. Bunun nedeni yaşam-seyri teorisinin kadının çok boyutlu yaşamını göz önünde tutmasıdır. Araştırma sonuçları da göstermektedir ki, kadının toplum içinde sahip olduğu roller, sosyal yapının kadına bakış açısı kadının emeklilik yaşantısını şekillendiren özelliklerdir. Katılımcılar için de emeklilik yaşam seyirleri içindeki önemli olaylardan birisidir; çünkü emeklilikle birlikte farklı rutinleri olan yaşamlarının yeni bir dönemine giriş yapmışlardır.

Araştırma sonucunda kadının emeklilik kararı almasında çalışma ortamı ve aile içi ilişkilerinin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kadının emeklilik kararı ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda (O’Rand ve Henretta 1982, Shaw 1984, Szinovacz 1986-1987, Campione 1987, Clark ve McDerned 1989, Skirboll and Silverman 1992, Szinovacz, De Viney ve Davey 2001, Pavalko ve Gong 2003) aile içi ilişkilerin etkisi özellikle de eşin kadının emeklilik kararı üzerindeki etkisi üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmada da kadının emeklilik kararında aile içi ilişkilerinin etkisi olduğu tespit edilmiştir; ama eşlerin emeklilik kararı üzerinde dikkate değer bir etkisi yoktur. Araştırmaya katılan kadın emeklilerin emeklilik kararı almalarında aile içi ilişkilerinden daha etkili olarak gördükleri neden çalışma yaşamında yaşadıkları sorunlardır. Kadın emekliliği ile ilgili literatürde kadının çalışma koşullarının erkekte daha farklı olduğu üzerinde durulmasına karşın yapılan araştırmalarda ailevi faktörler daha ön planda tutulmaktadır. Bu araştırmada çalışma koşullarının kadının emeklilik kararı üzerinde belirleyici bir etken olmasında kadının toplum içindeki yerinin iş yerine de yansması gelmektedir. Kadın çalışanların yükselmeleri için önlerine konan engeller ve genel olarak çalışma ortamında yaşanan yozlaşma kadını emekli olmaya itmektedir. Araştırma sonucunda ortaya çıkan “kadının emeklilik kararı almasında çalışma ortamı etkili olmaktadır” önermesi nicel bir çalışma için test edilebilir bir hipoteze dönüştürülebilir niteliktedir.

Araştırma sonucunda ulaşılan önermelerden kadın emeklilerin emeklilik dönemleriyle ilgili planlama ve hazırlık yapma eğilimde olmamaları daha önceden yapılmış çalışmalar (Behling, Kilty ve. Foster 1983; Behling ve Merves 1985; Richardson 1990; Perkins 1992; Glass ve Kilpatrick 1998) tarafından da desteklenen bir sonuçtur. Kadın emekliler, emeklilik yaşantıları için çok fazla maddi planlama yapmamaktadırlar. Wolcott (1998)’in “Families in Later Life” çalışmasında da kadın emeklilerin erkek

emeklilere göre daha az emeklilik planlaması yaptıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Kadın emeklilerin emekliliğe ilişkin planlama yapma eğiliminde olmamalarına ilişkin önerme hem sadece kadın emeklileri içeren daha geniş ölçekli bir çalışmada, hem de erkek ve kadın emeklilerin her ikisini de içeren bir çalışmada sınanabilir.

Price-Bonham ve Johnson (1982)'in "Attitudes Toward Retirement: A Comparison of Professional and Non-professional Married Women" adlı çalışmasında profesyonel kariyer sahibi kadınların eğer uzun çalışma yaşamları olmuşsa, yüksek eğitilmiş iseler, çalışmaya yüksek bağlılıkları varsa emekliliğe ilişkin görüşlerinin daha çok olumsuz olduğu belirtilmektedir. Bu araştırmadaki örneklemin çoğunluğu da Price-Bonham ve Johnson (1982)'in örneklemine benzer şekilde yüksek eğitim almış, uzun çalışma yaşamları olmuş kadın emeklilerden oluşmaktadır; ama katılımcıların emekliliğe ilişkin görüşleri genel olarak olumludur. Emeklilik öncesinde emekliliğe ilişkin olumsuz görüşleri olanların da emekli olduktan sonra bu görüşleri değişme eğilimindedir. Kadının emekliliğe ilişkin bakış açısı emeklilik öncesi ve sonrası dönemlerde değişikliğe uğradığı için farklı zamanlarda aynı kişilerle yapılacak bir araştırmada bu durum karşılaştırılabilir.

Chatfield (1977)'e göre, emeklilik döneminde bireyi tatmin etmeyen nokta emeklilik olayı değil bireyin gelirinin düşmüş olmasıdır. Araştırma sonuçlarına bakıldığında gelir düşüşünün kadın emekliler için önemli bir kayıp olduğu görülmektedir. Ekonomik durum hem kadının emeklilik öncesi beklentilerini gerçekleştirmesini hem de emeklilik yaşantısına uyumunu etkilemektedir. Literatürde gelirde yaşanan düşüş erkek bir emekli için daha önemli bir nokta olarak görünse de, araştırmadan çıkan sonuç kadın bir emekli için de bu kaybın son derece önemli olduğunu göstermektedir. Kadın emekli için emeklilik öncesi beklentilerinin maddi durum ile ilgili olduğu görüşü Chatfield (1977)'in çalışmasını destekler niteliktedir.

Araştırma kapsamındaki kadın emekliler emekliliği orta yaştan yaşlılığa geçiş olarak görmemektedirler; oysa ki literatürde geleneksel olarak (Onur 1991, Şahin 2000, Van Solinge 2005) emekliliğin yaşlılığa açılan kapı olduğuyla ilgili genel bir görüş hakimdir. Araştırma örneklemini için emeklilik döneminin yaşlılıkla bir tutulmaması bu önermenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur ve bu önerme literatürdeki genel görüşü

desteklememektedir. Bu açıdan emeklilik ve yaşlılık arasındaki ilişki gelecekte yapılacak daha geniş ölçekli bir çalışmada sınanabilir.

Bu çalışma sonucunda ulaşılan sonuçlardan birisi olan kadın emeklinin emeklilik dönemini yaşantısının yeni bir dönemi olarak görmesi hakkındaki önerme literatürdeki bazı çalışmalarla farklılık gösterirken bazıları ile de benzerlik göstermektedir. Hanson ve Wapner'ın "Transition to Retirement: Gender Differences" adlı çalışmasındaki kadın emekliler için emekliliğe geçiş önemli bir yaşam değişimi olarak algılanmamaktadır (Hanson ve Warper 1994, akt. Price 2000). Szinovacz, Ekerdt ve Vinick (1992) ise, emekliliğin aile içi ilişkilerde değişiklik yaratan bir dönem olduğunu söyleyerek emeklilik döneminin aile içi ilişkilerin değişikliğe uğradığı yeni bir dönem olduğu önermesini desteklemektedir.

Emeklilikle birlikte kadının yaşamında meydana gelen değişimlerden biri de boş zamanlarının artmış olmasıdır. Boş zaman ve emeklilikte yaşam doyumu arasındaki ilişkiyi irdeleyen Peppers (1976) "Patterns of Leisure and Adjustment to Retirement" ve Fly, Reinhart ve Hamby (1981) "Leisure Activity and Adjustment in Retirement" isimli çalışmalarda, boş zamanlarını anlamlı şekilde dolduranların emeklilikte daha mutlu oldukları görüşü hakimdir. Araştırma sonucunda da boş zamanlarını değerlendirebilme yeteneğine sahip olan katılımcıların emeklilik yaşantısından alacağı doyumun daha fazla olduğu görülmektedir.

Kadının çocuk sahibi olması ya da olmamasının emeklilik yaşantısını etkileyen bir faktör olduğunu belirten önerme Choi (2002)'in "Self-defined Retirement Status and Engagement in Paid Work among Older Working-Aged Women: Comparison between Childless Women and Mother" adlı çalışması tarafından desteklenmektedir. Bu çalışmada da çocuk sahibi bir kadın ile çocuk sahibi olmayan bir kadının emeklilik kararından emeklilik yaşantısına uyumuna kadar farklılıkların olabileceği belirtilmektedir.

Araştırmanın sonuç bölümünde açıklanan "kadın bir emekli için emeklilik, ev içindeki işbölümünü değiştirebilmektedir" önermesi, literatürde daha önce fazla değinilmemiş bir noktadır. Kadının çalışma yaşamından ayrılmasıyla ev içinde geçirdiği saatlerin artması, daha önce eşi ve çocukları ile paylaştığı işleri kendisinin yapmasına neden

olmaktadır. Bu araştırma sonucunda ortaya çıkan bu önerme, kadın emeklilerle yapılacak geniş ölçekli nicel bir çalışmada bir hipotez haline getirilerek test edilebilir. Bu aşamada araştırma sonucunda ulaşılan önermelerle genelleme yapmak mümkün değildir; ama araştırmanın sonuç bölümünde belirtilmiş olan her önerme emeklilikle ilgili daha sonraki çalışmalar için yol gösterici niteliktedir. Grounded theory tasarımı ile yapılmış olan çalışmaların bir özelliği de, bu aşamada ortaya çıkan sonuçların gelecek araştırmalar için hipotezler haline dönüştürülebilir olup sınanabilecek olmasıdır.

Bu çalışmaya benzer nitelikte bir çalışma olan Price'ın 2000'de yaptığı "Women and Retirement: Relinquishing Professional Identity" 'de emeklilik geçişinde kadının profesyonel kimliğinden vazgeçmesi üzerinde durulmaktadır. Bu durumun emekliliği acı verici bir deneyim haline getirdiği söylenmektedir. Bu çalışmada ise orijinal olan nokta kadın emeklilerin, emekliliğin bazı olumsuz sonuçları olduğunu kabul ederek bu döneme uyum sağlamaya çalışmalarıdır. Kadın emekli emekliliğin bir kriz durumuna dönüşmesine izin vermeden emekliliğe uyum sürecine etki eden faktörlerin de ışığında kendine uygun bir uyum stratejisi geliştirmektedir. Emekliliği konu edecek çalışmalar için emekliliğin olumlu ve olumsuz yönlerinin her ikisinin de göz ardı edilmemesi konunun tam olarak kavranabilmesi için gerekli olacaktır.

Kadın emeklilerle yapılan grounded theory çalışması sonucu, kadın emeklinin emeklilik dönemine uyum sağlama yeteneğini ve bu dönemdeki yaşantısının kalitesini belirleyen faktörlerden ekonomik durum, sağlık ve aile içi ilişkiler George (1980)'un çeşitli araştırmaların verilerinden özetleyerek tespit ettiği emekliliğe uyumu etkileyen üç bireysel kaynak ile benzerlik göstermektedir. Bu üç faktöre ek olarak bu araştırmanın tespit ettiği bir diğer faktör de bireyin emeklilik rolünü kabulünün derecesidir. Bireyin emeklilik rolünü kabul ederek bu yaşantıya uyum sağlaması daha kolay gözükmemektedir. Aslında bu önermenin doğruluğu ya da yanlışlığı emeklilik öncesi dönemde başlayan ve birey emekli olduktan sonra da devam eden uzun süreli bir çalışmada daha açık bir şekilde açıklanabilir. Bu nitelikte yapılacak olan büyük ölçekli bir çalışma ile bu faktörlerin bireyin emeklilik yaşantısında ne ölçüde etkili olduğu tespit edilebilir ve genellemeier yapılabilir.

Kadın emeklilerle daha önce yapılan çalışmalarda temel olarak araştırılan nokta kadının emeklilik yaşantısına uyum sağlama düzeyi ve buna etki eden faktörlerdir. Bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağını düşündüren nokta sadece kadının emekliliğe uyumunu değil, emeklilik kararından emeklilik yaşantısına uyuma kadarki süreci açıklamaya çalışmasıdır. Bu süreci araştırmaya katılan kadınların sosyal dünyalarını yansıtarak açıklarken literatürdeki bilgilere körü körüne bağlanmadan, onları doğrulama ya da yanlışlama kaygısı olmadan bu iş gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aiken, Lewis R. (1995) *Aging: Introduction to Gerontology*, Thousand Oaks CA: Sage Publications.
- Akçay, R. Cengiz (1994) *Çanakkale İlinde Görev Yapan Öğretmenlerin Emekliliğe Hazırlık Eğitimine İhtiyaçları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Planlaması Anabilim Dalı (yayınlanmamış doktora tezi) Ankara.
- Arat, Necla (1996) "Türkiye'de Çalışan Kadınların Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Zorlukların Sosyo-Kültürel Nedenleri", N. Arat (ed.) *Türkiye'de Kadın Olmak* (s.43-54), İstanbul: Say Yayınları
- Atchley, R. (1982) "The Process of Retirement: Comparing Women and Men", M. Szinovacz (ed), *Women's Retirement*, Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Aytaç, S. *Çalışma Yaşamında Kadın*.
<http://www20.uludag.edu.tr/~nazan/2077-10.htm>.
- Baltaş, Z. *Emeklilik Özgürlük mü, Yarı Ölüm mü?* <http://www.baltas.com/web/makaleler/ck2.htm>
- Baran, Görgün Aylin (1996) "Kurum Bakımındaki Yaşlıların Sosyal Yaşam Koşulları: Ankara Örneği", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XII 1-2 Ankara.
- _____ (1997) "Immigration and Societal Position of the Aged People: A Study in Ankara Aged Information Center", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XII 1-2, s.41-58.

- (2001) "Yaşlılığın Sosyal Statü ve Rolier Bakımından Analizi", *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 1 (1), s.14-24.
- (2003) "Yaşlılık Sosyolojisi", V. Kalinkara (ed.) *Yaşlılık: Disiplinler arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler* (s.35-57), Ankara: Odak Yayınevi
- Behling, J.H., K. M. Kilty ve S. A. Foster (1983) "Scarce Resources for Retirement Planning: A Dilemma for Professional Women", *Journal of Gerontological Social Work*, 5 (3), s.49-60.
- Behling, J. ve E. S. Merves (1985) "Pre-Retirement Attitudes and Financial Preparedness: A Cross-Cultural and Gender Analysis", *Journal of Sociology and Social Welfare*, 12, s.113-128.
- Berger, Ellie D. ve Margeret A. Denton (2003) "The Interplay Between Women's Life Course Work Patterns and Financial Planning for Later Life", *Canadian Journal of Aging Supplement*, s.99-113. <http://www.utpjournals.com/cja/berger-denton.pdf>
- Blau, Zena Smith. (1973) *Old Age in a Changing Society*, New York: New View Points A Division of Franklin Watts.
- Bosse, R., C.M. Aldwin, M.R. Levenson ve D.J. Ekerdt (1987) "Mental Health Differences among Retirees and Workers: Findings From The Normative Aging Study", *Psychol Aging*, 2 (4), s.383-889. <http://content.apa.org/journals/pag/2/4/383>
- Brown, J., W.H. Gilmour ve E.B. Macdonald (2006) "Ill Health Retirement in Scottish Teachers: Process, Outcomes and Re-employment", *International Archives of Occupational Environmental Health*, 79 (5), s.433-440.

- Burtless, G. (1999) "An Economic View of Retirement", H. Aaron (ed.), *Behavioral Dimensions of Retirement Economics* (s.7-42), Washington DC: Brookings Institution Press and Russell Sage.
- Butterworth, P., S.C. Gill, B. Rodgers, K.J. Anstey, E. Villamil ve D. Melzer (2006) "Retirement and Mental Health: Analysis of The Australian National Survey of Mental Health and Well-Being", *Social Science and Medicine*, 62 (5), s.1179-91.
- Buxton, J.W., N. Singleton ve D. Melzer (2005) "The Mental Health of Early Retirees-National Interview Survey in Britain", *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 40 (2), s.99-105.
- Calasanti, Toni M. (1996) "Gender and Life Satisfaction in Retirement: An Assessment of the Male Model", *The Journals of Gerontology: Series B Psychological Sciences and Social Sciences*, (51) 1 , s.18-29.
- Campione, W. A. (1987) "The Married Woman's Retirement Decision: A Methodological Comparison", *Journal of Gerontology*, 42 (4), s.381-386.
- Carp, F. M. (1972) "Retirement As A Transitional Life Stage" M. F. Carp (ed.) *Retirement* (s.219-243) New York: Behavioral Publications Inc.
- Chatfield, W. (1977) "Economic and Sociological Factors Influencing Life Satisfaction of the Aged", *Journals of Gerontology*, 32 s.593-599.
- Choi, Namkee G. (2002) "Self-Defined Retirement Status and Engagement in Paid Work among Older Working-Aged Women: Comparision between Childless Women and Mother", *Social Inquiry*, 72 (1) s.43-71.
- Clark, R. ve A. A. Mc Dermid (1989) "Determinants of Retirement by Married Women", *Social Security Bulletin*, 52 (1), s.33-35.

- Corbin, Juliet ve Anselm Strauss (1990) "Grounded Theory Research: Procedures, Canons, and Evaluative Criteria", *Qualitative Sociology*, 13 (1), s.3-21.
- Cox, Harold G. (1993) *Later Life- The Realities of Aging*, New Jersey: Prentice Hall Englewood Cliff.
- Dan, A. Anne (2004) *What are People Doing to Prepare for Retirement? Structural, Personal, Work and Family Predictors Of Planning*, Case Western Reserve University Department of Sociology Degree of Doctor of Philosophy, Ann Arbor, MI. <http://www.ohiolink.edu/etd/send-pdf.cgi?case1079241195>
- Danko, J. M. (2000) *Effects of Retirement on Family Relationships and Health*. <http://www.gl.umbc/~danko1/retbody.htm>
- Davidson, A.L. (2002) *Grounded Theory*. <http://www.azessortment.com/groundedtheory>
- Donahue, W., H.L. Orbach. ve O. Pollak (1960) "Retirement: The Emerging Social Pattern", C. Tibbits (ed.) *Handbook of Social Gerontology*, Chicago: University of Chicago Press.
- Douglas, David (2003). " Inductive Theory Generation: A Grounded Approach to Business Inquiry", *Electronic Journal of Business Research Methods*, 2 (1), s.47-54. <http://www.ejbrm.com>
- Drentea, P. (2002) "Retirement and Mental Health", *Journal of Aging and Health*, 14 (2), s.167-194. <http://jah.sagepub.com/cgi/content/abstract/14/2/167>
- Emiroğlu, Vedia. (1995) *Yaşlılık ve Yaşlının Sosyal Uyumu*, Ankara: Şafak Matbaacılık.

- Fly J., G:R. Reinhart ve R. Hamby (1981) "Leisure Activity and Adjustment in Retirement", *Sociological Spectrum* 1 (1), s.135-144.
- Gall, T.L., D.R. Evans ve J. Howard (1997) "The Retirement Adjustment Process: Changes in the Well-Being of Male Retirees across Time", *The Journals of Gerontology: Series B Psychological Sciences and Social Sciences*, 52B (3), s. 110-117.
- Geçtan, E. (1982) *Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar*, Ankara: Maya Matbaacılık
- George, L. K. (1980) *Role Transitions in Later Life*, Belmont, CA: Wadsworth.
- Glass, J.C. ve B.B. Kilpatrick (1998) "Financial Planning for Retirement: An Imperative for Baby Boomer Women", *Educational Gerontology*, 24, s. 595-617.
- Gustman, A.L ve T.L. Steinmeier (2001-2002) " Retirement and Wealth", *Social Secur Bull.*, 64 (2), s. 66-91.
- Haig, D. Brain (1995) *Grounded Theory as Scientific Method*.
http://www.ed.uiuc.edu/EPS/PES_yearbook/95_docs/haig.html
- Hatch, Laurie Russell (1992) "Gender Differences in Orientation Toward Retirement from Paid Work", *Gender and Society*, 6 (1), s.66-85.
- Holtlander, Lorraine (2004) *The Expreince of Hope for Informal Caregivers of Palliative Home Care Patients: A Grounded Theory Exploration*, University of Saskatchewan (for degree of master of nursing in the college of nursing), Saskaton.
http://library.usask.ca/theses/available/etd-11152004-211144/unrestricted/holtlander_thesis.pdf

- Hooyman, N. ve H.A. Kiyak. (1988) *Social Gerontology: A Multidisciplinary Perspective*, Boston: Allyn and Bacon.
- Jaeger, Mads Meier & Anders Holm (2004) *How Stressful Is Retirement? New Evidence from a Longitudinal, Fixed-effects Analysis*. <http://www.econ.ku.dk/CAM>
- Johnson, Richard W. (2004) *Do Spouses Coordinate Their Retirement Decisions?*, An Issue in Brief Center of Retirement Research at Boston College, number 19 July 2004. <http://www.bc.edu/crr>
- Kalaycıoğlu, S., U.U. Tol, Ö. Küçükural, K. Cengiz (2003) *Yaşlılar ve Yaşlı Yakınları Açısından Yaşam Biçimi Tercihleri*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Raporları sayı:5.
- Karataş, Sultan (2000) "Sosyal Değişme ve Yaşlılık", Gönül Erkan ve Vedat Işıkhani (eds.) *Antropoloji ve Yaşlılık Prof.Dr. Vedia Emiroğlu'na Armağan* (s. 152-162), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Yayın No:006.
- Karpansola, M., J. Kauhanen, T. A. Lakka, P. Manninen, G. A. Kaplan ve J. T. Salonen (2005) "Depression and Early Retirement: Prospective Population Based Study in Middle Aged Men", *Journal Epidemiology and Community Health*, 59 (1), s. 70-74. <http://www.psc.isr.umich.edu/pubs/abs.html?ID=3380>
- Keser, Aşkın (2004) "Çalışma- Birey İlişkisi ve Çalışmanın Bireyin Yaşamında Yeri", *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 6 (2). http://www.issug.org/arc_view.php?ex=230
- Kim, Jungmeen E. ve Phyllis Moen. (2002) "Retirement Transitions, Gender and Well-being: A Life-course, Ecological Model", *The Journals of Gerontology: Series B Psychological Sciences and Social Sciences*, 57B (3), s.212-222.

- Kinach, M. B.(1995) *Grounded Theory as Scientific Method: Haig- Inspired Reflections on Educational Research Methodology*. <http://www.ed.vivc.edu>
- Krause, N., J. Lynch, G.A. Kaplan, R.D. Cohen, D.E. Goldberg ve J.T. Salonen (1997) "Predictors of Disability Retirement", *Scandinavian Journal of WorkEnvironment & Health*, 23 (6), s. 403-413.
<http://www.workhealth.org/whatsnew/whnewrap/predictors.html>
- Lopata, H.Z. (1996) "Feminist Perspectives on Social Gerontology" R. Blieszner ve V.H. Bedford (eds.) *Handbook of Aging and the Family* (s.114-131), Westport, CT: Praeger Publihers.
- Marshall, Gillian (2004) *The Golden Years: African American Women and Retirement*.
<http://www.rcgd.isr.umich.edu/prba/perspectives/springsummer2004/marshall.pdf>
- Marshall, Gordon (1999) *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mattern, J. Marie (1993) *Life Satisfaction in Retirement: A study in Countinuity and Change*, Case Western Reserve University Department of Sociology Degree of Doctor of Philosopy, Ann Arbor, MI.
<http://www.ohiolink.edu/etd/send-pdf.cgi?case1060355832>
- Moddy, Harry R. (1998) *Aging-Concepts and Controversies*, Thousand Oaks, California: Pine Forge Press.
- Mun Lee, W.K. (2005) "Gender Differences in Retirement Decisions in Hong Kong", *Journal of Women and Aging*, 17 (4), s.59-76.
- Newman, I. ve Benz C. (1998) *Qualitative- Quantitative Research Methodology*, Southern Illinois University Press.

- Onur, Bekir (1991) *Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik Yaşlılık Ölüm*, Ankara: Verso Yayıncılık.
- O'Rand, Angela M. ve John C. Henretta (1982) "Delayed Career Entry, Industrial Pension Structure, and Early Retirement in a Cohort of Unmarried Women", *American Sociological Review*, 47 (3), s.365-373.
- Osunluk, Hatice (2004) "Yaşam Seyri Teorisi ve Özürlüler", *Öz-Veri Dergisi*, 1(1).
<http://www.ozida.gov.tr/yayinlar/ozveri/ov1makyasamseyrihtm>.
- Öktem, Pınar (2004) *Sosyolojide Nitel Araştırma Geleneginin Tarihçesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara.
- Özden, Mehmet Cemil (2001) *Bireysel Kariyer Yönetimi- Profesyonelin El Kitabı*.
<http://www.mcözden.com>.
- Pandit, Naresh R. (1996) "The Creation of Theory: A Recent Application of The Grounded Theory Method", *The Qualitative Report*, 2 (4).
<http://www.nova.edu/ssw/QR/QR2-4/pandit.html>.
- Patton, Quinn Micheal (1987) *How to Use Qualitative Methods in Evalution*, Newbury Park: Sage Publication.
- Perkins, Kathleen (1992) "Psychosocial Implications of Women and Retirement", *Social Work*, 37 (6), s.528-532.
- Peppers, L. (1976) "Patterns of Leisure and Adjustment to Retirement", *The Gerontologist*, 16, s.441-446.

Pavalko, E.K. ve F. Gong (2003) "Work and Family Issues of Mid-Life Women and Their Families", *Mature Families*, v 2.2., Bloomington: Indiana University.
<http://www.popcenter.umd.edu/events/nichd/papers/pavalko.pdf>

Phillipson Chris (1996) "The Sociology of Retirement" John Bond, Peter Coleman, Shelia Peace (eds.) *Aging in Society-An Introduction to Social Gerontology* (s. 180-199), London: Sage Publication.

"Political Economy of Age" <http://www.In.edu.lk/apias/aging/html/CA>

Powell, Jason L. (2001) *Theorising social Gerontology: The Case of Social Philosophies of Age*. <http://www.sincronia.cucsh.udg.mx/powell.htm>

Price, Christine A. (2000) "Women & Retirement: Relinquishing Professional Identity", *Journal of Aging Studies*, 14 (1), s. 81-101.

_____ (2002) *Stages of Retirement*, Ohio State University Extension's Web Site. <http://www.state.oh.us/age>

Price ,C.A. ve E. Joo (2005) "Exploring the Relationship Between Marital Status and Women's Retirement Satisfaction", *International Journal of Aging and Human Development*, 61 (1), s.37-55.

Price-Bonham, S. ve C. K. Johnson (1982) "Attitudes Toward Retirement: A Comparision of Professional and Non-professional Married Women" Maximilliane Szinovacz (ed.) *Women's Retirement: Policy Implication of Recent Research* (s.123-138), Beverly Hills CA: Sage.

Punch, F. Keith (2005) *Sosyal Araştırmalara Giriş- Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, (çev: Dursun Bayrak, H.Bader Arslan, Zeynep Akyüz) Ankara: Siyasal Kitabevi.

Puner, Morton (1988) *İyi ve Uzun Bir Hayata Doğru*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Richardson, V. (1990) "Gender Differences in Retirement Planning among Educators: Implications for Practice with Older Women", *Journal of Women and Aging*, 2 (3), s.27-40.
- _____ (1999) "Women and Retirement", *Journal on Women and Aging*, 11 (2/3), s. 49-66.
- Samik-İbrahim, R.M. (2000) "Grounded Theory as the Research Strategy for a Developing a Country", *Forum Qualitative Social Reserch* 1 (1).
<http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/1-00/1-00samik-e.pdf>.
- Sarım, Sevgi (1996) *Emeklilerin Zamanlarını Değerlendirme Durumlarının İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul.
- Shanas, Ethel (1972) "Adjustment to Retirement: Substitution or Accommodation ?" M. F. Carp (ed.) *Retirement* (s.219-243), New York: Behavioral Publications Inc.
- Shaw, Lois B. (1984) "Retirement Plans of Middle-Aged Married Women", *Gerontologist*, 24 ,(2) s.154-159.
- Silverman, M., E. Skirboll ve J. Payne (1996) "An Examination of Women's Retirement: African American Women", *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, 11, s.319-334.
- Skirboll, Esther ve Myrna Silverman (1992) "Women's Retirement: A Case Study Approach", *Journal of Women and Aging*, 4 (1), s.77-89.
- Slevin, F. K. ve C.R. Wingrove (1995) "Women in Retirement: A Review and Critique of Emprical Research since 1976", *Sociological Inquiry*, 65 (1), s.1-21.

- Smith M. C. (1990) *The Long Weekend: Transition and Growth in Retirement*, NIU Annuitants' Association Meeting
<http://www.cedu.niu.edu/~smith/Unpubs/retirement.pdf>
- Smith, D.B. ve Phyllis Moen (2004) "Retirement Satisfaction for Retirees and Their Spouses", *Journal of Family Issues*, 25 (20), s.262-285.
- Spaulding, Angela (2000) "Micropolitical Behavior of Second Graders: A Qualitative Study of Student Resistance in the Classroom", *The Qualitative Report*, 4 (½).
<http://www.nova.edu/ssss/OR/QR4-1/spaulding.html>
- Strauss, Anselm (1987) *Qualitative Analysis for Social Scientists*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Strauss, Anselm ve Juliette Corbin (1990) *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, CA: Sage Publication.
- Sugisawa, A., H. Sugisawa, Y. Nakatani ve H. Shibata (1997) "Effect of Retirement on Mental Health and Social Well-being among Elderly Japanese", *Japanese Journal of Public Health*, 44 (2), s.123-130.
<http://www.medscape.com/medline/abstract/9130849>
- Sussman, Marvin B. (1972) "An Analytic Model for the Sociological Study of Retirement" M. F. Carp (ed.) *Retirement* (s.29-73), New York: Behavioral Publications Inc.
- Szinovacz, E. M. (1982) *Women's Retirement: Policy Implications of Recent Research*, Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- _____ (1986-1987) "Preferred Retirement Timing and Retirement Satisfaction in Women", *International Journal of Aging and Human Development* 24 (4), s.301-317.

- Szinovacz, E. M. , D.J. Ekerdt, B.H. Vinick. (1992) *Families and Retirement*, London: Sage Publication .
- Szinovacz, E. M. ve Anne M. Schaffer (2000) "Effects of Retirement on Marital Conflict Tactics", *Journal of Family Issues*, 21 (3), s. 367-389.
- Szinovacz, E. M., S. De Viney ve A. Davey (2001) "Influences of Family Obligations and Relationship on Retirement: Variations by Gender, Race nad Marital Status", *Journal of Gerontology : Social Sciences*, 56B (1), s. 20-27.
- Szinovacz, E. M., S. De Viney. (1999) "The Retiree Identity: Gender and Race Differences", *The Journals of Gerontology: Series B Psychological Sciences and Social Sciences*, 54B (4), s. 207-218.
- Şahin, Fatih (2000) "Rol teorisi Açısından Yaşlılık" Gönül Erkan ve Vedat Işıkhani (eds.) *Antropoloji ve Yaşlılık Prof..Dr. Vedia Emiroğlu'na Armağan* (s. 136-142), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Yayın No: 006.
- Taylor, Charles (1972) " Developmental Conception and The Retirement Process", M. F. Carp (ed.) *Retirement* (s.75-114), New York: Behavioral Publications Inc.
- Teuscher, Ursina (2003) *Change and Persistence of Personal Identities Transition to Retirement and Aging*, Thèse de Doctorat présentée devant la Faculté des lettres de l'université de Fribourg, Suisse.
http://www.teuscher.ch/ursina/download/papers/poster_teuscher03.pdf
- Tezcan, Mahmut (1994) *Boş Zamanları Değerlendirme Sosyolojisi*, Ankara: Atilla Kitabevi.
- Tufan, İsmail (2000) *Modernleşen Türkiye'de Yaşlılık ve Yaşlanma-Yaşlanma Sosyolojisi*, İstanbul: Anahtar Kitaplar.

_____ (2002) *Antikçağdan Günümüze Yaşlılık- Sosyolojik Yaşlanma*, İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

Ullman, C.A. (1976) “ Pre-retirement Planning: Dose It Prevent Post-retirement Shock”, *Presonal and Guiendance*, 55 (3), s. 115-118.

Üçüncü, Mustafa A. (1995) *Asker Emeklilerinde Depresyon Prevalansı ve Sosyo-demografik Faktörlerle İlişkisi (İstanbul'da Yaşayan Asker Emeklileri Üzerine Bir Çalışma)*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Gülhane Askeri Tıp Akademisi Haydarpaşa Eğitim Hastanesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Servisi (yayınlanmamış uzmanlık tezi) İstanbul.

Van Arsdale, D.C. ve P. Newman (1993) “Women’s Transitions in Retirement: The Role of the Retirement Planner”, Christopher L. Hayes (ed.) *Women in Mid-Life : Planning for Tomorrow* (s.101-116), New York: Harper Collins.

Van Solinge, Hanna (2005) *Adjustment to and Satisfaction with Retirement*, Netherland Interdisciplinary Demographic Institute.
<http://www.uu.nl/content/Soltext.pdf>

Van Solinge, H. ve K. Henkens (2005) “Couples’ Adjustment to Retirement: A Multi-Actor Panel Study”, *Journal of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 60 (1), s.11-20.

Whiting, Kim (1998) “Divergent Paths: Women's Experiences of the Retirement Process”, *Changing families, challenging futures 6th Australian Institute of Family Studies Conference*, 25-27 November 1998 Melbourne.
<http://www.afis.gov.au/institute/afic6papers/whiting.html>

Wolcott, Ilene (1998) *Families in Later Life- Dimensions of Retirement*, Working Paper No:14, May Australian Institute of Family Studies.

<http://www.afis.gov.au/institute/pubs/WP14.html>

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan. (2003) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, Suna (1996) *Türkiye'de Emeklilik Yaşantısı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İzmir.

EK 1: Sosyo-Demografik Form

AD:

TARİH:

YAŞ:	
MEDENİ DURUM:	
DOĞUM YERİ:	
EĞİTİM DURUMU:	
MESLEK:	
MESLEKİ GÖREV:	
OTURULAN SEMT:	
EMEKLİLİK ÖNCESİ GELİR:	
EMEKLİLİK SONRASI GELİR:	
EMEKLİLİK YAŞI:	
EMEKLİLİK SÜRESİ:	
EMEKLİLİK TÜRÜ:	☐ İSTEYEREK ☐ YAŞ HADDİ ☐ ZORUNLU
EV İÇİ TOPLAM GELİR:	
EŞ İLE İLGİLİ BİLGİLER:	
YAŞ:	
DOĞUM YERİ:	
EĞİTİM DURUMU:	
MESLEK:	
GELİR:	
EMEKLİ İŞE KAÇ YILDIR:	

ÇOCUK İLE İLGİLİ BİLGİLER:	
SAYISI VE CİNSİYETİ:	
YAŞ:	
EĞİTİM SEVİYELERİ:	
MESLEKLERİ:	
ÇALIŞMA DURUMLARI:	
MEDENİ DURUMLARI:	

EK 2 : Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Soruları

Emeklilik öncesi dönemle ilgili sorular:

- Sizin için çalışma yaşamının anlamı ve temsil ettiği değerler nelerdi?
- Çalışma yaşamının içindeyken sosyal hayatta aktif mi yoksa pasif mi bir kişiydiniz?
- Emekli olmadan önce sosyal hayatınız daha çok işinize endeksli miydi?
- Çalışma hayatının içindeyken boş zamanlarınızı nasıl değerlendiriyordunuz?
- Çalışma yaşamınıza doğum gibi bir neden dışında herhangi bir ara verdiniz mi? Verdiyseniz bu ara ne kadar sürdü?
- Çalışma hayatının içindeyken ki aile hayatınız, eşiniz ve çocuklarınızla ilişkileriniz nasıldı?
- Çalıştığınız süre içinde çocuklarınıza yeterli ve kaliteli zaman ayırabildiğinizi düşünüyor musunuz?
- Çocuğunuza yeterli zamanı ayıramadığınızı düşündüren en önemli sebepler nelerdir?
- Sizin çalışan bir kadın olmanız aile yaşantınızda özellikle eşinizle olan ilişkinizde herhangi bir soruna neden oldu mu? Bir soruna sebep olduysa bu sorunlar emekli olduktan sonra ortadan kalktı mı?
- Bekar olmanızı ve çocuk sahibi olmamanızı sizi işinize daha bağımlı kılan bir özellik olarak tanımlayabilir misiniz?
- Emekliliği çalışma yaşamınızın en çok hangi döneminde düşünmeye başladınız?
- Emekliliğe bakış açınız nasıldı? Emeklilik dönemini olumlu bir dönem mi yoksa olumsuz bir dönem mi olarak görüyordunuz?
- Emeklilik öncesi dönemde emekliliği hiç birey için yaşlılık dönemine ilk geçişi belirleyen bir olay olarak gördünüz mü?
- Emeklilik dönemine ilişkin ne gibi beklentileriniz vardı?
- Emeklilik öncesinde bu döneme ilişkin herhangi bir planlama, bir hazırlık yapmış mıydınız?
- Emeklilik öncesi dönemde, emeklilik sizin için hayatın yeni bir dönemi olarak görülüyor muydu?

Emeklilik ve emeklilik sonrası dönemle ilgili sorular:

- Emekli olmaya karar vermenizde ne gibi faktörler etkili olmuştur?
- Emeklilik süreciniz nasıl gerçekleşti?
- Emekli olduktan sonraki ilk aylarda yaşantınızda belli başlı bir değişim yaşadınız mı?
- Emekli olduğunuz zaman kendinizi meslek yaşamınızın son aşamasında, mesleki açıdan artık yapabilecek daha fazla bir şeyiniz yok gibi mi görüyordunuz?
- Emekli olduğunuzda sizce en önemli kaybınız nedir?
- Emekli maaşınızın düşmesine rağmen eşinizin iyi bir gelire sahip olmasını gelecek için bir garanti olarak görüyor musunuz?
- Emekli olduğunuzda gelirinizde yaşanan düşüş hayatınızı ne kadar etkiledi?
- Emekli olduktan sonraki dönemde çalışan rolüne bağlı olarak kazanmış olduğunuz statü ve prestiji kaybettiğinizi düşünüyor musunuz?
- Sizce emekli olmak, yaşantınızda olumlu ya da olumsuz değişimlere neden oldu?
- Emekli olduğunuz zaman kendinizi boşlukta görüp yararsız ya da verimsiz hissettiğiniz zamanlar oldu mu?
- Emekli bir birey olarak kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz?
- Emeklilik sonrası dönemdeki sosyal hayatınızla öncesini karşılaştırırsanız farklılıklar var mı?
- Çalışma yaşamınızın bitmiş olması dolayısıyla sorumluluklarınızın azalması sizi sosyal hayatta daha pasif bir insan haline mi getirdi?
- Çalışma ve emeklilik dönemlerini ayrı ayrı değerlendirecek olursanız yaşamınızın merkezi öğelerinde bir değişim yaşadınız mı?
- Emeklilik sosyal ilişkilerinizde azalma ve arkadaş kaybına neden oldu mu?
- Mesleki kimliğinizin size sunduğu avantajları bırakmak sizi ne kadar etkiledi?
- Çalışan yerine emekli olarak nitelenmek sizin toplum içindeki statünüzü değiştiren bir etken midir?
- Emekliliğin aile ilişkilerinize herhangi bir etkisi oldu mu?

- Çalışırken eve maddi katkınız daha fazlaydı, bu açıdan baktığınızda o dönemde ev içinde daha mı çok söz sahibiydiniz?
- Emeklilik döneminde boş zamanlarınızı nasıl değerlendiriyorsunuz?
- Evde olmanın verdiği rahatlık kadının kendisine daha az bakmasına, kılık-kıyafetine daha az önem vermesine mi neden oluyor?
- Emeklilik hayatı içinde olmanız, günlük rutinlerinizin değişmesi eşinizin, çocuklarınızın size davranışlarında bir değişim yarattı mı?
- Emekliliğe uyum sağlamakta herhangi bir zorlukla karşılaştınız mı?
- Emekli olduktan sonra ikinci bir işte çalışmamanızın nedeni nedir?
- Emeklilik öncesindeki beklentilerinizi emekli olduktan sonra karşılayabildiniz mi? Yaptığınız planların ne kadarını gerçekleştirdiniz?

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ayça Yazıcıoğlu

Doğum Yeri ve Tarihi : Ankara 01.12.1982

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri : Doç. Dr. Esra BURCU'nun "Türkiye'de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma" adlı çalışmasında veri toplama aşamasında görev aldım.

İş Deneyimi

Stajlar : 2005- Türkiye Sakatlar Konfederasyonu

Projeler : 2004-2005- Doç. Dr. Esra BURCU'nun "Türkiye'de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma" projesinde görev aldım.

Çalıştığı Kurumlar : 2006- Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü Nazilli Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezi Şube Müdürlüğünde sosyolog olarak görev almaktayım.

İletişim

E-Posta Adresi : aycayazici82@yahoo.com

Tarih : 22.05.2006